

รายงานการวิจัย

เรื่อง

วัฒนธรรมของชุมชนภาคใต้ในการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง

โดย

นายมานะ	ช่วยชู
นายประเกียรติ	ขุนพล
นายมุฮัมหมัด	ลอดิง
นางชูใจ	ช่วยชู
นางสาวมณีรัตน์	มิตรปราสาท
นางสาวชลิตา	บัณฑิตวงศ์

ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมของชุมชนภาคใต้ในการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อ (1) ศึกษาถึงแบบแผนการให้คุณค่าและการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนภาคใต้ (2) เพื่อศึกษาถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการให้คุณค่าและการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนภาคใต้ และ (3) เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการให้คุณค่าและการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนภาคใต้

การวิจัยได้เลือกพื้นที่ศึกษาจำนวน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ (1) บ้านแหลม ต. แหลมตะลุมพุก อ. ปากพนัง จ. นครศรีธรรมราช (2) บ้านท่ากลาง ต. กำพวน กิ่งอำเภอสุขสำราญ จ. ระนอง และ (3) บ้านปาดาบูดี้ ต. แหลมโพธิ์ อ. เมือง จ. ปัตตานี การวิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม

ผลการวิจัยพบว่า วัฒนธรรมของชุมชนภาคใต้ในการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง มีการเปลี่ยนแปลงจากการใช้เพื่อยังชีพเป็นหลัก เป็นเพื่อการค้าเป็นหลัก และการใช้ทรัพยากรได้ก่อให้เกิดภูมิปัญญา ประเพณี พิธีกรรม และธรรมเนียมปฏิบัติซึ่งปัจจุบันได้ลดความเคร่งครัดลงไป เนื่องจากเปลี่ยนแปลงของความต้องการใช้ทรัพยากรดังกล่าว

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง ได้แก่

- (1) การขยายตัวของระบบตลาด
 - (2) การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี
 - (3) กระแสบริโภคนิยม
 - (4) การเพิ่มขึ้นของประชากรและความต้องการทรัพยากรที่มากขึ้น
 - (5) ความเสื่อมโทรมของทรัพยากร
-

Abstract

A study was undertaken to investigate cultural changes of the use and the resource quality value of coastal resources in southern communities. Factors influencing the changes were to be identified.

Three communities in southern area of Thailand were selected. They are 1) Baan Leam in Amphor Pakpanang, Nakorn Si Thammarat province, 2) Baan Thaklang in Amphor Suksamran, Ranong province, and 3) Baan Batabudee in Amphor Muang, Pattani province. The qualitative study process included interviews, focused groups, and participating observation.

From the study, it was found that the coastal resource use has changed from self-consuming oriented fashion to commercial oriented fashion. Due to the change, ritual, attitude, and practice of the resource use have become less formal than in the past.

Factor influencing the cultural changes of the resource use are

- 1) Expansion of a market mechanism
 - 2) Technology changes
 - 3) Capitalism
 - 4) Increases of population and resource consumption
 - 5) Resource degradation.
-

สารบัญ

หน้า

บทที่ 1

ความเป็นมาของปัญหาความวิจัย	1
วัตถุประสงค์ในการวิจัย	2
ขอบเขตของการวิจัย	2
วิธีดำเนินการวิจัย	2
นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา	3

บทที่ 2

แนวความคิดและทฤษฎี	4
วัฒนธรรม : ความหมายและการคลี่คลายขยายตัวของการศึกษา ตามแนวทางมานุษยวิทยา	4
การศึกษาวัฒนธรรมตามแนวทางมานุษยวิทยานิเวศ	6
แนวทางวัฒนธรรมนิเวศน์	7
แนวทางชาติพันธุ์นิเวศ	9
แนวทางยุทธวิธีการปรับตัว	10
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	12

บทที่ 3

ศึกษากรณี : ชุมชนประมงพื้นบ้านท่ากลาง ต.ท่าพวน	15
กิ่ง อ. สุขสำราญ จ.ระนอง	15
ลักษณะทางกายภาพและความเป็นมา	15
พัฒนาการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเลของบ้านท่ากลาง	19
ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนบ้านท่ากลาง	26

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4	
ศึกษากรณี : ชุมชนประมงพื้นบ้าน บ้านแหลม ต.แหลมตะลุมพุก	35
อ.ปากพ่อง จ.นครศรีธรรมราช	
สภาพทั่วไปและความเป็นมาของชุมชน	35
วิวัฒนาการของการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง	39
ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคม	43
บทที่ 5	
กรณีศึกษา : ชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านปาตาบูตี ต.แหลมโพธิ์	45
อ.เมือง จ.ปัตตานี	
ลักษณะทางกายภาพและความเป็นมาของชุมชน	45
วิวัฒนาการของการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง	48
ความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวและเครือญาติ	56
ความสัมพันธ์ทางการเมืองในชุมชน	57
บทที่ 6 บทสรุป	
แบบแผนการให้คุณค่าและการใช้ทรัพยากรชายฝั่งและกระบวนการปรับเปลี่ยน	58
ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากร	59
การปรับตัวของชาวบ้าน	63
ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนวัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง	63
ของชุมชนชายฝั่งภาคใต้	

คำนำ

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการทำให้สังคมมนุษย์ทุกระดับดำรงอยู่ได้ ปัจจุบันทรัพยากรย่อยหรือลงทุกขณะ ในขณะที่ความต้องการของสังคมเพิ่มสูงขึ้น ภาวะการขาดแคลนและแย่งชิงทรัพยากรจึงเกิดขึ้นและจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นทุกที

ทรัพยากรชายฝั่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญอย่างหนึ่งของประเทศไทย ที่กำลังตกอยู่ในสภาวะดังกล่าว ด้วยประเทศไทยมีชายฝั่งทะเลทั้งด้านอ่าวไทยและอันดามันและมีชุมชนที่ตั้งอยู่ชายฝั่งและอาศัยทรัพยากรเหล่านี้จำนวนมาก ชุมชนเหล่านี้ดำรงอยู่มานาน และได้สร้างสรรค์วัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง ซึ่งเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม แต่ในวันนี้ทรัพยากรชายฝั่งกำลังได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากการใช้ประโยชน์ในรูปแบบใหม่ ๆ การศึกษาถึงวัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนจึงทำให้เราทราบถึงแนวโน้มของทรัพยากรชายฝั่งในอนาคตได้ส่วนหนึ่ง อีกทั้งเกิดความรู้ความเข้าใจการใช้ทรัพยากรโดยภูมิปัญญาของชุมชน มีใช้จากตำราทางวิชาการ ซึ่งอาจนำมาใช้ในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งให้เหมาะสมได้

งานวิจัยชิ้นนี้ ได้ศึกษาชุมชน 3 ชุมชน ในจังหวัดนครศรีธรรมราช ระนอง และปัตตานี โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ คณะผู้วิจัยหวังว่างานวิจัยชิ้นนี้คงเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจบ้างตามสมควร ขอขอบคุณพี่น้องชาวบ้านทั้ง 3 ชุมชนที่ได้กรุณาให้ความรู้และประสบการณ์ที่มีค่ายิ่งแก่คณะวิจัย

มานะ ช่วยชู
(ผู้แทนคณะวิจัย)

บทที่ 1 บทนำ

ความเป็นมาของปัญหาในการวิจัย

ด้วยเหตุที่วิกฤติการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของไทย กำลังเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่ง ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินนโยบายของรัฐบาล ในลักษณะที่มุ่งให้ความสำคัญกับการขยายตัวของระบบทุนนิยม นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งที่อยู่ในรูปของการให้สัมปทานทำเหมืองแร่ การให้สัมปทานทำไม้ในเขตป่าชายเลน, การพัฒนาการประมงทะเล, การส่งเสริมการทำนาเกลือ และด้านการท่องเที่ยว เป็นต้น

ปรากฏการณ์ของการพัฒนาตามแนวที่ได้รับการส่งเสริมโดยรัฐดังกล่าว นอกจากจะส่งผลกระทบต่อสูญเสียความสมดุลของระบบนิเวศชายฝั่งแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อดำรงชีวิตของประชาชนในชุมชนหมู่บ้านตามแนวชายฝั่งด้วย กล่าวคือ เปลี่ยนจากลักษณะของการเป็นชุมชนดั้งเดิม ไปสู่การเป็นชุมชนที่ต้องพึ่งพาภิระบบสังคมภายนอกมากขึ้น ทั้งในส่วนที่เป็นระบบเศรษฐกิจ, การเมืองและวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น การที่ประชาชนในชุมชนหมู่บ้านบริเวณชายฝั่งทะเล มีการเปลี่ยนวิถีการผลิต จากการใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านไปสู่การใช้เครื่องมือประมงพาณิชย์ เพื่อเพิ่มศักยภาพในการจับสัตว์น้ำให้เพียงพอต่อความต้องการของตลาด, การหันไปเป็นแรงงานรับจ้างในเรือประมงพาณิชย์ และ/หรือ ในโรงงานอุตสาหกรรม และ/หรือ ในนาเกลือ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในช่วง 4 - 5 ปีที่ผ่านมา ได้ปรากฏภาพการปรับตัวของชาวประมงพื้นบ้าน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่ยากจน และได้รับผลกระทบจากการลดลงของทรัพยากรชายฝั่งมาโดยตลอด ในอีกรูปแบบหนึ่ง กล่าวคือ เกิดการรวมตัวของประชาชนที่ยากจนเหล่านี้ เพื่อฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง นับตั้งแต่ป่าชายเลน, ภูเขาทะเล และแนวปะการัง ตลอดจนมีการปรับกระบวนการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชน ด้วยการประกาศเขตอนุรักษ์ภูเขาทะเล เขตป่าชายเลนชุมชนและมีการควบคุมเครื่องมือที่ใช้ในการจับสัตว์น้ำประเภทที่ทำลายล้าง อาทิ อวนลาก, อวนรุม และระเบิด เป็นต้น ซึ่งส่งผลให้ระบบนิเวศของชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์ และเอื้อต่อการดำรงอยู่ชุมชน โดยในปัจจุบันปรากฏการณ์ดังกล่าว ได้เกิดขึ้นและขยายตัวไปอย่างรวดเร็วในชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ ตามแนวชายฝั่ง ตลอดจนมีการประสานความร่วมมือกันอย่างเป็นเครือข่ายภายใต้ชื่อ "สมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้" โดยกระบวนการที่เกิดขึ้นเหล่านี้ ส่วนหนึ่งได้รับการเสริมหนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ให้ความสำคัญกับแนวความคิดด้านการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development) และการพึ่งตนเอง

ดังนั้น กระบวนการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนหมู่บ้าน ในภาคใต้ของไทยในปัจจุบันจึงมิได้ดำรงอยู่อย่างอิสระ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือมีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์อย่างมีพลวัตกับระบบสังคมทั้งหมด ทำให้คณะวิจัยเกิดคำถามที่สำคัญในการศึกษาว่า

- 1) ประชาชนในชุมชนหมู่บ้านภาคใต้มีการดำรงชีวิตอย่างไร ภายใต้ระบบสังคมแบบเปิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เป็นการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเล ทั้งในส่วนที่เป็นการใช้คุณค่า, กระบวนการใช้ และผลการใช้ทรัพยากรที่มีความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนตามลำดับ
- 2) ในระดับของวัฒนธรรม ชาวบ้านมีกระบวนการปรับเปลี่ยนกระบวนการใช้ และการให้คุณค่ากับทรัพยากรชายฝั่งหรือไม่ อย่างไร

- 3) ชาวบ้านมีเหตุผล และ/หรือ เงื่อนไขอย่างไรในการตัดสินใจปรับ/เปลี่ยนกระบวนการใช้และการให้คุณค่ากับทรัพยากรชายฝั่ง

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจกับแบบแผนการให้คุณค่า และการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของประชาชนในชุมชน
2. เพื่อศึกษาและอธิบายกระบวนการปรับ/เปลี่ยนวิถีการใช้ และการให้คุณค่ากับทรัพยากรชายฝั่งตลอดจนผลของการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง ที่มีต่อความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน
3. เพื่อทำความเข้าใจถึงเหตุผล และเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจปรับ/เปลี่ยนวิถีปฏิบัติในด้านการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของประชาชนในชุมชนหมู่บ้าน
4. ข้อค้นพบและประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ อาจเป็นประโยชน์ต่อการทำงานพัฒนาชนบทของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐบาลและเอกชนต่อไป

ขอบเขตการวิจัย

1. ศึกษาประเภทและลักษณะของการนำทรัพยากรชายฝั่งไปใช้ ตลอดจนความสัมพันธ์ของคนกับการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง
2. ศึกษาความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่มีการใช้ทรัพยากรชายฝั่งที่แตกต่างกัน
3. ศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทั้งในส่วนที่เป็นทรัพยากรชายฝั่ง และในส่วนของชุมชนหมู่บ้าน ตลอดจนปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง

วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้วิธีดำเนินการหลัก ๆ 3 ประการ คือ

1. สัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structure Interview)
2. การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation)
3. ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง

อนึ่ง ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ คณะวิจัยได้เลือกพื้นที่ในการศึกษาวิจัย 3 แห่ง คือ จังหวัดระนอง, บริเวณลุ่มน้ำปากพอง จังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดปัตตานี โดยอาศัยเกณฑ์การพิจารณาที่สำคัญ 2 ประการ คือ

- 1) ลักษณะทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรชายฝั่งทะเล ซึ่งสามารถแบ่งกว้าง ๆ ได้ 2 บริเวณ คือ ภาคใต้ฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออก และ
- 2) ความแตกต่างเชิงวัฒนธรรม ซึ่งปรากฏอย่างชัดในเขต 4 จังหวัด คือ ปัตตานี, ยะลา, นราธิวาส และสตูล ตามลำดับ

นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา

“วัฒนธรรมการใช้ทรัพยากร” หมายถึง รูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคม ที่มีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากร ทั้งในส่วนที่เป็นวิธิตัด และแบบแผนการปฏิบัติ ที่ได้รับการยอมรับภายในชุมชน

บทที่ 2

แนวความคิดและทฤษฎี

ในที่นี้ให้ความสำคัญกับแนวความคิดและทฤษฎีหลัก ๆ 2 แนวทางคือ

1. แนวความคิดเรื่อง “วัฒนธรรม” ตามแนวทางมานุษยวิทยาและ
2. แนวความคิดเรื่องมานุษยวิทยาวิเวคณ์

ก. วัฒนธรรม : ความหมายและการคลี่คลายตัวของการศึกษาตามแนวทางมานุษยวิทยา

“วัฒนธรรม” เป็นคำที่ค่อนข้างมีความลึกลับ ไม่มีความหมายตายตัว ยากที่จะนิยามให้ชัดเจนลงไปได้ ความหมายของ “วัฒนธรรม” ในงานวิชาการ มักมีความแตกต่างกันไป แล้วแต่แนวทางหรือทฤษฎีที่ผู้ศึกษาแต่ละคนใช้ และหากพิจารณาตามแนวทางการศึกษาแบบมานุษยวิทยาแล้ว สามารถให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า เป็นความเข้าใจร่วมกันของคนในสังคม (Share Understandings) ในการที่จะให้ความหมายกับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม โดยความเข้าใจร่วมดังกล่าวสามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ ความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับสิ่งที่ควรกระทำในกระบวนการต่าง ๆ ของชีวิต (Procedural Understanding) ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติของโลก (Descriptive Understanding หรือ Belief) ความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับว่าอะไรคือ สิ่งที่ต้องการ อะไรคือความงาม - ความดี และอะไรคือสิ่งที่ไม่เป็นที่ต้องการ - ความน่าเกลียด - ความเลว (Values)

ความเข้าใจร่วมกันในสังคมของผู้คน (Share Understandings) ทั้ง 3 ชนิดนี้ จะมีพลังหรือกลไกบางอย่าง (เรียกว่า Moral Force) เป็นตัวกำหนดให้คนในสังคมต้องเชื่อ ต้องปฏิบัติตามอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ไม่ว่าคน ๆ นั้นจะรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม และความเข้าใจร่วมกันในสังคมเหล่านี้ สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยกระบวนการถ่ายทอดและ/หรือกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในสังคม

สำหรับบทบาทหน้าที่ของวัฒนธรรมนั้น เราจากกล่าวได้ว่า “วัฒนธรรม” มีหน้าที่ในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ที่วัฒนธรรมเป็นองค์ความรู้ และเป็นภูมิปัญญาที่ช่วยให้มนุษย์สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม พัฒนาเทคโนโลยีทางการผลิต จัดวางระเบียบแบบแผนทางสังคม รวมไปถึงหน้าที่ของวัฒนธรรมในการตอบสนองความต้องการในด้านความหมายของชีวิต ซึ่งจะออกมาในรูปของความเชื่อ และพิธีกรรม ฯลฯ อันจะนำไปสู่การมีสถาบันต่าง ๆ ขึ้นมา เพื่อรองรับการนิยามความหมายเหล่านั้น

คุณลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของ “วัฒนธรรม” คือ เป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง จะมีการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวตามสถานการณ์ใหม่ ๆ หรือตามลักษณะของสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จนบางครั้งได้ส่งผลให้วัฒนธรรมบางอย่างหายไป หรือเกิดวัฒนธรรมอย่างใหม่ขึ้นมา

ในด้านการคลี่คลายขยายตัวของการศึกษา “วัฒนธรรม” ตามแนวทางมานุษยวิทยานั้น สามารถแบ่งได้กว้าง ๆ เป็น 2 ช่วง คือ ช่วงก่อน และช่วงหลังศตวรรษที่ 20 โดยการศึกษาวัฒนธรรมตามแนวทางมานุษยวิทยาในช่วงแรกนั้น ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากทฤษฎีวิวัฒนาการของ สเปนเซอร์ และ ชาร์ลส์ ดาร์วิน ทำให้นักมานุษยวิทยาในเวลานั้น มีความคิดว่าวัฒนธรรมทุกแห่งมีพัฒนาการเป็นเส้นตรง (Universal Law) ที่จะนำมาใช้อธิบายความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรม และพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น Edward B. Tylor ที่ได้อธิบายวิวัฒนาการทางสังคม โดยเน้นถึงพัฒนาการทางความเชื่อและศาสนาของมนุษย์ว่ามีพัฒนาการเป็นเส้นตรง เริ่มจากความเชื่อในภูติผีและวิญญาณ (Animism) พัฒนาไปสู่ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์ (Polytheism) และความเชื่อในพระเจ้าองค์เดียว (Monotheism) ในที่สุด และแบ่งขั้นวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมเป็น 3 ยุค คือ ยุคคนป่า (Savagery), ยุคอารยชน (Barbarism), และยุคอารยธรรม (Civilization) ซึ่งขั้นตอนของวิวัฒนาการในแต่ละยุคจะสอดคล้องกับพัฒนาการของระบบความเชื่อในวัฒนธรรมนั้น ๆ หรือที่ Lewis Henry Morgan เชื่อว่าขั้นตอนของวิวัฒนาการขึ้นอยู่กับปัจจัยสำคัญ คือ เทคโนโลยีการผลิตเพื่อการเลี้ยงชีพ มอร์แกนได้นำเอาเทคโนโลยีการผลิต มาแบ่งขั้นตอนวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม เริ่มตั้งแต่ขั้นต่ำสุดของกระบวนการวิวัฒนาการที่มนุษย์จะเก็บหากรากไม้ ผลไม้ และพืชผักต่าง ๆ เป็นอาหาร จนกระทั่งถึงขั้นตอนที่มนุษย์สามารถหลอมโลหะประดิษฐ์เครื่องมือเหล็ก และต่อมาก็รู้จักใช้ตัวอักษร เขียนหนังสือ เป็นต้น

ต่อมากการศึกษา “วัฒนธรรม” ในช่วงหลักคือต้นศตวรรษที่ 20 ได้มีนักมานุษยวิทยาบางกลุ่ม ได้ปฏิเสธข้อสรุปของทฤษฎีวิวัฒนาการข้างต้น กล่าวคือ Franz Boas มองว่ามันเป็นแนวคิดแบบเหยียดผิวพรรณ และมีอคติเชิงชาติพันธุ์ ซึ่งมักเรียกขานเผ่าอื่นว่าเป็นคนป่าเถื่อน เขาได้เสนอแนวคิด “ประวัติศาสตร์เฉพาะกรณี” ที่เน้นการทำวิจัยเพื่อศึกษาทำความเข้าใจสังคมวัฒนธรรมแต่ละแห่ง เก็บรวบรวมข้อมูลทางด้านประวัติความเป็นมาของมนุษย์แต่ละกลุ่ม และเก็บข้อมูลภาคสนามอย่างละเอียด เพื่อใช้วิเคราะห์เปรียบเทียบคล้ายหรือความต่างวัฒนธรรม โดยมองว่าสังคมและวัฒนธรรมแต่ละแห่ง มีเอกลักษณ์และคุณค่าในตัวมีประวัติความเป็นมา และพัฒนาการของตัวเอง นักมานุษยวิทยา จึงไม่ควรใช้ค่านิยมของตนเองหรือสังคมแห่งหนึ่ง มาเป็นมาตรฐานกำหนดคุณค่าของสังคมวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่ง นอกจากนั้น ก็มีแนวคิดทางมานุษยวิทยาอีกแนวหนึ่ง ที่เกิดมาจากความขัดแย้งต่อทฤษฎีวิวัฒนาการ คือ แนวความคิดแบบหน้าที่นิยม (Functionism) ของ A.R. Radcliff - Brown ที่มองว่าสังคมประกอบด้วยระบบต่าง ๆ เช่น ครอบครัว เศรษฐกิจ ศาสนา การเมือง ฯลฯ ซึ่งแต่ละระบบก็จะมีโครงสร้าง และหน้าที่เฉพาะในการรักษาความสมดุลของสังคมเอาไว้ ความสัมพันธ์ระหว่างระบบต่าง ๆ ของสังคมก็คือ โครงสร้างสังคมนั่นเอง เขาเสนอว่าเราสามารถศึกษาโครงสร้างของสังคม (หรือความสัมพันธ์ของคนในสังคม) โดยดูจากหน้าที่ของพฤติกรรมต่าง ๆ ว่ามีส่วนช่วยในการสร้างความเป็นปึกแผ่น หรือรักษาความสมดุลของสังคมได้อย่างไร

แนวคิดหนึ่งที่พัฒนามาควบคู่กับแนวคิดของ Radcliff - Brown คือ แนวคิดแบบหน้าที่นิยมของ Bronislaw Malinowski นักมานุษยวิทยาชาวโปแลนด์ ที่วิจารณ์แนวคิดของ Radcliff - Brown ว่ามุ่งอธิบายระบบสังคมแต่เพียงผู้เดียว โดยละเลยความสำคัญของมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมและความต้องการพื้นฐานทางร่างกายและจิตใจของมนุษย์ Bronislaw Malinowski เชื่อว่ามนุษย์ในทุกสังคมวัฒนธรรมมีความต้องการพื้นฐานทางร่างกายและจิตใจ หน้าที่หลักของวัฒนธรรมก็คือ การตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของมนุษย์

อย่างไรก็ตาม ทั้งแนวของ Radcliff - Brown และ Bronislaw Malinowski ก็มีจุดอ่อนที่สำคัญคือ ไม่สามารถอธิบายสาเหตุการเกิดพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เพียงแต่เป็นการอธิบายหน้าที่ของวัฒนธรรมเท่านั้น นอกจากนี้ ยังเป็นการอธิบายสังคมในลักษณะที่หยุดนิ่ง (Static) ไม่มีความเคลื่อนไหว ซึ่งขัดกับความเป็นจริง เพราะสังคมวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ทั้งยังเป็นการอธิบายสังคม โดยเน้นสภาวะความสมดุล ซึ่งเกิดจากการทำงานตามแนวหน้าที่ของสถาบันหรือระบบต่าง ๆ ของสังคม โดยไม่สนใจประวัติศาสตร์ ความขัดแย้งทางสังคมและวัฒนธรรมเลย (ยศ สัตตสมบัติ : 2537)

ข. การศึกษาวัฒนธรรมตามแนวทางมานุษยวิทยานิเวศน์

มานุษยวิทยานิเวศน์ เป็นสาขาหนึ่งของมานุษยวิทยาที่ให้ความสำคัญอย่างมากกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อม การศึกษาวัฒนธรรมตามแนวทางดังกล่าว มีแนวโน้มไปในทางวัตถุนิยม (Materialism) กล่าวคือ มีการให้ความสำคัญกับวัตถุหรือสภาพแวดล้อมว่า มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการเกิด การเปลี่ยนแปลง และการวิวัฒนาการของวัฒนธรรมในสังคมต่าง ๆ โดยบุคคลที่ให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมในการศึกษาวิเคราะห์วัฒนธรรมเป็นคนแรกคือ Franz Boas

สำหรับวิวัฒนาการของการศึกษาวัฒนธรรมตามแนวทางมานุษยวิทยานิเวศน์นั้น เริ่มจากนักมานุษยวิทยาในกลุ่มวิวัฒนาการใหม่ (Neo-evolution) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดวัตถุนิยม ทั้งในแง่มุมมองเรื่องอิทธิพลของวัตถุหรือสภาพแวดล้อม และการแบ่งโครงสร้างสังคมออกเป็นโครงสร้างส่วนล่าง (Infrastructure) และโครงสร้างส่วนบน (superstructure) นักคิดกลุ่มนี้ได้แก่ Leslie White Julian Steward และ Marvin Harris มีแนวคิดที่น่าสนใจตามลำดับดังนี้

Leslie White นักมานุษยวิทยาในกลุ่ม Neo - evolution ได้เสนอทฤษฎีวิวัฒนาการสากล (Universal Evolution) โดยเขาได้รับอิทธิพลจาก Marx ในแง่ที่ว่า เขามองว่าวัฒนธรรมประกอบด้วย ระบบเทคโนโลยีและสภาพแวดล้อม ระบบสังคมและระบบความคิด โดยระบบเทคโนโลยีจะเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของวัฒนธรรม เพราะมนุษย์ต้องพึ่งพาเรื่องนี้ ในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี ก็จะส่งผลถึงโครงสร้างส่วนบน เขามองว่าวัฒนธรรมจะพัฒนาสูงขึ้น เมื่อมนุษย์สามารถใช้เทคโนโลยีควบคุม และนำเอาพลังงานมาใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น ดังนั้น การวิวัฒนาการของวัฒนธรรม จึงขึ้นอยู่กับจำนวนพลังงานที่วัฒนธรรมนั้น สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ซึ่งระดับขั้นของพัฒนาการ ก็จะอยู่กับประสิทธิภาพของเทคโนโลยีที่ใช้นั่นเอง

อย่างไรก็ดีทฤษฎีของ Leslies White นั้นให้ความสำคัญกับการใช้พลังงานเป็นเกณฑ์สากล ในการจัดลำดับขั้นวิวัฒนาการของแต่ละสังคม ยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อม แต่จะให้ความสำคัญกับเทคโนโลยี (ซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องใช้ในการหาและใช้พลังงาน) ในการพิจารณาวัฒนธรรม แต่สำหรับ Julian Steward นั้นเขาให้ความสำคัญอย่างมากในการพิจารณาการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมในลักษณะที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม เขามองการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เป็นการปรับตัวของมนุษย์ในสภาพแวดล้อมหนึ่ง ๆ จนเกิดเป็นรูปแบบวัฒนธรรม (Cultural Type) ในมุมมองของวิวัฒนาการนั้น Steward พยายามที่จะอธิบายสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม เขามองว่าวัฒนธรรมจะเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่แตกต่างได้ในสภาพแวดล้อมที่ต่างกัน และวัฒนธรรมไม่ได้เป็นลำดับขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม อย่างที่นักวิวัฒนาการสายเดียวมักจะทำกัน

ส่วนแนวทางวัตถุนิยมของ Marvin Harris นั้น ได้ให้ความสำคัญกับสภาพแวดล้อมเป็นอย่างมาก เขามองว่าวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีการผลิต บวกกับความพยายามของมนุษย์ที่จะรักษาความสมดุลระหว่างจำนวนประชากรกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เขาได้มองความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีที่คล้ายคลึงกัน จะก่อให้เกิดการจัดระเบียบแรงงานในการผลิต และการกระจายผลผลิตที่คล้ายคลึงกัน นำไปสู่การรวมกลุ่มสังคมที่คล้ายคลึงกัน Harris เชื่อว่ากระบวนการวิวัฒนาการ (Evolution Process) คือ ขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม เพื่อรักษาความสมดุลของประชากรกับสภาพแวดล้อม โดยมีเทคโนโลยีทางการผลิตเป็นตัวกำหนดที่สำคัญ ความเชื่อ ประเพณีหรือข้อห้ามต่าง ๆ จะยังยืนหยัดได้ก็ขึ้นอยู่กับว่ามันสามารถจะให้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่คนในสังคมนั้น ได้มากน้อยเพียงใด

จากการวางรากฐานของ Julian Steward มานุษยวิทยานิเวศน์ก็ได้มีพัฒนาการจนสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 แนวทาง แต่ในที่นี้ได้เลือกมาเพียง 3 แนวทางตามความเหมาะสมต่อการใช้เป็นกรอบการศึกษาของงานวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

1. แนวทางวัฒนธรรมนิเวศน์ (Cultural Ecology)

แนวทางนี้มีความต่อเนื่องและมีความสัมพันธ์กับทฤษฎีวิวัฒนาการหลายสายของ Julian Steward ที่พยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของสังคมต่าง ๆ โดยใช้แนวทางวัฒนธรรมนิเวศน์ ที่มีการเปลี่ยนของสังคมวัฒนธรรม อย่างสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและทรัพยากร โดยเน้นว่าสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลหรือเป็นตัวกำหนดที่สำคัญของวัฒนธรรม Steward มองการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมว่าเป็นการปรับตัว (Adaptive) ของสังคมให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เขาได้วิเคราะห์ผ่าน “**แกนวัฒนธรรม**” หรือ “**เทคโนโลยีทางการผลิต**” นั่นคือ เขาพยายามที่จะวิเคราะห์ ถึงความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีทางการผลิต สหสัมพันธ์ระหว่างแบบแผนพฤติกรรมมนุษย์กับเทคโนโลยีและผลกระทบของแบบแผนพฤติกรรมนี้ ที่มีต่อองค์ประกอบอื่น ๆ ในวัฒนธรรม

นอกจากนั้นก็มีงานเขียนของ Robert M. Netting (1986) ที่เป็นการวางแนวคิดให้กับวัฒนธรรมนิเวศน์รวมถึงการประยุกต์ใช้ด้วย เขามองว่าวัฒนธรรมนิเวศน์เป็นการสำรวจสภาพแวดล้อม ที่มีผลกระทบต่อผู้คนซึ่งแสวงหา ใช้ และดัดแปลงสภาพแวดล้อม เขาได้ใช้แนวทางนี้ในการวิเคราะห์วัฒนธรรมของสังคมที่ต่างกัน เพื่อเสนอว่าสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติหรือลักษณะทรัพยากร และการใช้ทรัพยากรมีส่วนในการ

กำหนดการจัดระเบียบองค์กรทางสังคม มีผลในการพัฒนาวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์กับบุคลิกภาพ และมีผลต่อการแบ่งงานกันทำในสังคม เป็นต้น

อย่างไรก็ตามเขาก็ได้พูดถึงข้อจำกัดของแนวทางนี้เอาไว้ด้วย เช่น มักเป็นการศึกษาอย่างแยกส่วนกับระบบที่ใหญ่กว่า สนใจวัฒนธรรมมากกว่านิเวศวิทยา และเป็นการศึกษาสังคมที่ห่างไกล ทำให้มองเห็นการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมได้ไม่ชัดเจนนัก และบางครั้งบุคลิกภาพ ความเชื่อ ความนิยม ก็อาจไม่ได้มีผลมาจากการใช้ประโยชน์จากสภาพแวดล้อมเลยก็ได้

ดังนั้น เราจึงอาจสรุปได้อย่างคร่าว ๆ ว่า **“วัฒนธรรมนิเวศน์”** คือ แนวทางที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ กับแบบแผนวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ โดยมีนัยว่าฝ่ายแรกเป็นตัวกำหนดฝ่ายหลัง แม้จะไม่เด็ดขาดก็ตาม ส่วนการวิเคราะห์นั้นให้ความสำคัญกับการปรับตัวทางวัฒนธรรมและยังไม่ค่อยได้วิเคราะห์สภาพแวดล้อมอย่างเป็นระบบมากนัก ต่อมาได้มีงานศึกษาในแนวทางนี้ออกมามาก โดยมีการพัฒนาการผ่านประเด็นในการวิเคราะห์ ได้แก่

1) ประเด็นอิทธิพลของทรัพยากร และลักษณะการใช้ที่มีต่อการรวมกลุ่มของประชากร เช่น งานของ Marshall D. Sahlins ที่เสนอว่า เมื่อธรรมชาติของการมีกรรมสิทธิ์เหนือที่ดิน และการใช้ที่ดินของชาวเกาะ Moala เปลี่ยนไปก็ทำให้รูปแบบครอบครัวเปลี่ยนตามไปด้วย เป็นต้น

งานของ John W. Bennett (1969) ที่ได้ประยุกต์เอาแนวทางวัฒนธรรมนิเวศน์ของ Steward มาใช้ในการศึกษาปรับตัวของกลุ่มประชากร 4 กลุ่ม ที่มีวิถีชีวิตและมีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติแตกต่างกันบริเวณที่ราบ Jasper ในแคนาดา เขาได้พิจารณาว่าการตั้งถิ่นฐานของประชากร และพัฒนาการทางเศรษฐกิจในแง่ของการใช้ทรัพยากรนั้น มีผลกระทบต่อกันและกัน โดยการจัดระเบียบสังคมและค่านิยมทางวัฒนธรรมอย่างไร และมองในแง่ของการปรับตัวหรือพฤติกรรมในการปรับตัวของประชากรในการใช้และจัดการทรัพยากรเพื่อบรรลุเป้าหมายของกลุ่มประชากรที่มีวิถีการผลิตต่างกัน เช่น ชาวไร่คู่สัตว์กับเกษตรกรที่ใช้ทรัพยากรต่างกันก็จะมีวิถีชีวิตที่ต่างกัน นอกจากนี้ Bennett ได้เน้นว่าความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมธรรมชาติกับวัฒนธรรมนั้นเป็นไปอย่างซับซ้อนไม่ใช่ทิศทางเดียว

งานของ Prill - Brett ที่แสดงให้เห็นว่าค่านิยมในเรื่องของความเสมอภาคในการจัดสรรน้ำกับลักษณะเชิงนิเวศน์ที่ส่งผลให้เจ้าของนาต้องมีที่นาอย่างกระจุกกระจาย ได้ก่อให้เกิดระบบการจัดสรรน้ำที่ทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากรน้ำได้เท่าเทียมกัน หรืองานอีกชิ้นของ Chavivam ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงในการประกอบอาชีพ จากเดิมที่เป็นอาชีพเกษตรกรรม มาเป็นการค้าขายมากขึ้นของหมู่บ้านมุสลิมแห่งหนึ่งในจังหวัดปัตตานี ว่าเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การคมนาคมที่สะดวกขึ้น, จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น และพื้นที่เพาะปลูกที่ลดลง ทำให้ผู้ชายในหมู่บ้านมีการเปลี่ยนแปลงค่านิยมในการหันมาให้คุณค่า และสนใจอาชีพค้าขายนี้มากขึ้น จากเดิมที่มองว่าเป็นงานของผู้หญิงและน่าเบื่อกว่า การเปลี่ยนค่านิยมนี้ สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของลักษณะทรัพยากรและระบบค่านิยมอื่น ๆ เช่น เงินได้กลายเป็นสิ่งสำคัญในการดำรงชีวิต

ทั้งนี้งานของ Prill - Brett และของ Chavivam ล้วนแสดงให้เห็นถึงลักษณะของความสัมพันธ์ที่ซับซ้อน และการมีอิทธิพลอย่างกลับไปมาระหว่างสภาพแวดล้อมกับวัฒนธรรม (ไม่ว่าจะเป็นค่านิยม, โครงสร้างทางสังคม ฯลฯ จนไม่อาจกล่าวได้อย่างชัดเจนว่าอะไรเป็นเหตุอะไรเป็นผล รวมทั้งให้ความสำคัญกับพลังของวัฒนธรรมที่มีส่วนในการกำหนดรูปแบบการใช้ทรัพยากรด้วย

2) ประเด็นอิทธิพลของสภาพแวดล้อมต่อพิธีกรรมความเชื่อ เมื่องานศึกษาทางวัฒนธรรมเริ่มให้ความสำคัญกับความคิดความเชื่อมากขึ้น ก็ได้มีงาน เช่น ของ Sutte และ Piddoke ที่อธิบายพิธี Potlatch ของพวกกาวาเกียตูล ที่อาศัยอยู่ชายฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือของอเมริกา ว่าพิธีนี้ทำหน้าที่ในการเป็นกลไกของการจัดสรรแลกเปลี่ยนทรัพยากรระหว่างกลุ่ม เพื่อป้องกันความขาดแคลน เพราะคนเหล่านี้อาศัยอยู่กันอย่างกระจัดกระจาย จึงมีทรัพยากรที่ต่างกันและอาจเกิดการขาดแคลนได้

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า แนวทางวัฒนธรรมนิเวศน์นั้น เริ่มสนใจความสัมพันธ์ของวัฒนธรรม (ซึ่งมักเน้นเรื่องการจัดระเบียบสังคมเป็นหลัก) กับสภาพแวดล้อม โดยมองว่าสภาพแวดล้อมเป็นสาเหตุของการเกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม ต่อมาก็พยายามใช้ตัวแปรในการอธิบายให้ซับซ้อนขึ้น และมองว่าต่างก็มีอิทธิพลต่อกันอย่างกลับไปกลับมา รวมทั้งให้ความสนใจกับระบบความคิด ความเชื่อ ที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมหรือทรัพยากรที่เพิ่มมากขึ้นด้วย

อย่างไรก็ตาม แนวทางวัฒนธรรมนิเวศน์จะเน้นที่การพิจารณาการดำรงอยู่ และการปรับตัวของระบบวัฒนธรรมหรือแบบแผนวัฒนธรรมของสังคมเป็นหลัก มากกว่าที่จะสนใจความหลากหลายของปัจเจกบุคคลในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม รวมทั้งยังไม่ให้ความสนใจกับการพิจารณาระบบนิเวศน์อย่างเป็นระบบนัก

2. แนวทางชาติพันธุ์นิเวศน์ (Ethnoecology)

แนวทางนี้มีการสืบเนื่องมาจากการให้ความสำคัญมาก กับระบบความคิดความเชื่อของแนวทางวัฒนธรรมนิเวศน์ ในฐานะที่มันเป็นตัวกลาง หรือตัวกลั่นกรองระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม จนกลายมาเป็นแนวทางอีกแนวทางที่ชัดเจน คือ ชาติพันธุ์นิเวศน์นั่นเอง

แนวทางชาติพันธุ์นิเวศน์ (Ethnoecology) เป็นแนวทางที่เน้นวิธีการศึกษา ที่จะทำให้เข้าใจระบบความคิดของคนในวัฒนธรรม ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม โดยมีสมมติฐานว่า มนุษย์ในวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน จะมองสิ่งแวดล้อมแตกต่างกันตามแต่เงื่อนไขทางสังคม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม และถ้าเราสามารถเข้าใจระบบความคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของคนในวัฒนธรรมหนึ่งแล้ว เราจะสามารถเข้าใจพฤติกรรมของคนในวัฒนธรรมนั้นจนถึงระดับที่สามารถคาดการณ์ได้ แนวทางนี้ได้รับวัตถุประสงค์และยุทธวิธีมาจากงานศึกษาตามแนวทาง Ethnoscience ที่ศึกษาความคิดจุดมุ่งหมายและทฤษฎีของวัฒนธรรมเฉพาะในด้านปรากฏการณ์ หรือ โลกในด้านการรับรู้ของคนในชาติพันธุ์นั่นเอง

การศึกษาความรู้และระบบความคิดของคนในชาติพันธุ์นั้น อาจแบ่งออกได้เป็น 4 ระดับ คือ

1. กลุ่มสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น เป็นการศึกษาการให้ชื่อพืชและสัตว์ การนิยามความหมาย การจำแนกประเภท โดยพยายามเข้าถึงความคิดของผู้ให้ข้อมูล ผ่านทางการจัดประเภทของสิ่งแวดล้อมนี้
2. คีขาระบบความรู้ ความเชื่อ ประวัติศาสตร์ธรรมชาติ ความสัมพันธ์ในระบบนิเวศน์ ตลอดจนปฏิสัมพันธ์และกระบวนการ
3. ศึกษาถึงชุดของความรู้ความเข้าใจของผู้ถูกศึกษา ที่จะมื่ออิทธิพลต่อความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตคนและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมี 3 อย่าง คือ Animism หรือความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ, Animus and Disease หรือความโหดร้าย และโรคร้ายที่เชื่อว่าเกิดจากความรู้อึดในการล่วงเกินความสมดุลของระบบนิเวศน์ และสุดท้ายคือ Animals ซึ่งเป็นการนิยามให้ค่าและความหมายกับสัตว์ประเภทต่าง ๆ
4. เป็นการศึกษาว่าโลกและจักรวาลของคนในแต่ละวัฒนธรรมเป็นอย่างไร มีองค์ประกอบอะไรขอบเขตของโลกและตัวตนของเขาในระบบจักรวาลเป็นอย่างไร

งานวิทยานิพนธ์ของปีนแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2534) เป็นงานศึกษาทางชาติพันธุ์นิเวศน์ในชุมชนกระเหรี่ยง พบว่าความรู้ทางนิเวศน์วิทยาที่สำคัญมากของชุมชนนี้ คือ ระบบความรู้เกี่ยวกับการผลิตภายใต้ระบบเกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียน ซึ่งสามารถแบ่งองค์ความรู้ที่หลากหลายซับซ้อนออกได้เป็น 5 ลักษณะด้วยกัน คือ ความรู้เรื่องป่า, ความรู้เรื่องภูมิอากาศ, ความรู้เรื่องพืช, ความรู้เรื่องสัตว์ และความรู้เรื่องสิ่งคุ้มครองธรรมชาติ โดยมีคติจักรวาลวิทยาตามความเชื่อในวัฒนธรรมกระเหรี่ยงเป็นรากฐานสำคัญของความรู้เหล่านี้ คติจักรวาลวิทยาของวัฒนธรรมนั้น มองว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบจักรวาล และองค์ประกอบทางธรรมชาติต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่มีสิ่งคุ้มครอง มนุษย์จึงไม่สามารถครอบครอง หรือเป็นเจ้าของธรรมชาติได้ ทำได้เพียงแต่การใช้ทรัพยากรอย่างเคารพต่อธรรมชาติเท่านั้น ปีนแก้วมองว่า ความรู้และเมโนทัศน์ที่มีต่อธรรมชาติ เช่นนี้เนื่อง ที่ทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายใต้ระบบการทำไร่หมุนเวียนมีเสถียรภาพ ใช้ทรัพยากรอย่างประหยัด มีความคล่องตัวและยืดหยุ่น เพราะไม่มีใครถือครองเป็นเจ้าของที่ดิน ทำให้ป่ามีเวลาฟื้นตัวอย่างเพียงพอ

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาในแนวทางนี้ก็ยังมีข้ออ่อนอยู่บ้าง **ประการแรก** คือ การศึกษาในแนวทางนี้ มักเป็นการอธิบายเหตุผลอย่างราบเรียบ ละเลยประเด็นของความเปลี่ยนแปลง และความขัดแย้งหรือปัญหา รวมไปถึงการละเลยความหลากหลายของความเชื่อ ค่านิยมของปัจเจกบุคคลในกลุ่มที่ถูกศึกษา ไม่สามารถตอบได้ว่าถ้าทรัพยากรเกิดเปลี่ยนแปลงไป จะมีผลต่อแบบแผนการปฏิบัติภายใต้คติจักรวาลเหล่านี้ หรือไม่อย่างไร **ประการที่สอง** คือ แนวทางนี้ยังถูกตั้งข้อสงสัยว่าผลที่ได้จากการศึกษานั้น เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้านจริงหรือไม่ และในการดำเนินการศึกษาผู้ศึกษา ก็ได้นำเอาความรู้หรือกรอบการศึกษาของตนมาใช้ในการเก็บข้อมูล, คัดเลือก, จำแนกและตีความข้อมูล เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ในการศึกษาของตนด้วย จนผลที่ได้มาอาจจะเป็นองค์ความรู้ผ่านการตีความ และการให้ความหมายจากผู้ศึกษาเสียมากกว่า

3. แนวทางยุทธวิธีการปรับตัว (Adaptive Strategy)

งานศึกษามานุษยวิทยานิเวศน์ที่กล่าวมา 2 แนวทางข้างต้นนั้น มีข้อบกพร่องที่สำคัญ คือ เน้นการวิเคราะห์วัฒนธรรมในระดับแบบแผน โดยละเลยความแตกต่างหลากหลายภายในแบบแผนวัฒนธรรมนั้น ข้อบกพร่องนี้ได้รับการแก้ไขในแนวทางยุทธวิธีการปรับตัว

อย่างไรก็ดี แนวทางยุทธวิธีการปรับตัว เป็นแนวทางที่พัฒนามาจากมานุษยวิทยาเศรษฐกิจและเศรษฐศาสตร์การเกษตรที่ศึกษาการตัดสินใจของชาวไร่ชาวนาในการเลือกรับเทคโนโลยีทางการผลิตใหม่ เมื่อนำแนวทางนี้มาใช้กับมานุษยวิทยานิเวศน์ จึงเป็นแนวทางที่ให้ความสนใจกับกระบวนการคิด การตัดสินใจเลือกของปัจเจกบุคคลในการใช้ทรัพยากร แนวทางนี้จะมองเห็นความหลากหลายของปัจเจกบุคคลภายในกรอบของวัฒนธรรมยุทธวิธีการปรับตัวเป็นกระบวนการตัดสินใจเลือกผ่านหลักคิดภายในกรอบวัฒนธรรม ร่วมกับหลักเหตุผลของปัจเจกบุคคลต่อทรัพยากรที่เปลี่ยนแปลงผ่านช่วงเวลาต่าง ๆ โดยพิจารณาว่าตัวแปรใดจะถูกตัดสินใจเลือกด้วยเหตุผลใด สอดคล้องกับหลักคิดทางวัฒนธรรมหรือไม่ เช่น เมื่อเกิดวิกฤตการณ์ทางทรัพยากรแต่ละครั้ง เรือ่น อาจจะตัดสินใจตอบสนองต่อมันไม่เหมือนกัน บ้างอาจจะอพยพโยกย้าย หรือ อาจเปลี่ยนอาชีพ, บ้างก็ส่งลูกไปเป็นแรงงานที่อื่น หรือไม่ก็ทำการเกษตรต่อไป แต่อาจเพิ่มผลผลิตมากขึ้นให้เพียงพอแก่ความต้องการ

กรอบคิดในการวิเคราะห์

จากการทบทวนวรรณกรรม สามารถนำมากำหนดกรอบคิดในการวิเคราะห์ได้ดังนี้

วัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง เป็นการเข้าใจร่วมกันของคนในชุมชนต่อทรัพยากรชายฝั่ง และการนำทรัพยากรมาใช้เพื่อตอบสนองสิ่งที่ต้องการ โดยวัฒนธรรมปรากฏในรูปขององค์ความรู้ ภูมิปัญญา เทคโนโลยีการผลิต การจัดวางระเบียบแบบแผนของสังคม ความเชื่อและพิธีกรรม รวมทั้งสถาบันต่าง ๆ ทั้งนี้ วัฒนธรรมมีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นการปรับตัวตามสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อม

ปัจจัยที่มีผลต่อการกำหนดเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม

1. เทคโนโลยีการผลิต
2. สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ
3. ชชาติพันธุ์
4. หลักเหตุผลของปัจเจกบุคคล

งานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยคณะผู้วิจัย พบว่างานวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนในภาคใต้ที่ผ่านมา อาจแบ่งได้เป็น 2 แนวทางกว้าง ๆ คือ

แนวทางแรกเป็นงานที่ศึกษาถึงโลกทัศน์ ความเชื่อและค่านิยม ของคนในท้องถิ่นภาคใต้ที่มักจะเป็นงานที่ศึกษาว่า คนใต้มีความเข้าใจในการมองโลกร่วมกันอย่างไร มีบรรทัดฐานที่คนทั้งสังคมยึดถือ และให้คุณค่าร่วมกันอย่างไร โดยมักจะแสดงให้เห็นและเน้นย้ำถึง "ความเป็นคนใต้" ในด้านต่าง ๆ ที่ถือกันว่าเป็นลักษณะเฉพาะของคนในท้องถิ่นแถบนี้ งานศึกษาในแนวทางนี้มักจะศึกษาจากฐานข้อมูลหลายอย่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาจากวรรณกรรมพื้นบ้านประเภทมุขปาฐะ เพลงกล่อมเด็ก นิทานพื้นบ้าน ฯลฯ ดังที่ปรากฏในงานของ สีดดา สอนศรี(2523), จำเริญ ดวงแข (2523), จริญญา ศิริ(2531) หรือ งานศึกษาจากวรรณกรรมพื้นบ้านที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น งานของนิตยา จันทวงศ์(2532) และวินัย สุโกไส (2534) ซึ่งศึกษาผ่านงานวรรณกรรมทางศาสนาของท้องถิ่น นอกจากนี้ก็ยังมีการศึกษาโลกทัศน์ชาวภาคใต้ผ่านทางวรรณกรรมและสื่อสมัยใหม่อีกด้วย เช่น งานของอภิรักษ์ พฤกษ์ศรี(2532) ที่ศึกษาจากเพลงลูกทุ่ง ยงยุทธ ชูแว่น (2531) ที่ส่วนหนึ่งของงานเป็นการศึกษาผ่านเรื่องสั้นสมัยใหม่

โดยภาพรวมแล้ว งานศึกษาในแนวทางนี้ส่วนใหญ่มักจะเป็นการวิเคราะห์ค้นหาโลกทัศน์โดยตรงจากเนื้อหาในวรรณกรรม ซึ่งทำให้งานเหล่านี้ (ยกเว้นงานของยงยุทธ ชูแว่น) มีข้ออ่อนอยู่บ้าง เนื่องจากการขาดภาพของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมพื้นบ้านเหล่านี้ กับวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชีวิตในปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปของชาวบ้านในชุมชนชนบทภาคใต้ รวมทั้งยังขาดมิติในด้านของเวลา และงานหลายชิ้น (แม้แต่งานในช่วงหลัง ๆ) ก็ยังค่อนข้างที่เป็นการผลิตซ้ำทั้งในแง่ของข้อมูลที่ใช้ วิธีการวิเคราะห์และผลการวิเคราะห์

นอกเหนือจากงานศึกษาโลกทัศน์ ความเชื่อและค่านิยมของชาวภาคใต้ผ่านวรรณกรรมแล้ว ก็ยังได้มีการศึกษาเหล่านี้ผ่านทางการเล่นและพิธีกรรมอีกด้วย โดยพยายามที่จะนำมุมมองในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มาใช้ในการวิเคราะห์ เช่น การมองในเชิง "บริบท" ว่าสิ่งที่ศึกษานั้นมีความเกี่ยวข้องกับสังคมวัฒนธรรมทั้งหมดอย่างไร หรือการใช้แนวคิดในเชิงโครงสร้างหน้าที่นิยม สัญลักษณ์ ฯลฯ ซึ่งจะมีความแตกต่างไปจากงานศึกษาตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ที่จะเป็นการวิเคราะห์เนื้อหาโดยตรงไปตรงมา งานชิ้นสำคัญได้แก่ ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล (1980) ซึ่งมองความสัมพันธ์ของหนังตะลุง กับ วิถีชีวิตของชาวบ้านและศึกษาพล็อตเรื่อง/ประเด็นต่าง ๆ ที่พบมากในหนังตะลุง เช่น ความคิดในการจัดลำดับชั้นทางสังคม ทั้งในระดับจักรวาลวิทยา และในระดับครอบครัว ส่วนงานของอาภรณ์ อุกฤษณ์ (2529)เป็นงานที่ศึกษาผ่านพิธีกรรม เพื่อดูว่าพิธีกรรมที่ศึกษามีบทบาทหน้าที่ต่อชุมชนอย่างไร และดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างไร รวมทั้งมีการตีความเพื่อวิเคราะห์หาความหมายของส่วนประกอบต่าง ๆ ของพิธีกรรม ด้วยซึ่งจะทำให้เห็นโลกทัศน์ของผู้คนที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมได้ชัดเจนขึ้น

ส่วนงานศึกษาสังคมและวัฒนธรรมภาคใต้อีกแนวทางหนึ่งก็จะเป็นงานศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชนในภาคใต้ เนื่องจากภาคใต้ก็เป็นเช่นเดียวกับชุมชนในภูมิภาคอื่น ๆ ของสังคมไทยที่ต้องประสบความเปลี่ยนแปลง อันเนื่องมาจากการขยายตัวของระบบทุนนิยม และการขยายตัวของอำนาจรัฐที่เข้ามาในชุมชนมากขึ้น จนทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงไป เราสามารถแบ่งศึกษาภาคใต้ในแนวทางนี้ได้เป็น 3 กลุ่ม กล่าวคือ

1. กลุ่มที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในระดับภาพรวมที่ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน เช่น งานของพอลตา แก่นแก้ว (2528) ที่เป็นงานศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ เพื่อที่จะมองภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนปากพนังตั้งแต่ พ.ศ. 2439 - 2525 โดยมองที่ลักษณะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม

อีกชิ้นหนึ่ง คือ งานของปก แก้วกาญจน์ (2530) ที่ศึกษากระบวนการผลิตของชุมชนชาวนาปัจจัยที่ทำให้ชาวนาต้องเปลี่ยนระบบการผลิต ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของชุมชนชาวนาบางส่วนนั้นมองว่าปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบการผลิต และวิถีชีวิตของชุมชนชาวนาส่วนใหญ่มาจากปัจจัยภายนอก เช่น ระบบการศึกษาแบบตะวันตก สินค้าอุตสาหกรรม เทคโนโลยีใหม่ ๆ ความสะดวกสบายของการคมนาคม สื่อมวลชน ระบบการเมือง และสิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชาวบ้าน กล่าวคือ การเกิดการขาดแคลนเงินทุน ราคาพืชผลตกต่ำ ความยากจน ชาวนากลายเป็นนักบริโภคนิยม ชาวนาต้องกลายเป็นกรรมกร ฯลฯ

นอกจากนั้น ก็ยังมีงานศึกษาของ ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ (2536) ที่พยายามให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ และการเมือง โดยเฉพาะการพัฒนาเชิงพาณิชย์ และการขยายตัวของอำนาจรัฐในระดับท้องถิ่นต่าง ๆ ของภาคใต้ โดยดูว่าการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีความแตกต่างกันหรือไม่ ในแต่ละชุมชนที่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่แตกต่างกัน และดูต่อไปว่าการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ส่งผลต่อการปรับตัวทางสังคม และวัฒนธรรมของบุคคลที่เกี่ยวข้องอย่างไร งานชิ้นนี้ของฉวีวรรณมีความแตกต่างจากงานของพอลตา (2528) และของปก (2536) ในแง่ที่ว่า ฉวีวรรณ ได้มีการลงลึกการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลง และปรับตัวของผู้คนไปจนถึงในระดับครอบครัว โดยเน้นดูที่การตัดสินใจในการปรับตัวของแต่ละครอบครัวที่มีความแตกต่างกัน ในขณะที่งาน 2 ชิ้นแรกเป็นงานที่แสดงให้เห็นด้านต่าง ๆ อย่างกว้าง ๆ

1. กลุ่มงานที่ศึกษาโดยตรงที่เป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมในประเด็นเฉพาะ เช่น งานของฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ และสมนึก ทับพันธ์ (2534) ซึ่งศึกษาถึงพัฒนาการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในเขตป่าชนิดต่าง ๆ ตั้งแต่ช่วงก่อนการทำงานเกษตร เพื่อการค้าจนถึงช่วงหลังที่มีการทำเกษตรกรรมเพื่อการค้า งานชิ้นนี้ชี้ให้เห็นถึงเงื่อนไข ความจำเป็นของชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากป่า และชี้ให้เห็นถึงมุมมองและความคิดชาวบ้านการอนุรักษ์ป่า

2. กลุ่มงานที่มองการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชนภาคใต้โดยผ่านสายตาของคนในท้องถิ่น หรืออาจจะเป็นงานที่พยายามหาทางออกสำหรับชุมชนหมู่บ้านที่ต้องเผชิญกับปัญหา ซึ่งเป็นผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนา งานเหล่านี้มักจะให้ภาพประวัติศาสตร์ของการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ตั้งยุคเริ่มแรกที่มียังระบบการผลิตแบบพึ่งพาตนเอง หรือการแลกเปลี่ยนสิ่งของกันระหว่างชุมชนชาวบ้าน และเมื่อทุนนิยม หรือระบบเศรษฐกิจ เพื่อการค้าเข้ามาถึงหมู่บ้านก็จะทำให้ระบบการพึ่งพาตนเองหายไป และเกิด

ปัญหาต่าง ๆ ขึ้นกับชาวบ้านไม่ว่าเป็นระบบบริโภคนิยมที่เข้ามาครอบงำหมู่บ้าน ราคาพืชผลตกต่ำ ชาวบ้านต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้าง การหนีของชาวบ้าน การเสื่อมโทรมลงของระบบนิเวศน์ ฯลฯ เช่น งานของเปลื้อง คง แก้ว (2531), พรพีไล เลิศวิชา (2532), ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพีไล เลิศวิชา (2534)

งานของพรพีไล เลิศวิชา (2532) ที่เขียนถึงชุมชนศิริงนี้ นอกจากจะให้ภาพของชุมชนในลักษณะที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น งานชิ้นนี้ยังแสดงให้เห็นการตัดสินใจที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและศักยภาพของชาวบ้านที่แม้ว่าในช่วงหลังชาวบ้านต้องเข้าสู่ระบบการค้าแล้วก็ตาม เช่น ชาวบ้านอาจมีการเปลี่ยนพันธุ์ผลไม้ ให้เป็นพันธุ์ที่ขายได้ราคาดีมากขึ้น แต่ก็ไม่โค่นพันธุ์เก่าทิ้งทั้งหมดเพราะพันธุ์เก่ามีความแข็งแรงทำให้ช่วยลดต้นทุนการผลิต นอกจากนั้นงานชิ้นนี้ยังพยายามเสนอภาพของการรวมกลุ่มกัน ทำกลุ่มออมทรัพย์ของชาวบ้าน เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับราคาของผลผลิตและกล่าวถึงวิธีการทำงานและลักษณะของผู้นำที่ช่วยให้การทำงานของศิริงประสบความสำเร็จอีกด้วย ส่วนงานของฉัตรทิพย์ และพรพีไล (2534) ก็ได้กล่าวถึงทางเลือกในการแก้ปัญหาการขึ้น ๆ ลง ๆ ของราคาผลผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านภาคใต้ว่ามี 3 ทางคือ การพยายามรักษาระดับการผลิตแบบพึ่งพาตนเองภายในชุมชน โดยไม่พึ่งพิงระบบตลาดเสียทั้งหมด เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน, การพยายามลดต้นทุนการผลิตให้ต่ำที่สุด เช่น การใช้เครื่องมือการผลิตอย่างง่าย ๆ การใช้แรงงานคน และการสร้างสายสัมพันธ์และเครือข่าย สายสัมพันธ์ในชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อรับมือกับการเอาเปรียบจากภายนอก

จะเห็นได้ว่าศึกษาสังคมและวัฒนธรรมภาคใต้ใน 2 แนวทางนี้ ซึ่งได้แก่ แนวทางที่ศึกษาโลกทัศน์ ความเชื่อ และค่านิยม กับแนวทางที่ศึกษาเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมนั้น เป็นแนวทางการศึกษาที่มีความแตกต่างกันเป็นอย่างมาก สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความแตกต่างกัน ก็น่าจะมาจากการมองหรือนิยาม “วัฒนธรรม” ที่ต่างกันจึงนำไปสู่วิธีการศึกษาที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง โดยแนวทางศึกษาแนวแรก จะมองวัฒนธรรมไปในระดับของความเชื่อโลกทัศน์ ส่วนในแนวทางหลังก็จะมองวัฒนธรรมในแง่ที่กว้างกว่า มองอย่างครอบคลุมทั้งในด้านของโลทัศน์ ความเชื่อ และพฤติกรรม หรือ วิถีชีวิตภายในสังคมและลักษณะความสัมพันธ์ของสังคม มองอย่างสัมพันธ์กับบริบทของเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ ทางคณะผู้วิจัยพยายามที่จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมของชุมชนประมงภาคใต้ กับการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเล โดยมองว่าวัฒนธรรม คือ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในระดับครอบครัว/เครือญาติ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งลักษณะการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเลก็จะมีอิทธิพลในการกำหนดลักษณะความสัมพันธ์เหล่านี้ ในขณะที่เดียวกัน ลักษณะความสัมพันธ์ในชุมชนก็มีส่วนในการกำหนดรูปแบบการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเลด้วยเช่นกัน ดังนั้น งานวิจัยชิ้นนี้จึงมีความแตกต่างกับงานในแนวแรก (งานโลกทัศน์ ความเชื่อ และค่านิยม ของคนท้องถิ่นภาคใต้) ในแง่ที่ว่าจะพยายามมองโลกทัศน์ ความเชื่อ และค่านิยมของชาวบ้านอย่างสัมพันธ์กับลักษณะ และการใช้ทรัพยากรชาย

ฝั่งทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการมองชาวบ้าน มีการใช้คุณค่ากับทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้อย่างไร และมอง
การเปลี่ยนแปลงของมันอย่างไร

บทที่ 3

วัฒนธรรมของชุมชนภาคใต้ในการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง

ศึกษากรณี : = ชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านท่ากลาง ต.กำพวน กิ่ง อ.สุขสำราญ จ.ระนอง

1. บ้านท่ากลาง : ลักษณะทางกายภาพและความเป็นมา

ลักษณะทางกายภาพ

บ้านท่ากลางตั้งอยู่บนชายฝั่งทะเลอันดามัน ในเขต ต.กำพวน กิ่ง อ.สุขสำราญ จ.ระนอง ตัวหมู่บ้านตั้งอยู่ในป่าฟังกา (ป่าโกงกาง) ริมคลองน้ำเค็ม ลึกเข้ามาประมาณ 1 - 2 ก.ม. จากทะเลใหญ่ ปัจจุบันมีประชากรประมาณ 500 คน อาชีพหลักของชาวบ้าน คือ การทำประมงขนาดเล็ก ชนิดที่ทำกันมากที่สุดคือ การทำอวนกุ้ง (กุ้งที่ได้ส่วนใหญ่จะเป็นกุ้งแชบ๊วย) โดยใช้เรือหัวโทงติดเครื่องยนต์ ขนาด 21-23 ตัวก (ยาว 10-12 เมตร) ในการออกอวน บ้านท่ากลางมีเรือหัวโทง สำหรับทำอวนกุ้งนี้ถึง 70 กว่าลำ จากจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 94 ครัวเรือน นอกจากนั้นก็มีการทำอวนลอยปลา อวนปูในทะเลใหญ่และการตกไขปูตามคลองน้ำเค็ม การดักจับกุ้งเคย (กุ้งฝอยตัวเล็ก ๆ) มาทำกะปิ โดยใช้โพงพาง ซึ่งจะมีจำนวนไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับการทำอวนกุ้ง

ความเป็นมา

บ้านท่ากลางเพิ่งจะกลายมาเป็นหมู่บ้านที่ผู้คนมาตั้งบ้านเรือนถาวร เมื่อประมาณ 10 - 12 ปีที่ผ่านมา คนรุ่นแรกสุด ซึ่งอพยพโยกย้ายมาจากเบ็ญจบองที่ดินเมื่อ 100 กว่าปีที่แล้วได้อาศัยอยู่บริเวณที่ดอนในเขตตำบลกำพวน คนเหล่านี้โยกย้ายมาจากที่ต่าง ๆ โดยการเดินเท้า เช่น จากภูเก็ต¹ ฟังกา กระบี่ พวกเขาใช้ที่ดินบริเวณที่ดอนในการปลูกข้าวไร่, ทำสวนสมรม (สวนผลไม้ที่ปลูกหลายชนิดปะปนกัน มักปลูกไว้เพื่อบริโภคภายในครอบครัว), เก็บหาของป่าและพวกเขาจะเดินทางมาจับหาลำตัวน้ำในคลองน้ำเค็ม และในทะเลใหญ่ที่อยู่ห่างออกไปประมาณ 3-5 กิโลเมตร เพื่อเป็นอาหาร การทำประมงในช่วงแรกนี้จะเป็นการทำอย่างง่าย ๆ โดยใช้เครื่องมือประมงที่ชาวบ้านทำตัวเอง เช่น เบ็ด โป๊ะ หรือโพงพาง และใช้เรือใบ เรือแจว ขนาดเล็ก ๆ ที่ไม่มีเครื่องยนต์เท่านั้น

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ชาวบ้านบางส่วนของ ต.กำพวน ก็ได้หันมาทำอาชีพประมง และเข้ามาใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเลอื่น ๆ เป็นอาชีพหลักของตนมากขึ้น ชาวบ้านค่อย ๆ หายอัยกันมาอยู่ที่นี้จนมีเกือบร้อยครัวเรือน ชาวบ้านกลุ่มนี้มักเป็นคนรุ่นลูกหลาน ที่อพยพเข้ามาเบ็ญจบองที่ดินในช่วงแรก พวกเขาจะได้ส่วนแบ่งที่ดินจากพ่อแม่หรือไม่ได้เลย เมื่อต้องแบ่งปันกับพี่น้องคนอื่น ๆ หรือบางครั้งได้ที่ดินมาแล้วก็อาจจะขายไป เมื่อไม่มีที่ดินคนเหล่านี้จึงหันมาประกอบอาชีพประมงกันเป็นหลักมากขึ้น นอกจากนั้นก็ยังมี

¹ ชาวบ้านรุ่นเบ็ญจบองที่อพยพมาจากทางภูเก็ต จะใช้นามสกุล ฤลง" ปัจจุบันเป็นตระกูลที่มีสมาชิกอยู่ค่อนข้างมาก ถือเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมของกำพวนกลุ่มหนึ่ง นอกจากนี้ก็เป็นตระกูล "กำพวน" ชื่อ กำพวน เป็นชื่อหายชนิดหนึ่ง ซึ่งมีมากในพื้นที่ที่เป็นตำบลกำพวนในปัจจุบัน และได้้นำเอาชื่อหายชนิดนี้มาตั้งเป็นชื่อชุมชนในสมัยแรกเริ่มจนถึงปัจจุบันนี้

ชาวบ้านที่อพยพมาจากที่อื่น ๆ ในช่วงหลัง ซึ่งไม่สามารถขึ้นไปบุกเบิกที่ดินทำกินได้อีกต่อไปแล้ว ก็จะมาเป็นกลุ่มที่เข้ามาทำอาชีพประมงเป็นหลัก

จะเห็นได้ว่าชาวบ้านในตำบลกำพวนมีพัฒนาการในการประกอบอาชีพเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกเป็นคนดั้งเดิมที่อพยพเข้ามาบุกเบิกจับจองที่ดิน ปัจจุบันคนกลุ่มนี้หรือลูกหลาน (ซึ่งยังมีที่ดินอยู่) จะมีอาชีพทำสวน (สวนผลไม้, สวนยาง) เป็นหลัก อาศัยอยู่บนที่ดอน ส่วนการประกอบอาชีพเกี่ยวกับประมงนั้น จะเป็นการทำโปงพางของบางครอบครัวที่เป็นกรรมสิทธิ์ตกทอดมาตั้งแต่ต้น² และ บางครอบครัวจะเลี้ยงปลาเก่าในกระชังในคลองน้ำเค็ม อีกกลุ่มเป็นก็จะเป็นที่อยู่บ้านท่ากลางในปัจจุบัน ประกอบอาชีพประมงในทะเลใหญ่เป็นหลัก ใช้เรือหัวโทงติดเครื่องยนต์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ไม่ค่อยมีที่ดิน หรืออาจจะอพยพเข้ามาอยู่ภายหลัง จึงหันมาประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก ซึ่งรายงานฉบับนี้มุ่งเน้นที่จะศึกษาชาวบ้านกลุ่มหลังนี้เป็นสำคัญ

ในช่วงเวลาที่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา สามารถเข้ามาติดต่อกับชาวบ้านได้มากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลัง พ.ศ. 2507 ที่ถนนเพชรเกษมถนนสายหลักของภาคใต้ ซึ่งสร้างผ่านกลางตำบลกำพวนนี้เสร็จสิ้นลง ทำให้ชาวบ้านกลุ่มที่ทำประมงเป็นหลักสามารถขายกุ้ง - ปลา ให้กับพ่อค้าจากภายนอกที่มารับซื้อได้ง่ายขึ้น หาน้ำแข็งและเกลือจากภายนอกมารักษาความสดของปลาได้สะดวกขึ้น พวกเขาไม่ต้องเอาปลาที่ได้มาตากแห้งแล้ว ใส่เรือใบที่ใช้คนแจว เพื่อเอาไปขายตามที่ต่าง ๆ อย่างเก่าอีกต่อไป นอกจากนั้นราคาปลาในช่วงนี้ก็สูงขึ้นเป็นอันมาก จึงทำให้การทำประมงของชาวบ้านเปลี่ยนรูปแบบไปจากเดิม คือ เริ่มมีการทำอวนปลาและใช้เครื่องยนต์ขนาดเล็ก ๆ (เครื่องย่นมา 5) ก่อนในตอนแรก ๆ ของการมาอยู่ที่ปากคลองบางกล้วย ต่อมาก็ได้มีการเปลี่ยนมาทำอวนกุ้ง ซึ่งมีความซับซ้อนและอวนมีความยาวมากกว่าอวนแบบเดิม รวมทั้งมีการเปลี่ยนเครื่องเรือให้เป็นเครื่องที่มีความเร็วมากขึ้น เพื่อที่จะให้สามารถจับสัตว์น้ำได้มากขึ้น

ต่อมาในช่วงปี 2529 ชาวบ้านที่อาศัยที่ปากคลองบางกล้วย ก็เริ่มย้ายมาปลูกบ้านเรือนที่ถาวรที่บ้านท่ากลางกัน เนื่องจากที่ปากคลองบางกล้วยไม่มีถนนตัดเข้าไป ถึงทำให้ชาวบ้านมีความลำบากในการเดินทางเข้ามายังศูนย์กลางตำบล เวลาที่เด็ก ๆ จะไปโรงเรียนพ่อแม่ ก็ต้องขับเรือมาส่งตรงบริเวณที่เป็นท่าเรือของบ้านท่ากลางในปัจจุบัน จากนั้นก็ต้องเดินเท้าตัดผ่านป่าชายเลนไปอีก 1-2 กิโลเมตร นอกจากนั้นก็มีความลำบากในเรื่องน้ำกินน้ำใช้ ที่ต้องบรรทุกเรือเอาจากที่อื่นด้วย เมื่อชาวบ้านมาขึ้นลงเรือที่ท่ากลางมากขึ้น ก็ได้มีการสร้างถนนเล็ก ๆ เข้ามาจากปากทาง (ถนนเพชรเกษม) มาสู่ท่าเรือที่ท่ากลาง³ ชาวบ้านจึงค่อย ๆ ทอยโยกย้ายมาสร้างบ้านเรือนถาวรอยู่ที่ท่ากลางกัน และเมื่อมีไฟฟ้าเข้าชาวบ้านจึงย้ายจากปากคลองบางกล้วยมาอยู่ที่นั่นกันทั้งหมด

แต่เนื่องจากบริเวณที่ตั้งบ้านท่ากลางนี้เป็นพื้นที่ในเขตอุทยานแห่งชาติ⁴ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้าน จึงต้องอยู่ในการควบคุมจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ โดยมีการกำหนดอย่างชัดเจนว่าบ้านแต่ละหลังจะใช้พื้นที่ไม่เกิน 7x20 เมตร (300 ตารางเมตร) เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดปลูกสร้างบ้านเรือนไปรุกล้ำทำลายพื้นป่าชายเลนโดย

² ปัจจุบันไม่มีการอนุญาตให้มีการสร้างโปงพางขึ้นมาใหม่ อนุญาตให้เพียงแค่อุปกรณ์ที่มีอยู่เดิมเท่านั้น

³ การสร้างถนนเข้ามายังท่าเรือท่ากลางผลักดัน โดยผู้กว้างขวาง ซึ่งเป็นกำนันในสมัยนั้น จึงทำให้ก่อสร้างได้สำเร็จ

⁴ มีพระราชกฤษฎีกาประกาศให้ ทะเล เกาะ และพื้นที่ชายฝั่งทะเลตกกำพวนและใกล้เคียง เป็นอุทยานแห่งชาติเมื่อปี พ.ศ. 2506

รอบ กลุ่มผู้นำชาวบ้านซึ่งมีทั้งกำนัน, ผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้านจะมีบทบาทที่สำคัญในการจัดการเกี่ยวกับบ้านเรือน ตั้งแต่ช่วงแรกจนถึงปัจจุบัน โดยจะทำหน้าที่ชี้วัด วาดแผนที่ว่าใครจะอยู่ตรงไหน และป้องกันการจับจองที่ไว้ขายต่อแก่คนนอก รวมทั้งจะต้องจัดการป้องกันไม่ให้ชาวบ้านตัดไม้จากป่าขายเลนจนมากเกินไป จะตัดได้เฉพาะการซ่อมแซมบ้านเรือน และห้ามตัดขาย

หลังจากที่เกิดหมู่บ้านท่ากลางขึ้น ก็ยังมีคนจากภายนอกอพยพโยกย้ายมาอาศัยทำประมงที่นี้กันอยู่เรื่อย ๆ ส่วนใหญ่จะมาจากจังหวัดนครศรีธรรมราช และสุราษฎร์ธานี คนเหล่านี้จะประกอบอาชีพประมงมาก่อนที่ย้ายมาก็เพราะว่าที่ท่ากลางสามารถหากินกับทะเลได้ง่ายกว่าถิ่นเดิม ปัจจุบันบ้านท่ากลางมีครอบครัวที่เป็นคนนครศรีธรรมราช 9 ครอบครัว, สุราษฎร์ธานี 5 ครัวเรือน คนเหล่านี้ก็ได้ชักชวนญาติพี่น้อง ให้เข้ามาจับจองออกอวนชั่วคราว ในฤดูที่บ้านท่ากลางขาดแคลนแรงงานด้วย

ทุกวันนี้ แม้ว่าบ้านท่ากลางจะประกอบอาชีพหลักคือ การทำอวนกุ้งด้วยเรือหัวโทง และมีการทำประมงลักษณะอื่นอีกบ้างประปราย เช่น การตกปู การทำอวนลอยปลา แต่ก็ยังมีหลายครัวเรือนในท่ากลางที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเกี่ยวกับการประมงเลย แต่จะประกอบอาชีพเกี่ยวกับการค้าขาย และการบริการ เช่น ขายของชำ, ขายน้ำชา-กาแฟ, ขนมหวาน, ก๋วยเตี๋ยว และขับมอเตอร์ไซด์รับจ้างฯ

ปัจจุบันชาวประมงบ้านท่ากลางกำลังเผชิญปัญหาในการทำกิน เนื่องจากกุ้ง - ปลาในทะเลมีจำนวนลดน้อยลงมาก สาเหตุหลักได้แก่ การเข้ามาอย่างผิดกฎหมายของเรืออวนลากขนาดใหญ่ ในบริเวณเขตหวงห้ามชายฝั่ง 3,000 เมตร ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ทำกินอยู่ทุกวันในช่วง 3-4 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านจะมีความขัดแย้งกับเรืออวนลากอยู่ตลอดเวลา เพราะเรืออวนลากจะเข้ามาลากกุ้ง-ปลา ในบริเวณที่ชาวบ้านทำกินอยู่จนหมด และมากขึ้นที่หลาย ๆ ลำ บ่อยครั้งที่เรืออวนลากเอาอวนของชาวบ้าน ทำให้อวนฉีกขาดหรือสูญหายจนชาวบ้านต้องซื้อใหม่⁵ บางครั้งชาวบ้าน ก็สามารถเรียกค่าเสียหายจากเรืออวนลากได้ แต่ก็บ่อยครั้งที่ไม่ได้รับค่าชดใช้บางครั้งก็ถูกเรืออวนลากวิ่งชนจนเคยมีชาวบ้านตกน้ำหายไปคนหนึ่งด้วย หรือบางทีก็ถูกเรืออวนลากเอาปืนมายิงขู่ก็มี

ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ที่เกิดปัญหานี้ทำให้ชาวบ้านหลายคนเลิกทำอาชีพประมง เพราะไม่คุ้มค่ากับการลงทุน เศรษฐกิจในหมู่บ้านจึงไม่มีการขยายตัว กล่าวคือ ชาวบ้านบางคนหาทางออกด้วยการขายเรือ และเครื่องมือคืนให้เจ้าแก่ผู้ซึ่งให้กู้ยืมเงินมาลงทุนทำ เพราะทำต่อไม่ไหว ทางฝ่ายเจ้าแก่ก็ขาดทุนไม่กล้าลงทุนให้ชาวบ้าน รายอื่นกู้เงินซื้อเรือและเครื่องยนต์เพิ่มขึ้นอีกต่อไป ทำให้ระบบเศรษฐกิจโดยรวมของชุมชนซบเซา

⁵ คณะกรรมการหมู่บ้านประกอบด้วยชาวบ้าน ซึ่งเป็นแกนนำของชุมชน 8 - 10 คน คณะกรรมการหมู่บ้านมีมาตั้งแต่ครั้งที่อยู่ปากคลองบางกล้วย แต่เพิ่มมามีบทบาทมาก เมื่อชาวบ้านย้ายมาอยู่ที่ท่ากลางในด้านการจัดการดูแลการปลูกตั้งบ้านเรือน, การใช้สอยไม้จากป่าฟังกา, การพัฒนาและการแก้ปัญหาหมู่บ้านในเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องความสะอาด, การรณรงค์ให้มีส้วมทุกหลังคาเรือน, ตรวจตรวจตราดูแลคนที่เข้ามาอยู่ใหม่เพื่อป้องกันปัญหาโจรผู้ร้าย ฯลฯ

⁶ อวนกุ้งซึ่งเป็นอุปกรณ์การทำกินที่สำคัญของชาวบ้านนั้น ราคาหัวละ 250 บาท ในการวางอวนกุ้งแต่ละครั้ง จะต้องใช้ไม้ต่ำกว่า 9 - 10 หัว (อวนกุ้ง 9 - 10 หัว = 1 ลาน) มีอายุการใช้งาน 2 เดือนครึ่ง ส่วนอวนปลานั้นราคาหัวละ 1,000 บาท แต่แต่ละครั้งต้องใช้ไม้ต่ำกว่า 9 หัว (เท่ากับ 1 ลาน) อวนปลามีราคาแพงกว่าอวนกุ้ง แต่สามารถใช้ได้นานหลายปี

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันบ้านชาวบ้านได้มีการรวมตัวที่เข้มแข็งมากขึ้น ในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง โดยรวมตัวกันเป็น “ชมรมชาวประมงพื้นบ้าน กิ่ง อ.สุขสำราญ จ.ระนอง” รวมทั้งมีการเดินทางไปศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชาวประมงพื้นบ้านใน อ.เกาะยาว จ.พังงา และที่แหลมลึก อ.อ่าวลึก จ.กระบี่ ในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง ทางชมรมชาวประมงพื้นบ้านกิ่ง อ.สุขสำราญ จ.ระนอง นี้ได้พยายามที่จะประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ ของภาครัฐทั้งในระดับจังหวัด และในส่วนกลาง รวมทั้งประสานงานกับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อให้เกิดการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง กิ่ง อ.สุขสำราญ โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ชาวประมงพื้นบ้านอย่างแท้จริง

จากการดำเนินงานของชมรมเกือบ 1 ปีที่ผ่านมา ก็ได้รับการสนับสนุนร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ เป็นอย่างดี ทุกวันนี้ชาวบ้านสามารถไปตรวจจับเรืออวนลาก อวนรูกที่เข้ามาทำประมงในเขตหวงห้าม 3,000 เมตรได้ โดยการประสานไปยังทางกิ่ง อ.สุขสำราญ และขอกำลังตำรวจกิ่ง อ.สุขสำราญ ให้ออกไปตรวจจับเรือเหล่านี้พร้อมกับชาวบ้านได้⁷ ผลจากการดำเนินงานของชมรมฯ ได้ทำให้เรือผิดกฎหมายเหล่านี้เข้าจับปลาในเขตอนุรักษ์น้อยลง ทำให้สัตว์น้ำต่าง ๆ มีปริมาณมากขึ้น และชาวบ้านก็มีรายได้เพิ่มขึ้นจากปีก่อน ๆ

อย่างไรก็ตาม การดำเนินงานของชมรมชาวประมงพื้นบ้านฯ ก็ได้สร้างความไม่พอใจต่อกลุ่มประมงพาณิชย์ (เรืออวนลาก) กลุ่มนี้กล่าวว่าพวกตนไม่แน่นอนน้ำที่จะใช้ทำกินอีกแล้ว เนื่องจากน่านน้ำ จ.ระนอง มีลักษณะยาวและแคบ และติดกับน่านน้ำในเขตพม่า เมื่อต้นเดือนกันยายน 2539 พวกเขาจึงได้ชักชวนกลุ่มเรืออวนลากมาชุมนุม ปิดปากอ่าวเมืองระนอง และขอให้ทางราชการลดเขตหวงห้ามจาก 3,000 เมตร ให้เหลือเพียง 1,000 เมตร โดยเฉพาะบริเวณรอบเกาะต่าง ๆ โดยมีประมงจังหวัดและ ส.ส. จังหวัดระนอง สังกัดพรรคประชาธิปัตย์ให้การสนับสนุนกลุ่มเรืออวนลาก ส่วนทางชมรมชาวประมงพื้นบ้าน ก็ได้พยายามคัดค้านอย่างถึงที่สุดด้วยวิธีการต่าง ๆ ได้แก่ การยื่นหนังสือคัดค้านถึงผู้ว่าราชการจังหวัด และอธิบดีกรมประมง, การดำเนินการตามกฎหมายต่อไปกับเรืออวนลาก ที่เข้าไปในเขตอนุรักษ์ และการประกาศเจตนารมณ์ขององค์การบริหารส่วนตำบล ในการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม จะมีการเคลื่อนไหวต่อไป หากทางประมงจังหวัดระนองยังยืนยันที่จะลดเขตหวงห้าม

จะเห็นได้ว่าบ้านท่ากลาง มีความเป็นมาจากคนดั้งเดิมที่มาจับจองบุกเบิกที่ดินทำกินใน ต.กำพวน เมื่อเวลาผ่านไปมีที่ดินน้อยลง ทำให้คนบางส่วนที่ไม่มีที่ดินหันมาประกอบอาชีพประมงเป็นหลักมากขึ้น และเริ่มมีการลงมาตั้งบ้านริมคลองน้ำเค็ม เพื่อให้สะดวกต่อการประกอบอาชีพ

⁷ ชาวบ้านที่เป็นแกนนำในการดำเนินงานของชมรมฯ รู้สึกพอใจที่สามารถนำกำลังตำรวจออกไปตรวจจับเรืออวนลากร่วมกับพวกตนได้ แม้จะรู้สึกอยู่แสบใจดีว่าเป็นการเตะหมูเข้าปากหมา (เจ้าของเรืออวนลากก็จะมาวิ่งเต้น ให้เงินให้ทองกับตำรวจในภายหลัง เพื่อให้ทำสำนวนในคดีให้มีความผิดน้อยลง) เพราะอย่างน้อยก็ทำให้พวกอวนลากเกิดความเกรงกลัว และลักลอบเข้ามาในพื้นที่หวงห้าม 3,000 เมตร น้อยลง

การหันมาประกอบอาชีพประมง เป็นหลักทำให้ชีวิตของชาวบ้านเหล่านี้ต้องสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเลมากขึ้น และดำรงชีวิตอยู่ภายใต้เงื่อนไขของปัจจัยภายนอก 3 ประการ คือ

1. ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ : ที่มีผลทำให้ชาวบ้าน มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการใช้ทรัพยากร โดยเปลี่ยนมาใช้เครื่องหาปลา (อวน, เครื่องยนต์เรือ) ที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจในระบบแพปลาเกิดขึ้นในที่สุด

2. หน่วยงานรัฐที่มีหน้าที่ในการจัดการดูแลทรัพยากรชายฝั่ง : การที่พื้นที่ชายฝั่งทะเลแถบนี้ถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ เมื่อปี 2526 มีผลทำให้ชาวบ้านต้องมีการปรับตัวและพยายามใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชายฝั่ง ให้อยู่ภายใต้กรอบการกำหนดของรัฐ เช่น กลุ่มผู้นำชุมชนต้องดูแลการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านในเขตป่าชายเลน ให้อยู่ในพื้นที่ที่ทางราชการกำหนดไว้เท่านั้น การดูแลไม่ให้คนอื่น ๆ ในชุมชนตัดไม้ในป่าชายเลนมากเกินไป ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งการยอมรับในการดำรงอยู่ของชุมชนท่ามกลางเขตอุทยานฯ และความสามารถในการต่อรองกับหน่วยงานรัฐ

3. ความเสื่อมโทรมลงทรัพยากรชายฝั่ง : อันเกิดจากการเข้ามาอย่างผิดกฎหมายในพื้นที่ชายฝั่ง 3,000 เมตรของเรือประมงพาณิชย์ (เรืออวนลาก) เป็นเหตุให้กุ้งปลามีจำนวนลดน้อยลงเป็นอย่างมาก ปัญหานี้ได้ก่อให้เกิดการรวมตัวกันเป็นองค์กรของชาวบ้าน ในระดับหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน เพื่อแก้ปัญหา การทำงานขององค์กรนี้ก็ได้กลายมาเป็นระบบความสัมพันธ์อย่างใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในชุมชนและมีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างมาก

ในหัวข้อต่อไป จะได้กล่าวถึงพัฒนาการการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเลของชาวบ้านท่ากลางตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าปัจจัยภายนอกทั้ง 3 ตัวนี้ได้มีผลทำให้ชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงระบบที่มีต่อทรัพยากรชายฝั่ง และลักษณะการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง ซึ่งความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ จะมีผลในการก่อรูประบบความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ของคนในชุมชนแห่งนี้ต่อไป

2. พัฒนาการการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเลของบ้านท่ากลาง

ลักษณะเชิงนิเวศน์และประเภทของทรัพยากร

บ้านท่ากลางตั้งอยู่ในบริเวณป่าพังกา (โก่งกาง) ติดคลองน้ำเค็มที่แยกเข้ามาจากปากทาง ซึ่งเป็นทะเลใหญ่ (ทะเลฝั่งอันดามัน) คลองน้ำเค็มนี้จะแยกชอยย่อยเป็นสายต่าง ๆ หลายสายและมีอยู่หลายคลองต่อเนื่องกันไปกับหมู่บ้านและตำบลข้างเคียง ส่วนทะเลใหญ่ในบริเวณนี้จะมีลักษณะน่านน้ำแคบติดกับน่านน้ำประเทศพม่า และมีเกาะแก่งตั้งอยู่หลายเกาะ เช่น เกาะกำใหญ่ เกาะกำนุ้ย เกาะล้าน ฯลฯ (ดูแผนที่ 7 ประกอบ)

ปัจจุบันทรัพยากรชายฝั่งทะเล บริเวณนี้ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์อยู่สามารถแบ่งได้ 3 ประเภท คือ

1. ทรัพยากรชายฝั่งจากทะเลใหญ่ ที่สำคัญคือ ทรัพยากรสัตว์น้ำประเภทกุ้ง (ส่วนมากจะเป็นกุ้งแช่บ๊วย) ปูม้า ปลาหมึก ปลากระพง ปลาทราย ชาวบ้านท่ากลางจะหากินกับทะเลใหญ่เป็นหลัก

2. ทรัพยากรจากคลองน้ำเค็ม ในคลองน้ำเค็มจะมีสัตว์น้ำอยู่หลายชนิด ที่สำคัญคือ ปูดำ ชาวบ้านส่วนหนึ่งจะมีอาชีพตกปูและบางคนก็ตกโพงพาง เพื่อให้ได้กุ้งเคยเอามาทำกะปิบางคนก็ตกเบ็ดในคลองน้ำเค็มนี้จะได้ปลา เช่น ปลากะพง ปลามิหลัง (ปลาดุกทะเล) และบางครั้งชาวบ้านก็มีการเลี้ยงสัตว์น้ำในคลองเหล่านี้ เช่น การเลี้ยงปลาเก๋าในกระชัง และการเลี้ยงหอยแมลงภู⁸

3. ทรัพยากรจากป่าโกงกาง โดยรอบหมู่บ้าน ซึ่งจะมีไม้โกงกางที่ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการซ่อมแซมบ้านเรือน หรือใช้ทำทางเดินเข้าบ้าน แต่การตัดมาใช้จะต้องไม่ตัดมากเกินไป มิฉะนั้น อาจเกิดปัญหาได้ เพราะบ้านท่ากลางเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ นอกจากนั้นหลายปีแล้วที่พอถึงฤดูกาลชาวบ้านบางส่วนก็จะเก็บผักปังจากป่าโกงกาง มาให้คนที่รับซื้อในหมู่บ้าน ซึ่งจะนำไปขายต่อให้แก่เจ้าหน้าที่ป่าไม้อีกทอดหนึ่ง เพื่อใช้ทำพันธุ์เพาะปลูก และก็มีชาวบ้านบางคนที่ยังไปเก็บหาหอยในป่าโกงกาง เช่น หอยตลับ หอยต่อย เอาไว้บริโภคหรืออาจไว้ขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ด้วย

พัฒนาการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเล

ก. ช่วงแรก:การดำรงชีพก่อนการทำประมงเป็นอาชีพหลัก (ประมาณ 100-150 ปี ที่ผ่านมา)

เมื่อประมาณ 100-150 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านรุ่นแรกของตำบลท่าพรวน มีการดำรงชีวิตแบบผสมผสานทั้งการทำกินบนที่ดอน คือ การปลูกข้าว การทำสวนสมรม และการหากินกับทะเล การหากินกับทะเลช่วงนั้นจะใช้เครื่องมือพื้นบ้านที่สามารถทำกันได้เอง ที่มีมากก็คือ การทำ “โป๊ะ” และ “โป๊ะ”⁹ มีการทำตลอดแนวตั้งแต่แหลมนาว (ช่องเป็ยกน้ำ) จนถึงหน้าปากบ่น แถว ๆ เกาะพระทอง เกาะระ (ดูภาพแผนที่ 8 ประกอบ) และใช้เรือแจวแบบมีใบในการออกทะเล

ในการทำโป๊ะและโป๊ะนั้น ทำในช่วงฤดูแล้ง เมื่อหมดหน้ามรสุม ตั้งแต่ช่วงเดือน 12 ชาวบ้านก็จะต้องเริ่มตัดไม้ไผ่ ผ่าฟาก ตัดไม้หลัก (เสาหลักทำโป๊ะ) และจะช่วยกันยกทับ คือ ลงไปยกทับยกขนาดตรงแถว ๆ หน้าหาดใกล้ ๆ ทั้งโป๊ะและโป๊ะของตน การเตรียมตัวนี้จะใช้เวลาประมาณ 2 เดือน - 2 เดือนครึ่ง ถ้าเป็นโป๊ะดินหนึ่ง ๆ จะใช้กำลังคนประมาณ 3-5 คน และจะต้องช่วยกันตัดหวาย หวายหอม หวายหนู สำหรับไว้ห่อโป๊ะ การทำโป๊ะจะทันประมาณ 5-6 เดือน ซึ่งเป็นช่วงที่ลมยังไม่แรง (คือ ตั้งแต่เดือน 12 จนถึงเดือน 4 หรือเดือน 5 ข้างขึ้น) เมื่อได้ปลามากก็จะเอาปลาแบ่งกัน แล้วชาวบ้านจะเอาปลามาใส่เกลือทำเค็ม (ช่วงนั้นชาวบ้านยังเคี้ยวเกลือกันเองอยู่ คือ เอาน้ำเค็มมาในใส่กะทะแล้วเคี้ยว)¹⁰ จากนั้นก็จะเอาไปขายที่ตะกั่วป่า-ย่านยาว โดยใช้เรือใบเป็นพาหนะ ถ้าไม่มีลมก็จะใช้วิธีแจวหัวท้ายเอา ช่วงต่อมาก็มีคนเงินจากเมืองกระบี่ ชื่อเบ๊ะจิว เอาเรือยนต์มาคอยรับซื้อ เป็นเรือแบบที่มีร้านค้าอยู่ในเรือเสร็จสรรพ เบ๊ะจิวเอาข้าวของต่าง ๆ มาขายให้ชาวบ้านแล้ว จะซื้อเอาปลาของชาวบ้านกลับไป

⁸ ปัจจุบันชาวบ้านเลิกเลี้ยงหอยแมลงภูกันไปหมดแล้ว หลังจากที่เพิ่งลงทุนเลี้ยงกันไปแค่รอบเดียวเท่านั้น เพราะไม่สามารถหาตลาดระบายขายได้

⁹ “โป๊ะ” นั้นจะทำให้มีน้ำลึก มีขนาดใหญ่กว่า ส่วน “โป๊ะ” จะทำในน้ำตื้นกว่าแถวริมฝั่งเข้ามา

¹⁰ ชาวบ้านบอกอีกในช่วงสงครามสมัยจอมพล ป.ตอนญี่ปุ่นขึ้นเมือง (ราว พ.ศ. 2484) ก็จะมีการเคี้ยวเกลือกันมาก

ในเวลานั้น การลงหลักปักเสา โป๊ะ และโบริะ ก็จะมีนายหัว ชาวบ้านเรียกว่า “โตะบ้านหวัง” คอยเป็นต้น
สั่งให้ทำโน่นทำนี่ แบ่งหน้าที่ให้แต่ละคน ส่วนใหญ่จะเป็นแก่ ๆ ที่มีความรู้ จะมีการเซ่นผีเจ้าที่ โดยธูปเทียนอยู่
บ้าง เพื่อให้ได้ของดี (ได้ปลาเยอะ ๆ) และจะมีการฆ่าควายปีละตัวตรงแถวเกาะนุ้ยตรงที่ห่อโป๊ะ พวกที่ทำโป๊ะ
ทั้งหมดในแถวนั้นจะช่วยกันลงขันซื้อควาย ชาวบ้านมีเหตุผลถ้าไม่ฆ่าควาย ผีจะเที่ยวเข้าตนโน้นตนนี้ แต่
ปัจจุบันพิธีกรรมนี้ไม่ทำกันแล้ว

ช่วงที่ทำชาวบ้านยังทำโป๊ะหรือโบริะกันนั้น¹¹ ผู้คนยังอาศัยอยู่ที่บ้านบน (บนที่ดอน) และจะลงไปยกทับ
ที่หน้าหาด หรือที่คลองกล้วยเป็นครั้งคราว ๆ เวลาถึงฤดูกาล พอถึงหน้ามรสุมที่คลื่นลมแรงจัดจนทำไม่ได้ ชาว
บ้านก็จะกลับขึ้นบ้านบนที่ดอนไปทำนาทำสวน จนมีคำพูดในทำนอง “พอถึงเดือนอ้าย เดือนยี่ เดือนสามข้างแรม
ไปตากปลา เดือนสี่ เดือนหกจึงหยุด”

โตะหมาดจ่าย ถलग ปัจจุบันอายุ 71 ปี เล่าให้เห็นภาพการทำกินของชาวบ้าน สมัยนั้นว่า “พอจำความ
ได้ที่จริงเขาก็อยู่บางคลองบางกล้วยกันแล้ว คนที่ทำโป๊ะ ก็ทำที่แถวหน้า หาดกล้วย เกาะนุ้ย เขาปักหลักแล้วเอา
ฟากไม้ไผ่ ใช้หวายผูก หวายที่ใช้ผูกก็มีหวายซ่า หวายหอม ผูกฟากไม้ไผ่เข้ากับหลัก สมัยนั้นไม่มีเชือก ทุย
ยากร ใช้ของป่าเป็นส่วนใหญ่พอทำโป๊ะจนพอ สิ้นเดือน 5 ข้างขึ้น ก็เริ่มหยาดพลัด (ฤดูฝน) ก็ขึ้นมาทำอะไรทำนา
กันต่อจึงถึงเดือน 11 - 12 บางคนเริ่มรันทุง รันทุงนั้นยุคหลังมาแล้ว หมู่พวกที่ทำไร ช่วงนั้นใครทำตรงไหนก็
ได้รันทุง ป่าเป็นของรัฐใครจะทำไรก็ได้...”

ในช่วงเวลานั้นผู้คนที่เข้ามาตั้งรกรากในกำพวนในช่วงนี้ จะมีการติดต่อไปมาหาสู่กัน หรือเคลื่อนย้ายที่
อยู่กันเป็นทอดโดยตลอดแนวชายฝั่ง ชาวบ้านที่อพยพมาจากพังงา แต่เดิมก็แล่นเรือไปมาจากมาเลเซีย มากัน
เป็นทอด ๆ แล้วมาอยู่ระนอง อยู่กำพวน อยู่ในฝ่ายพม่าแถวบ้านลิบไม้ ก๊กเบี่ยน เกาะสองจึงถึงมะริด ชาวบ้าน
ในช่วงนั้นก็จะมีการเดินทางเที่ยวไปเที่ยวมาที่ฝั่งพม่า (หรือ “ฝ่ายพม่า”) กันบ่อย ๆ เพราะทางฝ่ายพม่ามีคน
มุสลิมอยู่มาก ซึ่งการติดต่อสัมพันธ์กันของชาวบ้านดังกล่าวนี้ ก็ส่วนหนึ่งก็มีผลทำให้เกิดการถ่ายทอด หรือหยิบ
ยืมการใช้เครื่องมือการทำประมงมาจากชุมชนอื่นๆ ในเวลาต่อมา ไม่ว่าจะเป็นหยองปูดำที่ชาวบ้านที่นี่เริ่มทำใช้
เมื่อประมาณ 40 กว่าปีมาแล้ว โดยมีต้นแบบมาจากเมืองไน (ฝ่ายพม่า) หรือ โพงพาง ที่กันมาประมาณ 56 -
57 ปีแล้ว (ราวช่วงปี พ.ศ. 2493) ซึ่งโตะอาหฺมุด อาจหาญ ได้แบบมาจากก๊กเบี่ยน (ฝ่ายพม่า) แล้วเอามาลอง
ทำที่คลองบางกล้วย

การทำโพงพางนั้น หลังจากทีโตะอาหฺมุด อาจหาญ ได้ลองทำดูและได้ผล ก็เลยมีคนอื่นทำตามกันมาก
ขึ้น สมัยนั้นถ้าใครลงหลัก (โพงพาง) ก่อนก็จะได้ที่ดี ๆ ก่อน จะต้องเสียส่วน (ค่าอนุญาต) ปีละ 50 บาท ให้แก่

¹¹ จากการสัมภาษณ์ โตะหมาดจ่าย ซึ่งมีอายุประมาณ 70 กว่าปี บอกว่า การทำโป๊ะแลมีโบริะนั้น ทำมาตั้งแต่สมัยที่ทวดของยังอยู่
เมื่อตอนเกิดมาก็เห็นว่ามีการทำโป๊ะแลมีโบริะกันหมดแล้ว เมื่อคำนวณระยะเวลาดูก็จะเห็นว่าชาวบ้าน น่าจะทำโป๊ะแลมีโบริะกันมาตั้ง
แต่ช่วงสมัย ร.5 แล้ว หรือเมื่อร้อยกว่าปีมาแล้ว

หลวงที่มาเก็บ เนื่องจากมีชาวบ้านทำโพงพางกันมาก สมัยก่อนก็มีการแย่งชิงที่ลงหลักโพงพางกันบ้าง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เที่ยวชิงหน้ามึงหน้ากู” พอทะเลาะกันกันนั้นก็เข้ามาตัดสินให้ ทุกวันนี้ไม่มีการลงหลักโพงพางใหม่อีกแล้ว เพราะผู้ใหญ่ไม่อนุญาตให้ใครลงหลักเพิ่ม และอยากจะทำให้การทำโพงพางลดลง ปัจจุบันในคลองบางกล้วยมีโพงพางอยู่ประมาณ 20 กว่าปาก ซึ่งเป็นของคนกำพวนดั้งเดิม

ข. ช่วงที่ 2 : การทำประมงที่บ้านปากคลองบางกล้วย

ประมาณปี 2500-2510 มีชาวบ้านส่วนใหญ่ได้หันมาทำอาชีพประมงเป็นหลักมากขึ้น สาเหตุสำคัญ คือ การที่ประชากรมีจำนวนเพิ่มขึ้นที่มีจำกัด ทำให้กลุ่มคนไม่มีที่ดินหันมาทำประมงมากขึ้น ประกอบกับกุ้ง-ปลา มีราคาสูงขึ้น คนเหล่านี้เริ่มลงมาปลุกขนา (กระท่อม) อยู่ที่ริมชายหาดบริเวณปากคลองบางกล้วย ซึ่งทำให้สามารถออกสู่ทะเลได้ง่ายขึ้น ไม่ต้องรอเวลาน้ำขึ้น-น้ำลง นอกจากนี้ก็ยังมีคนที่อพยพโยกย้ายจากที่อื่น เข้ามาสมทบจนกระทั่งผู้มาอยู่อาศัยมีเพิ่มขึ้นจนเกือบร้อยครัวเรือน

การทำประมงในช่วงนี้ เริ่มต้นด้วยการทำอวนปลาเสียด (ปลาตัวใหญ่เท่าเขน สำหรับเอาไว้ทำปลาเค็ม) เป็นอวนขนาดยาว 60 วา ใช้เครื่องเรือขนาดเล็ก (เครื่องฮอนด้า 5) ต่อมาชาวบ้านมีการเปลี่ยนเครื่องเรือจากเครื่องฮอนด้า 5 มาเป็นเครื่องย่นมา ซึ่งเป็นเครื่องยนต์ขนาดใหญ่กว่าและมีความเร็วมากกว่าเดิม รวมทั้งมีการเปลี่ยนเครื่องมือประมงที่สำคัญคือ อวนกุ้งจากเดิม ซึ่งเป็นอวนถ่วงแบบชั้นเดียว ยาว 100 กว่าวา ซึ่งเป็นอวนตาเดียวสำหรับให้กุ้งมาวิ่งชน ใช้วางตอนน้ำตาย มาเป็นการใช้อวนสามชั้น ซึ่งวางตอนน้ำใหญ่ อวนสามชั้นจะปล่อยให้อวนลอยไปตามกระแสน้ำทิ้งไว้พักใหญ่แล้วค่อยสาว หรือกู้อวนขึ้นมาเพื่อปลดกุ้งออก แล้วจึงวางอวนต่อ อวนสามชั้นถูกนำมาใช้ที่กำพวนเมื่อประมาณ 30 ปีมาแล้ว (ราวปี 2509-2510) ทำให้ชาวบ้านสามารถจับกุ้งได้มากกว่าเดิม

การเปลี่ยนเครื่องยนต์เรือให้มีขนาดใหญ่ขึ้น เครื่องแรงและเรือวิ่งได้เร็วมากขึ้น การเปลี่ยนอุปกรณ์ประมงให้มีความมากขึ้น สามารถจับสัตว์น้ำได้มากขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องใช้ทุนเพิ่มขึ้นในการซื้อหาอุปกรณ์เครื่องมือเหล่านี้ ซึ่งชาวบ้านก็สามารถหาทุนได้จากความสัมพันธ์เชิงเศรษฐกิจแบบใหม่ที่เกิดขึ้นมาในรูปของเจ้าแก๊-ลูกน้อง ในระบบแพปลาซึ่งเริ่มเกิดขึ้นประมาณ 2506-2507 หลังจากที่ดินนเพชรเกษมได้สร้างเสร็จแล้ว ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าที่บ้านปากคลองบางกล้วย มีแพปลาใหญ่อยู่แพหนึ่ง มีเรือในสังกัด 30-40 ลำ แพจะเอากุ้ง ปลาไปขายต่อที่แพใหญ่ ต.กำพวน

ระบบแพปลานี้เจ้าแก๊แพจะเป็นคนออกเงินเครื่องยนต์และเรือ รวมทั้งค่าน้ำมัน ค่าใช้จ่ายที่จำเป็นต่าง ๆ ในชีวิตให้แก๊ลูกน้องเรือที่มากู้ยืมไปก่อน ส่วนลูกน้องก็ต้องเอากุ้งที่จับมาได้ขายให้แก๊เจ้าแก๊แพปลาของตนเท่านั้น โดยราคาที่ขายก็จะมีราคาต่ำกว่าปกติ และต้องหักรายได้ของลูกน้องส่วนหนึ่งไว้เป็นการหักหนี้

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านพบว่า ในช่วงนี้ทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเลยังมีอุดมสมบูรณ์อยู่มาก เมื่อเทียบกับปัจจุบัน อย่างเช่น เมื่อครั้งที่ชาวบ้านยังทำอวนปลาเสียดนั้น จะได้ปลาคินละ 300 - 400 กิโลกรัม

ทีเดียว บางคนสามารถตกเบ็ดราวได้คืนละร้อยกิโล หรือในช่วงที่ชาวบ้านทำอวนกุ้งกันมากแล้วก็ยังได้อย่างต่ำ 40-50 กิโล/1 น้ำ¹² อย่างมากก็ได้ 100 กิโลกรัมเลยทีเดียว

อย่างไรก็ตาม นอกเหนือจากการทำประมงโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว ในช่วงปี 2525-2529 ได้มีชาวบ้านบางคน ประกอบอาชีพการทำเตาถ่าน(เถื่อน) โดยจะแอบตัดไม้ป่าโกงกาง จากป่าสัมปทานที่อยู่รอบ ๆ หมู่บ้านกำพวน¹³ เอามาเผาถ่านแล้วใส่รถบรรทุกส่งไปขายกรุงเทพฯ คนที่ทำเตาถ่านเหล่านี้มักจะเป็นคนดั้งเดิมของกำพวน และเป็นคนระดับผู้นำ หรือผู้กว้างขวางของตำบล ส่วนชาวบ้านทั่วไปก็จะเข้าไปเป็นลูกจ้างเตาถ่านเหล่านี้ เพราะการทำเตาถ่านต้องใช้แรงงานมากในการตัดไม้ ลากไม้ เผาถ่าน

การทำเตาถ่านสร้างรายได้ที่ดีให้แก่เจ้าของเตา ถ้าแก่แพในท่ากลางปัจจุบันบางคนก็ได้เงินทุนทำแพมาจากการทำเตาถ่าน การทำเตาถ่านเลิกไปเมื่อปี 2529 เพราะไม้โกงกางในบริเวณนี้ถูกตัดฟันจนหมด และทางการเริ่มเข้ามาควบคุมอย่างจริงจังมากขึ้น

ค. ช่วงที่ 3 : การทำประมงที่บ้านท่ากลาง (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 ถึงปัจจุบัน)

ชาวบ้านจากปากคลองบางกล้วย ย้ายมาอยู่ที่ท่ากลางด้วยเหตุผลของความสะดวกสบาย เพราะท่ากลางมีไฟฟ้า และน้ำใช้ มีถนนที่เชื่อมตัวหมู่บ้านกับถนนเพชรเกษมได้โดยตรง ไม่ต้องนั่งเรือออกมา ชาวบ้านสามารถไปตลอด โรงเรียนและโรงพยาบาลได้สะดวกกว่าเมื่ออยู่ที่ปากคลองบางกล้วย

ชาวบ้านในท่ากลาง นอกจากจะเป็นลูกหลานของคนดั้งเดิมตั้งแต่ยุคบุกเบิก ที่ย้ายมาอยู่ปากคลองบางกล้วย และบ้านท่ากลางตามลำดับแล้วนั้น ในปัจจุบันก็ยังมีคนที่เพ็งโยกย้ายมาจากจังหวัดอื่น เพื่อมาประกอบอาชีพประมงที่นี่ เนื่องจากท้องทะเลแถบนี้สามารถหากินได้ง่ายกว่าถิ่นเดิม คนเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมาจาก จ. นครศรีธรรมราช และ จ. สุราษฎร์ธานี มีหลายรายที่มาอยู่ที่นี่นานนับ 10 ปีแล้ว บางคนก็อยู่มาตั้งแต่ที่ปากคลองบางกล้วย

ที่ท่ากลางชาวบ้านจะทำอวนกุ้งเป็นหลักแทบทุกครัวเรือน และมีบางคนที่ทำอวนชนิดอื่น ๆ คือ อวนลอยปลา ควบคู่ไปด้วย และมีอีก 2-3 ครอบครัวยุคใหม่ที่ทำประมงชนิดที่ต่างจากคนส่วนใหญ่ เช่น อวนปลาทราย อวนถ่วงปลากะพง ซึ่งอวนปลาทั้ง 2 ชนิดหลังนี้ต้องลงทุนสูงกว่าการทำอวนกุ้ง ชาวบ้านที่ท่ากลางจึงไม่ลงทุนทำกัน ประกอบกับชาวบ้านที่นี่ไม่มีความชำนาญในการทำอวนปลาเหล่านี้ ชาวบ้านที่ทำก็จะเป็นคนที่ย้ายมาจากที่อื่น เช่น จาก จ. สุราษฎร์ธานี พอมายู่ที่ท่ากลางก็เอาอวนเหล่านั้นมาทำต่อ ส่วนการทำไซหมึกที่บ้านท่ากลางมีอยู่เพียง 5 ราย เนื่องจากทำแล้วมักจะขาดทุนเสมอ เพราะไซที่วางเอาไว้ได้สูญหายไป เนื่องจากถูกเรืออวน

¹² "น้ำ" เป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านสามารถจับปลาได้ในแต่ละเดือน ซึ่งจะขึ้นกับลักษณะข้างขึ้นข้างแรมของดวงจันทร์ เดือนหนึ่งจะมี 2 น้ำ น้ำละ 8 - 10 วัน

¹³ ป่าโกงกางบริเวณ ต.กำพวน ที่ชาวบ้านลักลอบเข้าไปตัด เป็นเขตสัมปทานที่รัฐได้ให้แก่ นายอจัน ลิมตั้ง (อดีต ส.ส. จ. ระนอง) เป็นสัมปทานแปลงที่ 24 สัมปทานหมดอายุไปเมื่อปี 2528 และไม่มีมีการต่อสัญญากันอีก

ลากลากไปบ่อยครั้ง บางคืนโชฎุกลากไปนับ 10 ลูก นอกจากนั้นบางทีก็อาจมีชาวบ้านบางคนออกไปตักเบ็ดวางเบ็ดราวตามเกาะต่าง ๆ แถวนั้น และบางปีถ้ามีแมงกระพรุนชาวบ้านก็จะตักแมงกระพรุนเอาไปขายอีกด้วย

นอกจากทำมาหากินจับสัตว์น้ำในทะเลใหญ่แล้ว ก็ยังมีชาวบ้านบางคนในท่ากลางที่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการจับสัตว์ในคลองน้ำเค็ม ซึ่งมีทั้งการไซปู ทำโพงพาง ตักเบ็ด ทาหอย รวมทั้งการเลี้ยงปลาเก่าและหอยแมลงภูในกระชัง

ชาวบ้านที่ทำไซปู สามารถจัดเป็นกลุ่มอาชีพกลุ่มหนึ่งที่ชัดเจนได้ มีอยู่ประมาณ 10 ครัวเรือน คนที่ทำไซปูจะไม่ทำอวน และจะหากินอยู่แต่ในบริเวณคลองน้ำเค็มเท่านั้น ไม่ออกไปทะเลใหญ่และจะมีแหล่งทุนของตัวเอง (คล้ายกับเจ้าแก้มในระบบแพปลา) ที่จะคอยรับซื้อปูจากชาวบ้านและให้กู้ยืมเงินในการลงซื้อเครื่องเรือและไซปู ส่วนการทำโพงพางคนบ้านท่ากลางจะมีกรรมสิทธิ์โพงพางแค่ 4-5 รายเท่านั้น(ส่วนมากคนที่ทำมักจะเป็นคนที่อาศัยบนที่ดอน ในปัจจุบันและโพงพางที่ทำอยู่ก็สืบทอดมาตั้งแต่ยุคแรก และทำจนถึงทุกวันนี้ นอกจากนั้นปัจจุบันก็มีกฎหมายของชุมชน (กฎหมาย) ที่ห้ามมิให้มีการปลูกสร้างโพงพางขึ้นมาใหม่ จะทำได้ก็เมื่อเป็นโพงพางที่สืบทอดกันมาเท่านั้น คนทำโพงพางจึงมีไม่มาก บางคนที่ทำอยู่ก็อาจจะซื้อต่อจากคนที่ทำมาก่อนก็ได้)

การตักเบ็ด การทาหอย ในคลองน้ำเค็มก็มักจะทำไว้เพื่อบริโภคหรือไม่ก็เพื่อเอาไปขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ตลาดกำพวน การเลี้ยงปลากระชังก็จะเป็นของคนจากบนบ้าน¹⁴ การเลี้ยงปลาในกระชังต้องลงทุนสูง คนจากบนบ้านเท่านั้นที่เลี้ยงได้ เพราะพวกเขามีรายได้จากการทำสวนหรือจากการขายที่ดิน คนท่ากลางไม่มีใครเลี้ยง ส่วนการเลี้ยงหอยแมลงภูนั้น เมื่อปี 2538-2539 คนท่ากลางเคยเลี้ยงกันอยู่พักหนึ่ง แต่ไม่สามารถหาตลาดได้ ปัจจุบันจึงเลิกเลี้ยงกันหมดแล้ว

นอกจากนั้นยังมีทรัพยากรอีกประเภทหนึ่ง ที่ชาวบ้านต้องใช้ประโยชน์ คือ ไม้จากป่าพังกาหรือไม้โพงกาง ซึ่งป่าโพงกางที่มีอยู่ทุกวันนี้เป็นป่าที่เพิ่งฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ จากการถูกตัดฟันจนหมดในช่วงที่มีการทำเตาถ่าน ปัจจุบันป่าโพงกางเหล่านี้มีอายุประมาณ 10 กว่าปี ชาวบ้านบอกว่าขนาดลำต้น และความหนาแน่นยังน้อยนัก ถ้าเทียบกับป่าโพงกางสมัยก่อน ซึ่งบางต้นมีขนาดใหญ่เท่ากับถังน้ำมัน 200 ลิตรเลยทีเดียว ทุกวันนี้ชาวบ้านท่ากลางใช้ประโยชน์จากไม้ในป่าโพงกางในการซ่อมแซมบ้านเรือนเท่านั้น เพราะข้อกำหนดของชุมชนที่ควบคุมไม่ให้มีใครตัดไม้จากป่าโพงกางมาชำมากเกินไป

จะเป็นได้ว่า ชาวบ้านที่มีวิธีการใช้ไม้จากป่าโพงกางที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เมื่อประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา ในสมัยที่ชาวบ้านยังเผาถ่านขาย เมื่อครั้งนั้นชาวบ้านตัดไม้จากป่ามาใช้จนหมดสิ้น โดยไม่ได้มีกฎเกณฑ์ข้อบังคับใด ๆ ของชุมชนในการจำกัดการใช้เลย ความเปลี่ยนแปลงนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากข้อบังคับกฎหมายที่เข้มงวดมากขึ้น อันเกิดจากการประกาศให้เขตเหล่านี้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติ เมื่อปี 2526 ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากป่าเหล่านี้ได้อย่างมีอิสระอีกต่อไป แต่อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านก็ยังคิดว่าชุมชนน่าจะมีสิทธิ์ที่

¹⁴ “บนบ้าน” เป็นภาษาของชาวบ้านที่นั่น หมายถึง ที่ดอนของ ต.กำพวน คนจากบนบ้านมักจะมีที่ดินของตนเอง และทำสวนผลไม้หรือสวนยาง ที่ดินจะเป็นมรดกตกทอดมาจากคนรุ่นพ่อแม่ที่มาจากบุกเบิก ถูกมองจากคนในท่ากลางว่าเป็นกลุ่มที่มีฐานะดีกว่าคนที่ทำประมง เพราะคนทำประมงไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง

จะใช้ประโยชน์จากป่านี้และชาวบ้านก็เห็นว่าการช่วยกันรักษาภูมิทัศน์ในการใช้ไม้ไม่ให้มากเกินไป ก็เป็นส่วนหนึ่งในการต่อรอง เพื่อสร้างความชอบธรรมสำหรับการอยู่อาศัยในพื้นที่บ้านท่ากลางแห่งนี้ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติ

อย่างไรก็ตาม ทุกวันนี้ก็ยังมีชาวบ้านของท่ากลางรายหนึ่งที่ทำอาชีพตัดไม้ไผ่ไปขายเอามาเผ่าถ่านอยู่ ซึ่งทางกลุ่มผู้นำชุมชนก็จำเป็นต้องยอมให้ชาวบ้านรายนี้ทำได้ เพราะเขาเป็นคนยากจนไม่มีอาชีพอื่น ๆ ทำ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการเลิกทำเตาถ่าน นอกจากจะเป็นเพราะไม้หมดป่าในช่วงปี 2529 แล้ว ก็ยังเนื่องมาจากรายได้จากการทำเตาถ่านนั้น ไม่ดีดังเดิมอีกแล้ว และที่สำคัญก็คือ ว่าการทำเตาถ่านทุกวันนี้ ได้เปลี่ยนสถานะจากการเป็นอาชีพของผู้กว้างขวาง และมีฐานะดีของชุมชน มากกลายเป็นอาชีพของคนที่ยากจนที่สุดไปแล้ว

ในการใช้ทรัพยากรสัตว์น้ำ จากทะเลใหญ่และจากคลองน้ำเค็ม ชาวบ้านก็ได้มีกฎเกณฑ์บางอย่างที่ต้องยอมรับร่วมกัน เพื่อให้คนทั้งหมดสามารถที่จะได้รับประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เช่น กฎเกณฑ์ในการวางโพงวางฟางที่จะไม่มีการวางทับกัน และปัจจุบันก็ไม่อนุญาตสร้างโพงวางฟางขึ้นใหม่อีกแล้ว หรือเมื่อในอดีตที่เคยมีเจ้าของแพปลารายหนึ่งในหมู่บ้านพาเรืออวนรุนของพรรคพวกเข้ามารุนเอาปลาเล็กปลาน้อย (ปลาไก่ที่ใช้เป็นอาหารเลี้ยงปลาเก๋ในกระชัง) ในคลองน้ำเค็ม ก็ได้ถูกขอร้องให้เลิกเสีย ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันการสูญพันธุ์สัตว์น้ำที่ยังมีขนาดเล็ก ๆ

ปัจจุบันบ้านท่ากลางกำลังประสบปัญหาเรื่องกุ้ง-ปลาในทะเลน้อยลง อันมีสาเหตุที่สำคัญมาจากประมงพาณิชย์หรือเรืออวนลากที่เข้ามาลากกุ้ง-ปลาไปจนหมด และลากทำลายเครื่องมือประมงของชาวบ้านจนเสียหายหรือสาบสูญไป ซึ่งชาวบ้านก็ได้มีกระบวนการต่าง ๆ ในการเผชิญหน้าและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในช่วงหลัง)

จากภาพพัฒนาการการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเลของบ้านท่ากลางใน 3 ช่วงเวลา ทำให้เห็นว่าชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการใช้ทรัพยากรชายฝั่งมาเป็นลำดับ ในช่วงแรกสุดจะเป็นการทำประมงด้วยเครื่องมือที่ชาวบ้านทำขึ้นเอง อันได้แก่ โป๊ะ, โป๊ะ, โพงฟาง, เบ็ด กลุ่มที่ทำก็จะเป็นคนบนบ้าน (บนบ้านที่ดอน) ในการทำตามฤดูกาล หลังจากนั้นก็จะกลับขึ้นไปทำสวนหรือทำไร่ข้าว ในช่วงต่อมาก็ได้มีกลุ่มคนที่ทำอาชีพประมงเป็นหลักเกิดขึ้น (ซึ่งเป็นกลุ่มที่แตกตัวออกจากกลุ่มคนในช่วงแรก เพราะการขาดแคลนที่ดิน) และได้มีการเปลี่ยนมาใช้เครื่องมือแบบใหม่ในการประมง คือ มีอวนและเรือติดเครื่องยนต์ ใน 2 ช่วงแรกนี้ทรัพยากรสัตว์น้ำยังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่สูงมาก ส่วนในช่วงปัจจุบันก็ได้มีการเพิ่มประสิทธิภาพเครื่องมือประมงให้มีมากกว่าช่วงที่ 1 และปัจจุบันก็ดูเหมือนว่าชาวบ้านท่ากลางนั้นดำรงชีวิตอยู่ภายใต้เงื่อนไข 3 ประการ คือ

1. ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ ที่ปรากฏขึ้นอยู่ในรูปแบบของระบบแพปลา ที่เป็นแหล่งเงินทุนสำคัญสำหรับชาวบ้านในการทำประมง ซึ่งจริง ๆ แล้วระบบแพปลาก็เกิดขึ้นมาตั้งแต่ช่วงที่ 2 (ประมาณ พ.ศ. 2506-2507) แต่น่าจะมีบทบาทสำคัญในการรับซื้อกุ้ง-ปลาจากชาวบ้านมากกว่าที่จะเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญสำหรับการซื้อเรือ, เครื่องเรือ และอวนอย่างในทุกวันนี้ เพราะในเวลานั้นการลงทุนสร้างเรือประมงล็กกล้า ยังสามารถตัดไม้มาทำกันเองได้ ต่างจากปัจจุบันที่ต้องเป็นการซื้อไปเสียทั้งหมด

2. การเข้ามาจัดการควบคุม ดูแล ทรัพยากรชายฝั่งโดยหน่วยงานของรัฐ ซึ่งเริ่มเข้ามามีบทบาทมาก ในช่วงหลังจากการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติใน ต.กำพวน ทำให้ชาวบ้านต้องมีความระมัดระวังมากขึ้น ในการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าชายเลน ทำให้ต้องมีการกำหนดจำกัดพื้นที่การตั้งบ้านเรือน ของชาวบ้าน เพื่อไม่ให้รุกล้ำพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และต้องดูแลไม่ให้มีการแอบตัดไม้มากเกินไป รวมทั้งไม่อนุญาต ให้มีการตั้งโพงพางหลังใหม่ ๆ ขึ้นมาอีกแล้ว อย่างไรก็ตามจริง ๆ แล้วเจ้าหน้าที่รัฐก็มีบทบาทน้อยมากในการ ควบคุมดูแลการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง แต่กฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้ทรัพยากรฯ มักจะเป็นกระบวนการ ที่เกิดขึ้นเองในชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นเพื่อเป็นการรักษาผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ ป้องกันมิให้เกิดความขัดแย้ง ในชุมชนและเพื่อให้ชุมชนสามารถอยู่ได้อย่างดีภายใต้ข้อกำหนดของความเป็นอุทยานแห่งชาติเท่านั้น นอกจากนี้ ชาวบ้านยังรู้สึกว่าหน่วยงานของรัฐเหล่านี้ไม่มีบทบาทสำคัญหมดเลยในการป้องกันและดูแลทรัพยากรชายฝั่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้องเผชิญหน้ากับการเข้ามาขุดถมในพื้นที่ยฝั่งทะเล 3,000 เมตร ของเรือ ประมงพาณิชย์ (เรืออวนลาก)

3. ความเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรสัตว์น้ำและการแย่งชิงทรัพยากรเหล่านี้กับพวกเรืออวนลาก ซึ่ง ช่วงหนึ่งได้ก่อให้เกิดความยากลำบากในการทำประมงของชาวบ้าน และต่อมาก็ได้มีการรวมกลุ่มกันขึ้น เพื่อหา ทางแก้ปัญหที่เกิดขึ้น

การดำรงชีวิตของชาวบ้านท่ากลางในปัจจุบันนี้ ได้ดำเนินไปภายใต้ปัจจัยเงื่อนไขทั้ง 3 ประการนี้ใน หัวข้อต่อไปจะได้กล่าวถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในด้านต่าง ๆ ในชุมชนบ้านท่ากลางที่เกิดขึ้นมาภายใต้ กรอบเงื่อนไขของทั้ง 3 ปัจจัยนี้

3. ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนบ้านท่ากลาง

จากพื้นฐานของความเป็นชุมชนประมงพื้นบ้านที่ผูกพันอยู่กับระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์และต้อง เผชิญหน้ากับปัญหาการเสื่อมโทรมลง, การแย่งชิงทรัพยากรชายฝั่งกับภายนอก และการเข้ามาควบคุมการใช้ ทรัพยากรจากหน่วยงานรัฐ ส่งผลทำให้ปัจจุบันบ้านท่ากลางมีกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ, สังคม, การเมือง ที่ต่างกันหลายกลุ่ม และความต่างกันนี้ก็วางอยู่บนฐานของการประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก กลุ่มคนต่าง ๆ เหล่านี้ก็จะมีความสัมพันธ์กันหลายลักษณะ ความสัมพันธ์ทางสังคมของบ้านท่ากลาง มีลักษณะร่วมที่เหมือนกัน และลักษณะเฉพาะที่ต่างไปจากชุมชนประมงพื้นบ้านชายฝั่งทะเลอื่น ๆ ในภาคใต้ ในที่นี้จะลองแบ่งกลุ่มในบ้าน ท่ากลางอาจแบ่งได้ดังนี้

ก. เจ้าแก๊วแพปลา

เจ้าแก๊วแพบ้านท่ากลางมีอยู่ 4-5 ราย เจ้าแก๊วจะเป็นที่มีเงินทุนและมีฐานะดีกว่าชาวบ้านทั่วไป เจ้าแก๊วจะ เป็นผู้ให้ออกทุนในการซื้อเรือและเครื่องยนต์ให้กับชาวบ้านที่เข้ามาเป็นลูกน้องของตน รวมทั้งต้องเป็นคนออก เงินค่าน้ำมัน (เรือ) และค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตให้ลูกน้องในช่วงเวลาที่คลื่นลมแรงจนออก ทะเลไม่ได้ เจ้าแก๊วจะหักหนี้คืนได้จากราคาและรายได้ของลูกน้องเอากุ้ง-ปลา มาขายให้เจ้าแก๊วตน แพที่ใหญ่ที่ สุดของท่ากลางมีเรือที่เป็นลูกน้องเกือบ 20 ลำ รองลงมามีลูกน้อง 12-13 ลำ นอกนั้นก็จะมีลูกน้องประมาณ 2-5 ลำ อีกสองสามแพ

ถ้าแก่ท่ากลางทั้งหมดจะเป็นดั้งเดิมที่มีพ่อแม่เป็นคนรุ่นแรก ๆ ที่ได้อพยพมาจับจองที่ดินบนที่ดอนของ ต.กำพวน เหล่าแก่แกจึงมักมีที่ดินที่ตกทอดมาจากรุ่นพ่อ-แม่ เงินทุนของแก่แกหลายคน จึงได้มาจากการขายที่ดิน โดยเฉพาะในช่วงสมัยรัฐบาลชาติชาย ซึ่งที่ดินมีราคาถีบตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว (แก่แกที่นี้จึงดำเนินกิจการด้วยเงินทุนของตนเอง ไม่ได้มีการขึ้นแต่ที่แพที่ใหญ่กว่าของนายทุนจากภายนอกในด้านเงินทุนดังที่พบได้มากในระบบแพปลาของจังหวัดอื่น ๆ) นอกจากนั้น แก่แกบางคนยังมีการสะสมทุนจากการทำแร่ที่บ้านน้ำเค็ม จ.พังงา และจากการเผาถ่านขายในอดีตอีกด้วย

คนที่เป็นแก่แกแพนั้นถูกมองว่าเป็นที่มีฐานะดีกว่าชาวบ้านทั่ว ๆ ไป พวกเขาจะมีบ้านเรือนที่แข็งแรง มั่นคงกว่าคนอื่น ๆ มีรถกระบะ มีเครื่องอำนวยความสะดวกในบ้านมากกว่า และแก่แกบางคนก็อาจจะมีส่วนยาง สวนผลไม้ และอาจจะมีบ้านอีกหลังอยู่ที่บนบ้าน (ที่ดอน) แก่แกแพโดยทั่วไปแล้ว มักจะเป็นสมาชิกในกลุ่มเครือข่ายที่มีบทบาททางสังคม-การเมืองของหมู่บ้านหรือตำบล เช่น เป็นญาติโต้ะอิหม่าม ผู้ใหญ่บ้าน อดีตผู้ใหญ่ เป็นต้น ในท่ากลางนอกจากแก่แกแพปลา ซึ่งเป็นแหล่งเงินทุนสำหรับชาวประมงส่วนใหญ่แล้ว ก็ยังมีคนฐานะดีในหมู่บ้านบางคนที่ไม่ได้ทำกิจการแพปลาโดยตรง แต่ก็ประกอบกิจการที่ชาวบ้านส่วนใหญ่สามารถได้ประโยชน์ด้วย ในแง่ของรายได้หรือการเป็นลูกจ้าง เช่น นายแมนพิทักษ์ ฝามังกร ซึ่งทำกิจการจับแมงกะพรุนส่งขายสิงคโปร์ โดยจ้างชาวบ้านท่ากลางออกไปตระเวนทำแมงกะพรุนตามชายฝั่งทะเลทั่วประเทศ ตั้งแต่เดือนมิถุนายน จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ของทุก ๆ ปี

ข. ชาวประมงที่ทำเรืออวน

ชาวประมงที่ทำเรืออวนบ้านท่ากลางนี้ จัดเป็นกลุ่มอาชีพที่ใหญ่ที่สุด สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มที่เป็นลูกน้อง (ลูกหนี้) แก่แกแพปลา มีประมาณ 50 ลำ กับกลุ่มที่ไม่ได้เป็นลูกน้อง (ลูกหนี้) แก่แกแพปลา มีประมาณ 20 ลำ ชาวบ้านกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งเป็นลูกหลานของคนกำพวนดั้งเดิม และอีกส่วนจะเป็นคนจากนครศรีธรรมราช (ปากพูน) และสุราษฎร์ธานี (ไชยา) ที่ย้ายมาทำกินที่นี่

ชาวบ้านกลุ่มนี้จะถูกมองว่าเป็นคนที่มีฐานะดีกว่าคนที่ไม่มီးเรือ เพราะคนมีเรือไม่ว่าจะเป็นลูกน้องแก่แกหรือไม่ก็ตาม จะมีเงินไหลเวียนเข้า-ออกผ่านมืออยู่ตลอดเวลาจากการออกทะเล คือ ออกเรือไปตอนเช้ามีดีพอดตกบ่ายกลับมาก็เอากุ้ง-ปลามาขายได้เป็นเงินสด แม้ว่าทุกวันนี้สัตว์น้ำจะมีจำนวนน้อย หรือเมื่อถูกแก่แกหักหนี้แล้วจะเหลือเงินไม่มากเลยก็ตาม จึงทำให้คนที่มီးเรือออกอวนมีความผิตเคืองน้อยกว่าคนที่ไม่มီး บางคนในกลุ่มนี้ก็อาจจะมီးที่ดินสวน ซึ่งจะช่วยให้ฐานะทางเศรษฐกิจของเขามีความมั่นคงมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม เจ้าของเรือหรือชาวบ้านบางคน แม้ไม่ได้เป็นลูกหนี้แก่แกแพแต่ก็อาจเป็นลูกหนี้ของแหล่งเงินกู้อื่นได้ เช่น ธ.ก.ส.¹⁵ นอกจากนั้นบางรายยังเอาเงินเหล่านี้มาหมุนออกทุนให้ลูกหลานหรือญาติของตน

¹⁵ ชาวบ้านที่ไม่มီးที่ดินค้าประกันสามารถกู้เงินจาก ธ.ก.ส. ได้โดยการหากลุ่มเพื่อนบ้าน 3 - 4 คน ให้มารับรองค้ำประกันให้ ถ้าสามารถส่งเงินคืนได้ตรงตามกำหนด ครั้งต่อไปก็จะสามารถกู้ยืมเงินได้มากกว่าครั้งก่อนอีกด้วย

ทำเรือ ซึ่งก็จะเป็นเช่นเดียวกับความสัมพันธ์แบบเจ้าแก่-ลูกน้องในระบบแพปลา แต่จะมีจำนวนเรือไม่มากนัก มักจะไม่เกิน 2-3 ลำ และราคาซื้อขายที่ซื้อปลากจากลูกหลานหรือญาติก็จะสูงกว่าที่รับซื้อกันในระบบแพปลาทั่วไป

ค. กลุ่มที่ทำงานรับจ้าง

มีหลายครอบครัวในท่ากลางที่ทำงานรับจ้าง ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชายที่รับจ้างออกอวนกับเจ้าของเรือ คนเหล่านี้ค่อนข้างมีฐานะยากจน เมื่อเทียบกับ 2 กลุ่มแรก มีรายได้หลักมาจากค่าแรงงานเท่านั้น ไม่มีหลักทรัพย์อะไรที่มั่นคง บ้านเรือนก็มักจะเป็นกระท่อมมุงจาก ตั้งลึกเข้าไปในป่าโกงกาง ไม่ได้อยู่หน้าข้างริมถนนของหมู่บ้านดังเช่นคนส่วนใหญ่ มักเป็นกลุ่มที่เพิ่มอพยพมาภายหลัง โดยไม่มีทุนทรัพย์ เช่น เรือติดตัวมาด้วย ตั้งใจที่จะมาทำงานรับจ้างเพื่อหาเงินยังชีพเท่านั้น

ง. ชาวบ้านซึ่งทำอาชีพค้าขาย

แม้ชาวบ้านท่ากลางจะมีอาชีพส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการประมง แต่ทุกวันนี้ก็มีบางครอบครัวที่ไม่ได้ทำอาชีพเกี่ยวข้องกับการประมงเลย เช่น ครอบครัวของนาง ย. ซึ่งทำอาชีพเปิดร้านขายของชำที่ท่ากลาง และสามีก็ทำอาชีพขับมอเตอร์ไซด์รับจ้าง ครอบครัวนี้เดิมเคยทำอาชีพประมงอยู่ อ.กะเปอร์ แต่ก็เลิกทำเพราะเห็นว่าการทำอาชีพประมงนั้น ทำได้แค่พอกินกันในครอบครัวเท่านั้น แต่ไม่พอสำหรับรายจ่ายอื่น ๆ หรือครอบครัวของพี่สาว นาง ย. คนหนึ่งก็เลิกทำประมงไปเมื่อปีที่แล้ว เพราะเป็นหนี้เจ้าแก่มากเกินไป จึงหันมาทำขนม และอาหารให้สามีเอาใส่รถมอเตอร์ไซด์ไปขายตามหมู่บ้านอื่น ๆ ในแถบนี้

ชาวบ้านที่ทำอาชีพค้าขายมักเป็นผู้หญิง บางคนก็เปิดร้านขายอาหาร, ขายน้ำชา-กาแฟ, ขนมหวาน, ข้าวต้ม, ก๋วยเตี๋ยว ร้านขายของชำมีอยู่ 3-4 ร้าน บางคนก็ทำเป็นอาชีพเสริมในขณะที่สามีทำอาชีพประมง บางครั้งการค้าขายก็เป็นอาชีพของคนที่ไม่เคยพบบefore ที่ใหม่ ๆ และยังมีเรือเป็นของตนเอง ซึ่งจะมีคนในครอบครัวไปทำงานรับจ้างออกอวน และอาจจะมีคนในครอบครัวที่เหลือ เปิดร้านขายของชำ เพื่อเป็นการหารายได้เพิ่มขึ้นอีกทางด้วย

ต่อไปจะเป็นการกล่าวถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะต่าง ๆ ที่มีในชุมชนท่ากลางโดยจะพยายามมองความสัมพันธ์เหล่านี้ ในลักษณะที่เชื่อมโยงและสัมพันธ์กับลักษณะการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง หรือจากการประกอบอาชีพของชาวบ้าน โดยจะกล่าวถึง

1. ความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวและเครือญาติ ที่อาจมีความแตกต่างกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้แยกประเภทไปแล้วข้างต้น เนื่องจากแต่ละกลุ่มจะมีลักษณะการประกอบอาชีพที่แตกต่าง
2. ความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจภายในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน หรือการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ-สังคมต่างกันเป็นสำคัญ อันได้แก่ ความสัมพันธ์แบบเจ้าแก่ลูกน้องในระบบแพปลา และความสัมพันธ์แบบนายจ้าง-ลูกจ้างในการออกอวน
3. ความสัมพันธ์ในเชิงการเมืองภายในชุมชน ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการจัดการ ควบคุมดูแล แก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งการที่บุคคลใดจะเข้ามามีบทบาทมากน้อยแค่ไหน อย่างไรก็ตามนั้นก็ขึ้นอยู่กับลักษณะการประกอบอาชีพ และฐานะทางเศรษฐกิจด้วยส่วนหนึ่ง

ความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวและเครือญาติ

ครอบครัวในท่ากลางที่ทำเรืออวนมักจะมีภาระแบ่งหน้าที่ในการทำมาหากิน ผู้ชายที่เป็นสามีหรือลูกชายที่โตแล้ว จะทำหน้าที่ในการออกอวน โดยจะออกไปตอนเช้ามืดและกลับมาในช่วงบ่าย ส่วนผู้หญิงซึ่งเป็นภรรยาหรือลูกสาวจะรับภาระเกี่ยวกับงานบ้าน เช่น ตื่นขึ้นแต่เช้ามืดเพื่อหุงอาหารให้สามีและลูกน้องคุดท่อไปกินในเรือ และผู้หญิงจะต้องทำหน้าที่ดูแล จัดการ ซ่อมแซมอวน ซึ่งเป็นอุปกรณ์สำคัญในการทำอวนกุ้ง คือ เมื่อซื้ออวนใหม่มาแต่ละครั้ง ผู้หญิงจะต้องทำการ “มาดอวน” หรือมัดอวน โดยการนำอวนมาร้อยเชือกและร้อยลูกลอย (อุปกรณ์ที่ช่วยดึงให้ด้านหนึ่งของอวนลอยน้ำ) กับลูกถ่วง (อุปกรณ์ที่ช่วยดึงให้อวนอีกด้านหนึ่งจมน้ำ) ปกติอวนกุ้งจะมีอายุการใช้งานประมาณ 4 น้ำ หรือ 2 เดือน เมื่อใช้อวนครบทั้ง 4 น้ำแล้ว ชาวบ้านก็จะสลับด้านที่ร้อยลูกลอยกับลูกถ่วง ซึ่งจะทำให้อวนสามารถใช้ต่อไปได้อีก 1 น้ำ จากนั้นก็จะซื้ออวนใหม่มาใช้และก็ต้องทำการมาดอวนหัวใหม่ต่อไป การมาดอวนแต่ละครั้งใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 2-3 วัน และผู้หญิงยังต้องซ่อมแซมอวนที่ขาดแล้ว เพื่อให้สามารถใช้ได้ต่อไปอีกด้วย นอกจากนั้นบางครอบครัวที่มีทุนมากพอ ภรรยาก็อาจค้าขายเพื่อช่วยหารายได้ เข้าครอบครัวทางหนึ่ง หรือบางครั้งก็จะมีภาระรับจ้างกันระหว่างผู้หญิงด้วยกันเอง เช่น รับจ้างมาดอวน

ครอบครัวส่วนใหญ่ของบ้านท่ากลาง ที่ทำเรืออวนมักจะเป็นครอบครัวเดี่ยว ประกอบด้วย สามีภรรยา และลูก ซึ่งยังเป็นเด็ก รายได้ส่วนใหญ่ก็มาจากการออกทะเลของสามีเป็นหลัก ถ้าเป็นคนดั้งเดิมของกำพวนก็มักจะมีพ่อ แม่ พี่ น้อง อาศัยอยู่บนบ้าน (ที่ดอน) ทำสวนอยู่ด้วย แต่ก็อาจจะติดต่อสัมพันธ์กันน้อยลง เพราะคนละอาชีพ การช่วยเหลือกันระหว่างเครือญาติ ก็จำกัดเหลือเพียงการหยิบยืมเงินทองกันเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ก็มีบางครอบครัวที่อยู่ท่ามาหากินแบบครอบครัวขยาย เช่น ครอบครัวของนางสาวอารียะ กาลมิกาล ซึ่งเดิมเป็นคนนครศรีธรรมราช แล้วมาตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านท่ากลางหลายปีแล้ว บ้านนี้จะมีทั้งพ่อ แม่ ของ น.ส.อารียะ และน้องชายกับครอบครัว ในการทำกินครอบครัวนี้จะมีเรือ 2 ลำ ลำหนึ่งเป็นของพ่อ ส่วนอีกลำหนึ่งเป็นของน้องชาย รายได้จากเรือทั้ง 2 ลำจะมารวมกันเป็นของครอบครัวใหญ่ และบางครั้งก็มีการชักชวนญาติพี่น้องจากนครฯ มาช่วยงานประมง หรือมารับจ้างออกอวนที่นี่ ในเวลาที่ทะเลฝั่งนครศรีธรรมราช มีคลื่นลมแรงออกทะเลไม่ได้

ในส่วนของครอบครัวที่เป็นเก่าแก่ ผู้หญิงที่เป็นภรรยาก็มักจะเป็นคนจัดการในเรื่องเงินทองเป็นคนคิดบัญชี รับซื้อและขายกุ้ง-ปลา รวมทั้งรักษาผลประโยชน์ต่างของครอบครัวตน เช่น เมื่อมีลูกน้องแพปลาบางคนมีที่ทำว่าจะใช้หนี้แพได้หมด เมียของเก่าแก่รายนั้นก็จะไปพูดกับครอบครัวของลูกน้องคนนั้น ว่าอย่าลืมบุญคุณที่เคยช่วยเหลือออกทุนให้กันมาก่อน ลูกน้องรายนั้นจึงยังต้องขายกุ้งให้กับเก่าแก่คนนี้อยู่ต่อไป (แต่ก็ได้ราคาซื้อที่สูงกว่าเดิม)

ส่วนความสัมพันธ์ในระดับเครือญาตินั้น ก็ยังมีความสำคัญที่ต้องมาก่อนความสัมพันธ์เชิงเพื่อนบ้านทั่ว ๆ ไป เช่น ถ้าต้องการหาลูกจ้างในการออกอวน ก็มักจะหาจากญาติพี่น้องของตนก่อน ถ้าไม่มีจึงจะหาคนอื่น ส่วนคนที่มาจากนครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี ก็มักจะหาลูกน้อง ลูกจ้างที่เป็นญาติของตนจากบ้านเดิม และในช่วงที่บ้านท่ากลางขาดแคลนแรงงานมาก ๆ (ช่วงที่วัยรุ่นในหมู่บ้านไปทำแมงกะพรุนกันหมด) คนเหล่านี้ก็จะชักชวนญาติของตนมารับจ้างชั่วคราวที่บ้านท่ากลางด้วย อย่างไรก็ตามการเป็นเครือญาติก็อาจจะก่อให้เกิด

ความยืดหยุ่นได้ เช่น ในกรณีที่เจ้าแก็บกับลูกน้อง (ลูกหนี้) เป็นญาติพี่น้องกัน ลูกน้องก็จะสามารถหลุดหนี้ได้ หรือถึงหลุดหนี้ได้ก็ยังคงเอากุ้งปลามาขายให้กับเจ้าแก็บคนเดิมต่อไป เพราะมีความเกรงใจกันมากกว่าปกติ

นอกจากนั้น การพึ่งพาในด้านอื่น ๆ ระหว่างเครือญาติแทบทั้งหมด มักจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเงิน ๆ ทอง ๆ เช่น การเอาที่ดินของญาติพี่น้องมาค้ำประกันเพื่อขอกู้เงินจาก ธ.ก.ส. การขอยืมเงินทองกัน เป็นต้น

ความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องการทำมาหากิน

ระบบความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรชายฝั่งทะเล ของบ้านท่ากลางที่ชัดเจนมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

ก) ความสัมพันธ์แบบเจ้าแก็บ-ลูกน้องในระบบแพปลา

รูปแบบความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการลงทุนในการผลิตและการขายผลผลิตที่ได้จากทะเลของชาวบ้าน และความสัมพันธ์แบบนี้ก็ครอบคลุมคนจำนวนมากของบ้านท่ากลาง (เช่น เดียวกันกับในชุมชนชาวประมงพื้นบ้านอื่น ๆ ทั่วภาคใต้) เนื่องจากการลงทุนในการทำอาชีพประมงของชาวบ้านนั้น ต้องใช้ทุนสูง ปัจจุบันเรือใหม่ลำหนึ่งต้องลงทุนไม่ต่ำกว่า 50,000 บาท และชาวประมงก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการบำรุงรักษา ซ่อมแซมเครื่องยนต์เรืออยู่ตลอดเวลา ต้องลงทุนซื้ออวน (กุ้ง) ใหม่ทุก 2 เดือน ดังนั้นความสัมพันธ์แบบเจ้าแก็บ - ลูกน้อง ในระบบแพปลาจึงเป็นแหล่งเงินกู้สำคัญ ที่จะทำให้ชาวบ้านสามารถมีเรือออกทะเลได้

ในระบบความสัมพันธ์แบบนี้ เจ้าแก็บจะให้เงินกู้แก่ลูกหนี้ ลูกหนี้จะได้ชื่อว่าเป็น “ลูกน้องเจ้าแก็บ” คนนั้น คนนี้ ลูกน้องต้องเอาสัตว์น้ำที่ได้มาขายที่แพรับซื้อของเจ้าแก็บตามสัญญา คือถ้าลูกน้องทำสัญญากู้เงิน เพื่อทำอวนกุ้งก็ต้องขายกุ้งที่จับมาได้ให้แก่เจ้าแก็บของตนเท่านั้น แต่ถ้าหากลูกน้องทำอวนปูอวนปลาควบคู่ไปด้วย ลูกน้องก็สามารถเอาปู-ปลาไปขายให้แก่อำเภ้อื่นๆ ได้ อย่างไรก็ตาม อาจจะก่อให้เกิดการผิดใจได้กับเจ้าแก็บของตน เพราะเจ้าแก็บจะคิดว่าลูกน้องมัวแต่เอาเวลาไปทำอวนปลาเลยไม่ได้ทำอวนกุ้ง ส่วนราคาที่เขาได้รับซื้อจากลูกน้องนั้น จะถูกกว่าราคาปกติในการซื้อขาย คือ ราคากุ้ง ซึ่งถ้าขายให้พ่อค้าจากภายนอกที่เขามารับซื้อในหมู่บ้าน หรือถ้าขายให้แพเจ้าแก็บในหมู่บ้าน โดยที่ผู้ขายไม่ได้เป็นลูกหนี้แพนั้น กุ้งจะได้ราคาประมาณ ก.ก. ละ 160 บาท แต่ราคาที่เขาได้รับซื้อจากลูกน้องของตนนั้นเพียงกิโลกรัมละ 110-120 บาทเท่านั้น การหักหนี้จะคิดเป็น “น้ำ” รายได้จากการขายในแต่ละน้ำของลูกน้องจะถูกหักหนี้ทั้งหมด หรือแทบจะหมดในน้ำนั้น ๆ แล้วลูกน้องก็จะกู้เงินใหม่สำหรับค่าใช้จ่ายต่อไป

เจ้าแก็บนอกจากจะต้องออกทุนค่าเครื่องยนต์ ค่าเรือ และค่าอวน ให้แก่ลูกน้องแล้วนั้น ยังจะต้องออกค่าน้ำมันและในยามที่คลื่นลมแรงจนไม่สามารถออกทะเลได้ เป็นระยะเวลาหลายวันติดต่อกัน ซึ่งทำให้ชาวประมงไม่มีรายได้เข้ามานั้น ทางเจ้าแก็บก็ต้องให้ลูกน้องหยิบยืมเงินไปใช้ก่อนตามความจำเป็นแล้วค่อยคิดบัญชีหักกันทีหลังในน้ำต่อไป จึงทำให้หนี้ของลูกน้องหมดลงได้ยาก เพราะแม้จะมีการหักหนี้อยู่ทุกน้ำ แต่ก็มีหนี้ใหม่เพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลาเช่นกัน ชาวบ้านที่จะสามารถปลดหนี้ได้ก็ต้องเป็นคนทำอาชีพประมงเก่ง ๆ จับกุ้ง-ปลา ได้ครั้งละมาก ๆ ซึ่งก็มีน้อยมากสำหรับคนที่ปลดหนี้ได้ มีความขัดแย้งเกิดขึ้นเสมอ ๆ ระหว่างลูกน้องกับเจ้าแก็บ เพราะลูกน้องมักจะรู้สึกว่าเขาไม่หนี้ของตนถึงไม่ค่อยจะลดลงสักที บางทีก็ยิ่งเพิ่มขึ้นเสียด้วยซ้ำ ใน

ขณะที่ถ้าแก้มักจะบ่นว่า ลูกน้องชอบมาเบิกเงินบ่อย และนั่นต้องเสี่ยงกับการขาดทุน เพราะถ้าลูกน้องติดหนี้มากเกินไป ลูกน้องบางคนก็จะเลิกทำประมง คินเรือและเครื่องเรือให้แก้ม่า ซึ่งเมื่อหักลบกลบหนี้กันแล้ว คนที่ขาดทุนก็คือ แก้ม่านั่นเอง จากการพูดคุยกับแก้ม่าบางคนที่เคยเป็นแพใหญ่ มีเรือหลายลำมาก่อน เมื่อครั้งที่อยู่ปากคลองบางกัวย แต่ปัจจุบันมีฐานะแย่งเหลือลูกน้องอยู่เพียง 2 ลำเท่านั้น ก็จะบอกว่าตนขาดทุนไปมาก เพราะเมื่อลูกน้องมีหนี้สินเยอะ และหากุ้งปลาได้น้อย ลูกน้องก็จะเอาเรือมาคินและเลิกทำประมง นอกจากนั้นในช่วง 3-4 ปีที่ผ่านมาชาวบ้านที่นี้หากุ้งปลาได้ลดน้อยลงมาก เพราะการเข้ามาของเรืออวนลาก ชาวบ้านหลายรายเลิกทำอาชีพประมง แก้ม่าที่นี้จึงต้องจำกัดการขยายทุนของตนเอาไว้ไม่กล้าที่จะออกทุนให้ลูกน้องรายใหม่ ๆ เพราะต้องเสี่ยงต่อการขาดทุนอย่างมาก

ความสัมพันธ์ระหว่างแก้ม่า-ลูกน้องในระบบแพปลา เป็นความสัมพันธ์แบบกินไม่เข้าคายไม่ออก แม้จะดูเหมือนว่าการเอาเรือมาเปรียบกันในสายตาของคนทั้ง 2 ฝ่าย แต่ทั้ง 2 ฝ่ายก็มีการพึ่งพิงกันอย่างสูงยิ่ง ทั้งแก้ม่าและลูกน้องจะมีความคาดหวังซึ่งกันและกัน หรือมีบทบาทหน้าที่ที่แต่ละฝ่ายจะต้องปฏิบัติ แก้ม่านั้นจะต้องเป็นที่พึ่งในยามลำบากให้แก่ลูกน้อง ในยามที่มีความเดือดร้อนด้านการเงินอย่างกระชั้นชิด เช่น มีใครในครอบครัวเจ็บป่วยไม่สบาย หรือในช่วงคลื่นลมแรงไม่สามารถออกทะเลได้ แก้ม่าก็ต้องออกเงินให้แก่ลูกน้องไปก่อน ถ้าแก้ม่าได้ใจไม่สपोर्टลูกน้องก็จะไม่ค่อยพอใจ และอาจจะหาทางย้ายไปอยู่กับแก้ม่าคนอื่น นอกจากนั้นจะพบว่าการลงทุนทำประมง โดยผ่านการเป็นลูกน้องของแก้ม่าในระบบแพปลา ดูเหมือนจะเป็นหนทางเดียว สำหรับชาวบ้านที่ไม่มีทุนมาก่อนจะสามารถมีเรือเป็นของตนเองได้เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ที่นี้ไม่มีกำลังมากพอที่กู้เงิน ธ.ก.ส. มาลงทุน และแม้ว่าทางหน่วยงานราชการ เช่น กรมประมง จะมีการตั้งกลุ่มกองทุนพัฒนาประมงทะเลชายฝั่งพื้นบ้านขึ้นที่บ้านท่ากลาง เพื่อเป็นกองทุนให้ชาวบ้านกู้ยืมเพื่อเอาเงินไปซื้ออวน แต่ในทางปฏิบัติคนที่จะมีเงินจากกลุ่มนี้ได้ ก็จะต้องเป็นชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นลูกน้อง (เป็นหนี้) แก้ม่าแพคนไหน เพราะถ้าคนที่เป็นลูกน้องแพมาเข้ากลุ่ม ก็จะทำให้แก้ม่าเสียผลประโยชน์ และอาจเกิดการผิดใจกันได้ชุมชน

รายได้ของแก้ม่าขึ้นอยู่กับจำนวนกุ้งปลาที่ลูกน้องนำมาขาย ถ้าแก้ม่ามีลูกน้องมากและลูกน้องสามารถหาปลาได้มาก แก้ม่าก็จะมีรายได้ดี ดังนั้นแก้ม่าจึงต้องพยายามทำให้ลูกน้องนั้นเป็นหนี้ตนให้มากที่สุดและนานที่สุด ซึ่งก็เป็นไปได้ง่ายมาก เพราะลูกน้องนั้นก็ต้องเบิกเงินล่วงหน้าอยู่แทบทุกเดือนในช่วงที่คลื่นลมแรง ทำให้จำนวนหนี้แทบจะคงที่ตลอด นอกจากนั้นแก้ม่าก็ต้องผูกมัดใจลูกน้อง โดยการเป็นที่พึ่งให้ในยามยาก รวมทั้งต้องแสดงความไม่พอใจเมื่อลูกน้องมีที่ทำจะหลุดหนี หรือมีที่ทำว่าจะเปลี่ยนไปสังกัดแก้ม่าคนใหม่

บ่อยครั้งที่ลูกน้องแพที่หากุ้ง-ปลาเก่งจนมีเงินมากพอที่จะสามารถปลดหนี้ได้ แต่ก็ยังไม่กล้าที่จะปลดหนี้จากแก้ม่า เพราะเห็นว่าเคยมีบุญคุณกันมาก่อน แต่อย่างไรก็ตามความรู้สึกว่ามีบุญคุณกันอาจหมดไปในช่วงอายุคนรุ่นหนึ่ง ๆ เท่านั้น เช่น กรณีของนาย ก. ซึ่งมี นาย ข. เป็นแก้ม่าที่ได้ให้ความช่วยเหลือนาย ก. ในการตั้งบ้านเรือนและในเรื่องต่าง ๆ มาตั้งแต่เมื่อครั้งแรกเริ่มย้ายมาอยู่บ้านท่ากลาง ในตอนนี้นาย ก. มีทุนที่ได้จากการไปตระเวนทำแมงกะพรุนมากพอที่จะปลดหนี้ แต่นาย ก. ก็ไม่กล้าเพราะคิดว่าบุญคุณกันมาก อย่างไรก็ตาม นาย ก. บอกว่าถ้าเมื่อไรที่นาย ข. ยกกิจการแพให้กับลูกสาว นาย ก. ก็จะปลดหนี้ให้หมด

ความเสียเปรียบที่ลูกน้องมีต่อเจ้าแก ก็เป็นที่รับรู้ในชุมชน และในกลุ่มผู้นำก็มีการปรารภกันว่า อยากรจะแก้ปัญหานี้ แต่พวกเขาที่ระมัดระวังที่จะให้เกิดการแตกหักกันในชุมชน และพยายามหาทางแก้แบบค่อยเป็นค่อยไป โดยอยากจะระดมทุนจากชาวบ้านในหมู่บ้านแล้วเอาเงินมารับซื้อกุ้งปลาจากเจ้าแกแพ (ซึ่งเจ้าแกแพรับซื้อมาจากลูกน้อง) แล้วเอาไปขายต่อหน้ากำโรมาคืนให้สมาชิก พวกเขาไม่ได้คิดว่าจะล้มระบบแพไปเสียทีเดียว แต่อย่างไรก็ตามยังไม่ดำเนินการใด ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ในตอนนี้อย่างไรก็ดี ความคิดนี้ของชาวบ้านก็แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นของการมีระบบแพปลา และความจำเป็นในการพึ่งพากัน ซึ่งประกอบอยู่ในโครงสร้างสังคมของหมู่บ้านแห่งนี้ ทำให้การแก้ต้องค่อยเป็นค่อยไป และไม่ทำให้ใครต้องเสียหายจากการดำเนินการนี้

ข) ความสัมพันธ์แบบนายจ้าง-ลูกจ้างในการออกอวน

บ้านท่ากลางมีเรือประมาณ 20 ลำ ที่ไม่ได้เป็นหนี้เจ้าแกแพ เนื่องจากบางคนทำอาชีพทะเลเก่ง จนสามารถปลดหนี้ได้เร็ว หรือบางคนอาจจะมิหนจากอาชีพอื่นมาใช้ในการลงทุนทำประมง โดยไม่ต้องกู้เงินเจ้าแกคนเหล่านี้จึงสามารถขายกุ้งให้แกพ่อค้าภายนอกที่นำรถยนต์เข้ามารับซื้อได้ หรืออาจขายให้แพปลาในหมู่บ้านแต่จะขายได้ราคาสูงกว่า คือ ขายกุ้งได้ราคากิโลกรัมละ 160 บาท ในขณะที่ลูกหนี้แพขายได้เพียงกิโลกรัมละ 120 บาทเท่านั้น

ในการออกอวนของชาวบ้านนั้นจะต้องใช้คน 2 คน ผู้ออกอวนมักจะเป็นผู้ชาย มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ผู้หญิงออกอวนกับผู้ชาย ดังนั้น ครัวเรือนที่มีแรงงานผู้ชายไม่เพียงพอก็ต้องจ้างลูกจ้างในการออกอวน ครัวเรือนเหล่านี้มักจะเป็นครอบครัวเดี่ยวที่มีพ่อบ้านออกทะเลคนเดียวและลูกยังเล็กอยู่ เช่น ครอบครัวของนาย ค. ซึ่งลูกยังเล็ก เรียนหนังสืออยู่ทั้ง 3 คน ส่วนภรรยาที่เปิดร้านขายของชำอยู่ที่บ้าน จึงต้องจ้างลูกน้องไปออกอวนกับนาย ค. หรือ ในกรณีของนาย ง. ซึ่งบ้านเดิมอยู่ที่บ้านปากเตรียม ได้ย้ายมาอยู่ที่ท่ากลาง แต่งงานและมีลูก 1 คน อายุ 3 ขวบ ก็ต้องจ้างลูกน้องในการออกอวน และในขณะเดียวกันตนเป็นลูกหนี้ของแพ ๆ หนึ่งอยู่ด้วย

การจ้างลูกน้องในการออกอวนนั้น ลูกน้องจะได้ค่าจ้างร้อยละ 20 ของราคากุ้งที่ขายได้โดยจะต้องหักค่าน้ำมันเสียก่อน คนที่จะเป็นลูกจ้างออกอวนก็มักจะเป็นเด็กหนุ่ม ๆ ซึ่งบ้านของเขาไม่มีเรืออวนเป็นของตนเอง ลูกจ้างบางคนอาจจะซื้ออวนของตนเอง และเอาไปออกกับเรือของนายจ้าง ถ้าเป็นเช่นนั้น นายจ้างก็จะต้องไม่เสียค่าจ้าง 20% นั้นให้ ลูกจ้างก็จะมีรายได้จากกุ้ง-ปลาที่ได้จากอวนตนเอง ซึ่งลูกจ้างจะต้องช่วยเจ้าของเรือวางอวนด้วย นอกจากนั้นปลา¹⁶ ที่ติดมากับอวน รวมทั้งกุ้งชนิดอื่นที่ไม่ใช่กุ้งแชบ๊วยก็จะตกเป็นของลูกน้อง

ลูกจ้างที่ออกอวนนั้น สามารถจะเปลี่ยนนายจ้างได้ง่ายกว่าการที่เจ้าของเรือ จะเปลี่ยนเจ้าแก และจะไม่เกิดอาการผิดใจกันมากเท่า ส่วนใหญ่ลูกจ้างจะอยู่กินที่บ้านของนายจ้างเลย ถ้าเปลี่ยนนายจ้างก็ต้องย้ายไปอยู่กับนายจ้างคนใหม่ และถ้าหากนายจ้างเป็นลูกหนี้ของแพ ลูกจ้างก็จะเบิกค่าจ้างจากเจ้าแกแพโดยตรง ไม่ได้เบิกจากนายจ้าง

¹⁶ ปลาไก่เป็นปลาตัวเล็ก ๆ ที่ติดมากับอวน ใช้เป็นอาหารปลาที่เลี้ยงในกะชัง แพจะรับซื้อกิโลกรัมละ 1 - 2 บาท

ลักษณะความสัมพันธ์ในเชิงการเมืองภายในชุมชน

หมู่บ้านท่ากลางก็เป็นเช่นเดียวกับหมู่บ้านในชนบทไทย แทบทุกแห่งที่ต้องเผชิญหน้ากับปัจจัยภายนอกหลาย ๆ อย่างที่เข้ามามีผลกระทบต่อชุมชนหมู่บ้าน สำหรับบ้านท่ากลางปัจจัยที่สำคัญเหล่านั้น ได้แก่

1. ลักษณะการปกครองและการปฏิบัติงานของหน่วยงานรัฐ
2. การเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร กับ บุคคลภายนอกชุมชน ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจเหนือกว่าชาวบ้าน

ปัจจัยประการแรกได้ก่อให้เกิดลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมการเมืองในรูปแบบที่ค่อนข้างเป็นทางการเพื่อจัดการกิจการเรื่องราวต่าง ๆ ภายในชุมชน เช่น การมีตำแหน่งผู้นำ กำหนด-ผู้ใหญ่บ้าน, การมีคณะกรรมการหมู่บ้าน, องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ของชุมชน ซึ่งภายใต้ความสัมพันธ์ที่ค่อนข้างเป็นทางการนี้ เราจะมองเป็นชีวิตของชุมชนที่เต็มไปด้วยการต่อรอง, การค้ำอำนาจ, ความร่วมมือกันในระดับต่าง ๆ รวมทั้งความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน ส่วนปัจจัยประการหลังที่เกิดความรุนแรงเพิ่มขึ้น ในการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนกับคนภายนอก ซึ่งทำให้ชาวบ้านทั้งภายในชุมชนแห่งนี้และใกล้เคียงต้องมีการจัดลักษณะความสัมพันธ์ในอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งเป็นไปในเชิงอาสาสมัคร มีการร่วมมือกันโดยสมัครใจมากขึ้น ทั้งในระดับหมู่บ้านและตำบล อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ที่มีส่วนร่วมสัมพันธ์อย่างมาก กับลักษณะความสัมพันธ์แบบเป็นทางการที่มีอยู่เดิม ทั้งในแง่ของตัวผู้นำเป็นคนกลุ่มเดียวกันกับแบบแรก และในแก้ปัญหาเรื่องทรัพยากร ก็มีการใช้กลไกแบบเป็นทางการของรัฐที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์อีกด้วย

ตำแหน่งที่เป็นทางการของบ้านท่ากลางที่สำคัญ ได้แก่ ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน (มี 4 คน) และคณะกรรมการหมู่บ้าน (มี 8-10 คน) แต่ดูเหมือนว่าส่วนที่มีบทบาทต่อการจัดการชุมชนมากที่สุดจะเป็นกลุ่มผู้นำประมาณ 4-5 คน ซึ่งบางคนก็เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้างก็เป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน คนเหล่านี้จะทำหน้าที่จัดการเรื่องราวต่าง ๆ ตั้งแต่เรื่องของการพัฒนาหมู่บ้าน เช่น การรักษาความสะอาด, การรณรงค์ทำส้วมให้ครบทุกครัวเรือน ไปจนถึงการจัดระเบียบการอยู่อาศัยของชุมชน คือ จัดสรร รางวัดที่ปลูกบ้านว่าใครจะยกบ้านอยู่ตรงไหน และการจัดการดูแลความสงบเรียบร้อยจากการย้ายเข้ามาของชาวบ้านรายใหม่ ๆ และกลุ่มแกนนำชาวบ้านกลุ่มนี้เอง ที่เป็นที่กำลังสำคัญในการรวมกลุ่มเครือข่ายชาวประมงขนาดเล็กในเขตกิ่งอ.สุขสำราญ เพื่อแก้ปัญหาเรื่องอวนลากพาณิชย์ที่เข้ามาลากในเขตหวงห้าม 3,000 เมตร

กลุ่มแกนนำชาวบ้าน มักเป็นคนดั้งเดิมของตำบลกำพวน ในขณะที่คนซึ่งอพยพมาอยู่ช่วงหลัง เช่น มาจากนครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี แทบจะไม่มีบทบาทในการเป็นแกนนำของชุมชนจะมีบทบาทเพียงแค่การเป็นผู้สนับสนุน หรือให้ความร่วมมือเท่านั้น การทำงานของกลุ่มแกนนำหมู่บ้านนั้น สัมพันธ์กันอย่างมากกับผู้นำในระดับตำบล ซึ่งจะต้องมีการประสานงานกันอยู่ตลอดเวลา เช่น เมื่อครั้งที่มีการตัดถนนเข้าบ้านท่ากลาง กำหนดในสมัยนั้น ซึ่งเป็นผู้กว้างขวางก็ช่วยดำเนินการ เพื่อความสะดวกในการสร้างถนนนี้ให้ และอดีตกำนันผู้นี้ก็ยังมียุทธศาสตร์สำคัญต่อกิจการในตำบลกำพวนอยู่จนทุกวันนี้ นอกจากนั้นกลุ่มแกนนำในท่ากลางก็พยายามดึงผู้ใหญ่ในตำบลและในกิ่งอำเภอ เช่น สมาชิกสภาจังหวัด ให้เข้ามามีบทบาทในการแก้ปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาความขัดแย้งกับเรืออวนลาก โดยได้ดึงคนเหล่านี้ให้เข้ามาเป็นที่ปรึกษาของชมรมชาวประมงพื้นบ้านฯ ที่

ชาวบ้านตั้งขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาดังนั้น การที่แกนนำของบ้านท่ากลางนั้นเป็นคนดั้งเดิมเสียทั้งหมด โดยไม่ได้เป็นคนที่อยู่พวยพามาในรุ่นหลัง ก็อาจจะเป็นเพราะคนเหล่านี้มีความคุ้นเคยกับผู้หลักผู้ใหญ่ในตำบล, ในกิ่งอำเภอ ซึ่งก็คือ คนรุ่นพี่รุ่นพ่อของตน หรือบางครั้งก็อาจจะเป็นญาติกัน ดังนั้นการปรึกษา, การจัดการปัญหาต่าง ๆ ร่วมกันกับคนเหล่านี้จึงทำได้ง่ายกว่าคนนอก

ในช่วงปีที่ผ่านมา งานที่สำคัญที่สุดของกลุ่มผู้นำในบ้านท่ากลางที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง คือ การดำเนินงานจัดตั้งให้เกิดการรวมตัวกัน เป็นเครือข่ายของชาวประมงพื้นบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ แถบนี้ เพื่อป้องกันการเข้ามารุกล้ำที่หวงห้าม 3,000 เมตร จากชายฝั่งทะเล การทำงานนั้นเริ่มตั้งแต่การรวมตัวกันเองภายในหมู่บ้าน จากนั้นก็ต้องประสานต่อเครือข่ายกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในกิ่งอำเภอนี้และใกล้เคียง จนเกิดเป็น ชมรมชาวประมงพื้นบ้านกิ่ง อ. สุขสำราญ ที่ชัดเจน กลุ่มแกนนำชมรมฯ ก็จะเป็นกลุ่มผู้นำทางการที่อยู่เดิมของท่ากลาง ส่วนกลุ่มชาวบ้านอื่น ๆ ที่มาร่วมงานในชมรมฯ ก็จะเป็นกลุ่มใช้เรืออวน (เรือหัวโทง) เป็นหลัก ส่วนชาวบ้านที่ทำอาชีพอื่น ๆ เช่น พวกตกไขปูในคลองน้ำเค็ม หรือ กลุ่มที่ไม่ได้ทำประมงเลยก็แทบจะไม่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ รวมไปถึงกิจการทั่วไปอื่น ๆ ของชุมชนด้วย

นอกจากนั้น กลุ่มแกนนำชาวบ้านก็ยังได้พยายามให้บทบาทและดึงกลุ่มเก่าแก่ทุกคนในท่ากลางให้เข้ามามีตำแหน่งในชมรมฯ เพราะเห็นว่าถ้าแก่ทั้งหลายมีทรัพยากรมากที่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำงานของชมรม เช่น รถยนต์ เงิน และกลุ่มแกนนำชาวบ้าน ก็ต้องการให้เก่าแก่แพะระหนกว่าตัวเก่าแก่ ต้องเข้ามีส่วนร่วมในการทำงานกับชาวบ้านด้วย เพราะเขาก็เป็นคนหนึ่งที่จะมีผลประโยชน์เพิ่มขึ้น ถ้ากุ้ง-ปลาในทะเลมีมากขึ้น นอกจากนั้นในการทำงานให้กับชมรมฯ กลุ่มแกนนำชาวบ้านเหล่านี้ก็จะได้เรียนรู้ถึงกระบวนการทำงาน ที่จะทำให้ฝ่ายชาวบ้านสามารถต่อรองเรียกร้องกับรัฐ เช่น ตำรวจ เจ้าหน้าที่ประมง ให้ทำตามความต้องการของชาวบ้านได้มากขึ้น เช่นทุกวันนี้ตำรวจจะออกไปจับเรืออวนลากร่วมกับชาวบ้านได้ (แม้ชาวบ้านจะรู้ว่าเป็นการเตะหมูเข้าปากหมาก็ตาม) รวมทั้งใช้ให้ผู้นำในระดับตำบลติดต่อกับเจ้าหน้าที่ระดับสูงได้

อย่างไรก็ดี ก็มีร่องรอยของความขัดแย้งบางอย่างที่เกิดขึ้น ในกลุ่มผู้นำเป็นระยะ ๆ ท่ามกลางการจัดการปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งอาจมองปรากฏการณ์นี้ไปได้ในแง่ของการตรวจสอบ การวิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งกันและกันในการทำงาน หรือความไม่ชอบมาพากลบางอย่างซึ่งอาจจะออกมาในรูปของการชูปชิบนิินทา การทวงถาม รวมไปถึงการดำเนินมาตรการบางอย่างเพื่อแก้ไขสถานการณ์บางอย่างให้ดีขึ้น เช่น เมื่อประธานชมรมฯ ไม่ได้ให้เวลาในการปฏิบัติหน้าที่ โดยเอาเวลาไปทำธุรกิจส่วนตัวเสียมากกว่า ทางชมรมฯ ของบ้านท่ากลางก็ได้ปลดกลองอากาศประธานชมรมฯ แล้วตั้งคนอื่นขึ้นมาแทน หรือเมื่อไม่นานมานี้บ้านท่ากลางซึ่งเป็นปัญหาระบบน้ำประปาในชุมชนที่น้ำไม่ไหลตอนหน้าแล้ง จนเป็นที่เดือดร้อนของชาวบ้านที่อยู่ปลายน้ำมานาน ชาวบ้านได้ให้สมาชิก อบต. ช่วยทำโครงการนำงบประมาณมา เพื่อวางท่อประปาเสียใหม่ แต่ปรากฏว่าเมื่อทำเสร็จแล้ว น้ำก็ยังไม่ไหลตามเดิม เพราะช่างไม่ดี และอบต. ก็รีบจ่ายเงินให้แก่ผู้รับเหมาไปเสียแล้วแต่ต้น และอบต. ก็รับค่านายหน้าไปเรียบร้อยแล้ว ดังนั้น แกนนำชาวบ้านพร้อมด้วยชาวบ้านท่ากลางจึงได้ร่วมกันชุดและวางท่อประปาใหม่ โดยเอาเงินเรียรายในหมู่บ้านทำเสียเอง

บทสรุป

อาจกล่าวได้ว่า ในกรณีศึกษาบ้านท่ากลางนี้ ปัจจัยสำคัญที่มีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ทรัพยากรชายฝั่งมี 3 ปัจจัย คือ 1. การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ 2. การเข้ามาจัดการควบคุม ดูแลทรัพยากรชายฝั่งของหน่วยงานรัฐ และ 3. การเสื่อมโทรมลงของทรัพยากร ซึ่งมีสาเหตุสำคัญมาจากเรืออวนลาก

ในช่วงแรก (10-50 ปีที่ผ่านมา) ชาวบ้านใช้เครื่องมือประมงที่สามารถทำขึ้นได้เอง เช่น โป๊ะ โพงพาง เบ็ด และทำประมงควบคู่ไปกับการทำสวนและไร่ข้าว กุ้ง-ปลาที่ได้ก็อาจจะขายให้แก่พ่อค้าที่แล่นเรือเข้ามารับซื้อเป็นครั้งคราว ในช่วงต่อมาชาวบ้านส่วนใหญ่หันมาประกอบอาชีพประมงกันเป็นอาชีพหลักมากขึ้น เพราะสามารถขายกุ้ง-ปลาได้ง่ายขึ้น เมื่อถนนเพชรเกษมสร้างเสร็จในปี 2507 มีการใช้อวนและเรือติดเครื่องยนต์ขนาดเล็ก ระบบแปปลาเกิดขึ้นในช่วงนั้น จนกระทั่งเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา การทำประมงขยายตัวมากขึ้น และกลายเป็นชุมชนประมงที่ชัดเจน มีอวนและเครื่องเรือที่มีประสิทธิภาพมากกว่าช่วงที่ 2 ในช่วงนี้เองที่เงื่อนไขทั้ง 3 ตัวข้างต้น ได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากต่อการทำประมงของชาวบ้าน นั่นคือระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ในรูปแบบความสัมพันธ์ในระบบแปปลา ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งเงินทุน และรับซื้อผลผลิตของชาวประมง การเข้ามาควบคุมทรัพยากรชายฝั่งของหน่วยงานรัฐ ทำให้ชาวบ้านต้องมีการจัดระเบียบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชายฝั่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากป่าชายเลนเสียใหม่ เพื่อให้ชุมชนสามารถอยู่ได้ในพื้นที่ที่ถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ และสุดท้าย คือ การเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรสัตว์น้ำ ที่เกิดจากการบุกรุกเข้ามาของเรืออวนลาก ที่ทำให้ชาวบ้านต้องได้รับความเดือดร้อน และต้องหาวิธีการต่าง ๆ ในการแก้ปัญหา

ปัจจัยทั้ง 3 ข้างต้น ส่งผลสำคัญในการก่อรูปลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในด้านต่าง ๆ ของบ้านท่ากลาง กล่าวคือ ในส่วนของในระดับครอบครัวและเครือญาตินั้น ได้ก่อให้เกิดการแบ่งงานที่เกี่ยวข้องกับการประมงในครอบครัวระหว่างหญิงกับชาย และความเป็นเครือญาติก็ยังมีบทบาทเกี่ยวข้องกับการทำประมงอยู่มาก เช่น การจ้างลูกจ้างออกอวน ก็มีจะหาญาติ ๆ ของตนก่อน หรือ การรวมกลุ่มกันทำเรือในรูปแบบของแปปลาขนาดเล็ก ๆ ของกลุ่มญาติในครอบครัว ส่วนความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจนั้น การทำประมงในปัจจุบันได้ก่อให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ที่สำคัญขึ้นมา 2 คู่ คือ ความสัมพันธ์แบบเถ้าแก่-ลูกน้อง ในระบบแปปลา และความสัมพันธ์แบบนายจ้าง-ลูกจ้าง ในการออกอวน และในส่วนของความสัมพันธ์ในเชิงการเมืองภายในชุมชนนั้น การเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรกับเรืออวนลากนั้น ทำให้ชุมชนเกิดการทำงานในเชิงอาสาสมัครเพื่อแก้ไขปัญหา

บทที่ 4

วัฒนธรรมของชุมชนภาคใต้ในการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง

ศึกษากรณี : ชุมชนประมงพื้นบ้าน บ้านแหลม ต.แหลมตะลุมพุก อ.ปากพนัง จ.

นครศรีธรรมราช

“บ้านแหลม” เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของแหลมตะลุมพุก มีระยะทางห่างจากหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ปลายแหลมลงมาประมาณ 3 กิโลเมตร และห่างจากตัวอำเภอปากพนังประมาณ 20 กิโลเมตร ทิศเหนือของชุมชนติดกับบ้านปลายแหลม ทิศตะวันตกติดกับป่าชายเลน โดยมีถนนสายปากพนัง-แหลมตะลุมพุกเป็นแนวกันอยู่ ส่วนทิศใต้ติดกับบ้านโค้ง ปัจจุบันบ้านแหลมมีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 161 หลังคาเรือนหรือมีจำนวนประชากรประมาณ 700 คน กินเนื้อที่รวม 2 หมู่บ้านคือหมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 3 ของตำบลแหลมตะลุมพุก ชาวบ้านทั้งหมดนับถือศาสนาพุทธ และส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ยกเว้นชาวบ้านบางกลุ่มที่มีทุนและมีที่ดินจะมีอาชีพทำนาุ้ง ซึ่งนับรวมได้ 10 ไร่ ส่วนบริเวณทิศเหนือและทิศใต้ของชุมชนนั้น ขณะนี้มีการทำนาุ้งโดยคนนอกเต็มพื้นที่แล้ว

ด้วยลักษณะทางกายภาพและการใช้ประโยชน์บนที่ดินของพื้นที่รอบนอกซึ่งมีการทำนาุ้งจนเต็มพื้นที่ทำให้เกิดประเด็นที่น่าสนใจว่า วิถีชีวิตของคนในชุมชนแห่งนี้สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาทรัพยากรชายฝั่งและการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านได้อย่างไร ซึ่งในเอกสารฉบับนี้ได้พยายามรวบรวมวิเคราะห์ และนำเสนอโดยแบ่งการนำเสนอเป็น 3 ส่วน คือ สภาพทั่วไปและความเป็นมาของชุมชนวิวัฒนาการของการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง และส่วนของกระบวนการทางความคิดและการจัดระเบียบชุมชนที่สัมพันธ์การใช้ทรัพยากรชายฝั่ง ตามลำดับดังนี้

ก. สภาพทั่วไปและความเป็นมาของชุมชน

ด้วยลักษณะทางกายภาพของแหลมตะลุมพุกที่เกิดจากการปะทะกันของสายน้ำจากแม่น้ำปากพนังที่ไหลลงสู่ทะเล ทำให้เกิดการทับถมของตะกอนงอกยาวออกไปเป็นแหลม ซึ่งจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ถึงสภาพของบ้านแหลมในอดีตพบว่า ที่ตั้งของชุมชนแห่งนี้เดิมอยู่บริเวณตอนกลางของแหลม โดยชาวบ้านสามารถมองเห็นทะเลได้ทั้งฝั่งตะวันตก (หมายถึงอ่าวปากพนัง หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ทะเลใน”) และฝั่งตะวันออก (หมายถึง อ่าวไทย หรือ “ทะเลนอก”) การตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านทั้งหมดอยู่ในแนวป่าชายเลน ในขณะที่ฝั่งตะวันออกของชุมชนเป็นแนวป่ามะพร้าวและที่ราบหาดทรายทอดตัวไกลออกไปจรดฝั่งอ่าวไทย

สำหรับกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณบ้านแหลมเป็นกลุ่มแรกคือ พวกคนจีนที่เดินทางมาติดต่อค้าขายและได้ตั้งรกรากในบริเวณดังกล่าว นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนไทยมุสลิมซึ่งตั้งบ้านเรือนถัดขึ้นไปทางปลายแหลม ในขณะที่กลุ่มคนไทยเพิ่งอพยพเข้ามาทีหลังสุดคือประมาณ 90 - 100 ปีที่ผ่านมา

การที่ “ปากพนัง” เป็นเมืองศูนย์กลางการเชื่อมโยงทางการค้ากับประเทศต่าง ๆ เช่น สิงคโปร์ อินโดนีเซีย มาเลเซีย และจีน เป็นต้น¹ ทำให้วิถีชีวิตของคนบ้านแหลมผูกพันกับระบบการค้าและระบบเงินตรามาช้านาน โดยอาชีพหลักของคนบ้านแหลมในยุคนั้นคือ การทำประมงพื้นบ้านบริเวณป่าชายเลนและทะเลใน สัตว์เศรษฐกิจในยุคนั้นคือ กุ้ง อุปกรณ์หรือเครื่องมือประมงที่ใช้และมีการกล่าวถึงกันมากคือ “เข็นเขียด”² ส่วนผลผลิตที่ได้ ชาวบ้านจะนำลงเรือไปขายที่ตลาดปากพนัง และจะซื้อสินค้าอุปโภค-บริโภคที่จำเป็นเช่น ข้าวสาร จากตลาดปากพนังกลับมา นอกจากนี้ชาวบ้านแหลมยังสามารถซื้อหาสินค้าที่จำเป็นจากเรือสำเภาที่เข้ามาเทียบท่า หน้าหมู่บ้าน อาทิ ผลไม้ดอง ร่มกระดาด และหางนกยูง จากเรือสำเภาที่มาจากประเทศจีน หรือ สินค้าประเภทเครื่องเทศ และไก่ จากเรือที่มาจากประเทศอินโดนีเซียได้ด้วย³

ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของคนบ้านแหลมในยุคนั้นคือ การติดต่อสัมพันธ์กับสังคมภายนอก โดยปรากฏว่า ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นการติดต่อค้าขายกับอำเภอปากพนัง ซึ่งนอกจากจะเป็นการขายสัตว์ทะเลประเภทกุ้งสดและปลาสดแล้ว ชาวบ้านแหลมยังมีการแปรรูปเป็นสินค้าประเภทอาหารแห้ง โดยเรียนรู้เทคนิควิธีการแปรรูปจากบรรพบุรุษที่เป็นชาวจีนก่อนนำส่งขาย และด้วยลักษณะของการประกอบอาชีพ ตลอดจนลักษณะของการคมนาคม ทำให้รูปแบบการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านมีลักษณะหันหน้าออกสู่ทะเลด้านอ่าวไทย และมีการช่วยกันขุดคลองสายเล็ก ๆ เชื่อมจากคลองหลักัดเลาะเข้ามาถึงบริเวณที่เป็นหลังบ้านเพื่อสะดวกในการคมนาคมและการนำสินค้าลงเรือไปขายที่ตลาดปากพนัง ตลอดจนมีการตั้งศาลเจ้าจีน (ศาลเจ้ากวนอู) หันหน้าเข้าสู่ทะเลในหรืออ่าวปากพนัง โดยเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ช่วยให้ชาวบ้านทำมาหากินได้สะดวก ประสบความสำเร็จ

วิกฤตการณ์วาระภัยเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. 2505 ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ขึ้นในชุมชนแห่งนี้ โดยการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญประการหนึ่งคือ เกิดการลดลงของจำนวนประชากรโดยส่วนหนึ่งมีสาเหตุจากการเสียชีวิตอันเนื่องมาจากวาระภัยกว่า 200 คน กับอีกส่วนหนึ่งเป็นผลจากการอพยพของผู้คนออกจากพื้นที่ตามโครงการช่วยเหลือผู้ประสบภัยของรัฐบาล ซึ่งได้จัดหาที่อยู่อาศัยบริเวณนิคมสร้างตนเองจังหวัดยะลาให้กับผู้เดือดร้อน และมีผู้คนบางส่วนอพยพไปตั้งบ้านเรือนที่ตัวอำเภอปากพนัง กับการเปลี่ยนแปลงประการที่สองคือ การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพ โดยลมพายุและกระแสน้ำได้พลิกหน้าดินของท้องทะเล และหอบเอาผืนทรายตามแนวชายหาดด้านตะวันออกไปทับถมบริเวณปลายแหลม ทำให้แนวชายฝั่งของหมู่บ้านถอยร่นเข้ามาใกล้ตัวหมู่บ้านมากขึ้น ป่ามะพร้าวที่เคยเป็นกำแพงกันคลื่นลมและปราการป้องกันการกัดเซาะชายฝั่งทั้งหมดถูกลมพายุพัดถล่มล้มส่งผลให้แนวชายฝั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงในระยะต่อ ๆ มา

¹ พอดตา แก่นแก้ว ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของปากพนัง พ.ศ. 2489-2525

² เข็นเขียด หรือเรือเขียด เป็นเครื่องมือในการหากุ้งชนิดหนึ่ง มีอุปกรณ์สำคัญคือเรือขนาดเล็ก (ยาวประมาณ 4 เมตร กว้าง 0.5 เมตร) ปีก คันเขียด ที่รองนั่งสำหรับผู้ “เขียด” ตะเกียง ตะขวยรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง 1 เมตร และยาวเท่าลำเรือ ใช้ดักกุ้ง/ปลาที่กระโดดเข้ามาในเรือ ไท่ถ่วงเรือ เป็นต้น (ดูรายละเอียดในภาคผนวก)

³ สัมภาษณ์, คุณประยงค์ จันทรวงศ์ ชาวบ้านหมู่ที่ 3 ต.แหลมตะลุมพุก อ.ปากพนัง 23 กันยายน 2539

หลังจากที่พายุสบลอง กลุ่มคนดั้งเดิมที่หลบภัยอยู่บริเวณบ้านพักชั่วคราวที่ทางราชการจัดสร้างให้ บริเวณปลายแหลมบางส่วนเริ่มอพยพกลับมาจับจองที่ดินและสร้างที่อยู่อาศัยใหม่อีกครั้ง แต่ด้วยลักษณะทาง ภูมิศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้การกำหนดหลักเขตของชาวบ้านมีลักษณะเป็นการ “ประมาณการ” ซึ่งได้ก่อให้เกิด ปัญหาความขัดแย้งระยะต่อมาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่มีการทำนาทุ่ง แต่ในระยะแรกยังไม่เกิดปัญหา เพราะ มีคนที่เลือกเสี่ยงภัยอยู่ในบ้านแหลมจำนวนน้อยประมาณ 5-6 ตระกูล ประกอบกับการผลิตของชุมชน ในระยะนั้นยังให้ความสำคัญกับการทำประมงพื้นบ้าน ซึ่ง “ที่ดิน” ไม่ใช่ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ นั่นเอง

การดำรงอยู่ของหมู่บ้าน ดำเนินไปอย่างสงบโดยชาวบ้านยังคงประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน และเริ่มมี การทำประมงบริเวณทะเลนอก เพราะเห็นตัวอย่างจากชาวสงขลาแถบอำเภอหัวไทรที่มาทำประมงบริเวณหน้า บ้านแหลม ประกอบกับการพลิกหน้าดินของท้องทะเล ทำให้ทะเลมีความอุดมสมบูรณ์-มีสัตว์น้ำมากขึ้น แต่ ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านก็ยังทำประมงบริเวณทะเลในควบคู่ไปด้วย สำหรับด้านการติดต่อค้าขายยังคงมี ลักษณะไม่แตกต่างไปจากเดิมคือ มีการนำสินค้าประเภทกุ้ง-ปลา บรรทุกเรือไปขายที่ตลาดปากพองพร้อมกับซื้อ ข้าวและสินค้าที่จำเป็นกลับมา จวบจนกระทั่งมีการตัดถนนสายปากพอง-เชียรใหญ่เมื่อปี พ.ศ.2510 และเกิด การขยายตัวของประมงน้ำลึกเมื่อปี พ.ศ. 2515¹ ทำให้มีคนอพยพเข้ามาอยู่ที่บ้านแหลมเพื่อประกอบอาชีพ ประมงมากขึ้น ประกอบกับกลุ่มคนดั้งเดิมที่ย้ายไปอยู่นิคมสร้างตนเองจังหวัดยะลา เริ่มประสบปัญหาการ ประกอบอาชีพเพราะขาดความชำนาญในการทำสวน เริ่มอพยพกลับมา ทำให้บ้านแหลมเริ่มมีผู้อยู่อาศัยหนา แน่นขึ้น โดยคนกลุ่มใหม่ที่เข้ามาได้ขออาศัยปลูกสร้างบ้านในที่ดินของคนที่อยู่มาก่อนหน้านั้น

ในปี พ.ศ. 2518 การอพยพเข้ามาอยู่อาศัยของผู้คนในบ้านแหลมยังคงมีอยู่ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะ ความอุดมสมบูรณ์ของท้องทะเลซึ่งเป็นปัจจัยดึงดูดให้เกิดการอพยพเข้ามา ในขณะที่เดียวกับที่ปัญหานาลุ่ม อัน เนื่องมาจากมหาสมุทรทะกัยประกอบกับส่วนราชการก็ได้ดำเนินนโยบายเพื่อส่งเสริมเรื่องข้าวอย่างจริงจัง ทำให้ ชาวนาข้าวที่ประสบปัญหาเริ่มเปลี่ยนอาชีพมาทำประมงและอพยพเข้ามาอยู่ตามแนวชายฝั่งมากขึ้น ซึ่งในส่วน ของการทำประมงพื้นบ้านนั้น ชาวบ้านก็เริ่มมีการพัฒนาเครื่องมือประมง โดยมีการนำเทคนิคสมัยใหม่มาใช้ มากขึ้น ทั้งในด้านเครื่องมือ อวน และเครื่องมือประเภทต่าง ๆ ด้วย

วิถีชีวิตของชุมชนบ้านแหลมที่ผูกพันอยู่กับการทำประมงพื้นบ้าน ดำรงอยู่เรื่อยมาตราบจนกระทั่งปี พ.ศ. 2530 การรุกคืบของนาทุ่งเริ่มเกิดขึ้น โดยเริ่มจากการทำนาทุ่งด้วยวิธีธรรมชาติและค่อยเปลี่ยนมาสู่การ ทำนาเชิงธุรกิจซึ่งต้องใช้อาหารและสารเคมีต่างๆ เกิดการกว้านซื้อที่ดิน ความขัดแย้งเรื่องการถือครองกรรมสิทธิ์ ที่ดินเริ่มเกิดขึ้น คนที่เคยขออาศัยที่ดินเพื่อทำการปลูกบ้านในลักษณะพึ่งพาอาศัยกันเริ่มไม่มีที่ดินอยู่และต้อง อพยพออกจากชุมชนในที่สุด และในเวลาเดียวกันสารเคมีที่ปนเปื้อนในน้ำและโคลนที่ปล่อยออกมาจากนาทุ่งก็ ส่งผลให้ป่าชายเลนในบริเวณนั้นเสื่อมโทรมลง ต้นไม้ในป่าแห้งแกรนและยืนต้นตายไปในที่สุด

อนึ่ง เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมแล้วสามารถกล่าวได้ว่า ชุมชนบ้านแหลมมีลักษณะเป็น “หมู่บ้านเปิด” ที่มีการสัมพันธ์กับภายนอกมาช้านาน ประกอบกับการเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เอื้อต่อการได้รับผล

¹ พอตตา แก่นแก้ว, อ้างแล้ว หน้า 38.

กระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพซึ่งเกิดขึ้นบ่อยครั้ง อาทิ วาตะภัย พ.ศ.2505 การตัดถนนเชื่อมโยงกับเมือง ผลกระทบจากพายุภัยและพายุฟลอเรส ตลอดจนการเผชิญปัญหาน้ำท่วมในฤดูมรสุมทุกปี เป็นต้น การดำรงชีวิตของคนในหมู่บ้านจึงจำเป็นต้องเผชิญกับการปรับตัวหลายครั้ง ทั้งนี้รวมถึงการปรับตัวในเรื่องการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนคือ การเปลี่ยนอาชีพจากการทำประมงพื้นบ้านไปสู่การทำนา กุ้ง การเปลี่ยนแปลงด้านเครื่องมือและวิธีการทำประมง ตลอดจนการขยายอาณาเขตการทำมาหากินจากป่าชายเลนและทะเลใน ไปสู่การทำประมงในทะเลนอก เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้ได้มีการนำเสนอรายละเอียดของการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนอย่างมีวิวัฒนาการต่อไป

ข. วิวัฒนาการของการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง

การเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนแหลมด้านอ่าวไทย ทำให้ลักษณะทางกายภาพของหมู่บ้านถูกล้อมรอบด้วยทะเลทั้งสองด้าน โดยมีแนวป่าชายเลนซึ่งมีเนื้อที่กว่า 1,000 ไร่โอบล้อมอยู่อีกชั้นหนึ่ง วิถีชีวิตของคนในแถบนี้จึงมีความสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรชายฝั่งมาช้านาน โดยกระบวนการใช้ทรัพยากรชายฝั่งนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีดังนี้

ช่วงแรก (อดีต - พ.ศ.2510) : วิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาป่าชายเลนและทะเลใน

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในตอนต้นว่า บ้านแหลมในอดีตเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของแหลม มีทะเลหน้าทั้ง 2 ด้าน โดยในฝั่งตะวันออกมีป่ามะพร้าวเป็นแนวกำลังคลื่นลม ส่วนในฝั่งตะวันตกมีแนวป่าชายเลนหนาทึบและคูคลองสายเล็ก ๆ ทั้งที่เกิดโดยธรรมชาติและเกิดจากการขุดของชาวบ้านประมาณ 7-8 สาย เชื่อมโยงกันเป็นตาข่ายและเปิดออกสู่ทะเลด้านอ่าวปากพนัง

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลน ทำให้ป่ากลายเป็นที่อยู่อาศัย เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ และเป็นแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน รวมถึงสัตว์ป่าประเภทอื่น ๆ ด้วย โดยสัตว์น้ำที่ชาวบ้านจับได้ในระยะนั้นมีมากมายหลายชนิด สามารถจัดได้เป็น 3 กลุ่มคือ จำพวกปลาได้แก่ ปลากะบอก ปลาหัวสิ่ว ปลาหัวเหลี่ยม ปลาปูด ปลาหมก ปลาโคบหัวแดง ปลาโคบมัน ปลาโคบคางหุน ปลาไหล ปลาชี่เกง ปลาเขยง ปลาชี่กรัง ปลาโม ปลาเขือสน ปลาเขือแดง ปลาเขือยักษ์ ปลาจวด เป็นต้น จำพวกกุ้ง ได้แก่ กุ้งเหลือง กุ้งไข่หลัง กุ้งกวาง กุ้งเข็บ(กุ้งกุลาดำ) กุ้งก้ามกราม กุ้งเต้(กุ้งแสม) กุ้งน้ำขาว กุ้งเคย กุ้งแมงก่า กุ้งไอ้หนวดแดง กุ้งสายไหม(ตัวแก้ว) กุ้งนารี และกุ้งหัวลำโพง ส่วนจำพวกปูได้แก่ ปูดำ ปูแสม และปูม้า นอกจากนี้ยังมีสัตว์ป่านานาชนิด ที่พบเห็นบ่อย ๆ ได้แก่ เสือ มูสึง กวาง ลิง จระเข้ งู และนกนานาชนิด อาทิ นกดอกบัว นกกระสา นกกวัก นกกระยาง นกนางแอ่น เป็นต้น

ความอุดมสมบูรณ์ของนิเวศน์ชายฝั่งด้านอ่าวปากพนัง ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้ามาทำมาหากินได้อย่างพอเพียง เครื่องมือที่ใช้ในการทำประมงในระยะนี้ได้แก่ เรือแจว เรือเขียดหรือเรือผีลอก รั้วไซมาน อวนปลากะบอก และแห ส่วนวิธีการทำประมงของชาวบ้านก็จะมีแตกต่างกันไปตามลักษณะของเครื่องมือที่ใช้ ตัวอย่างเช่น เข็นเขียด ชาวบ้านจะเริ่มเขียดตั้งแต่หัวค่ำและจะกลับตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น โดยชาวบ้าน

จะใช้ปัก² ผูกติดกับกาบเรือด้านขวา ทำมุม 45 องศากับกาบเรือ เอาน้ำใส่โถ (หรือเนียง) ให้เต็มเพื่อถ่วงเรือ โสที่รองนั่ง (หรือทงหมั่ง) เข้าไปด้านผู้หนึ่งให้แน่นกับกาบเรือทั้งสองข้าง แล้วจึงยกคันเขียด³ ลง ให้ด้านโคนของคันเขียดสอดไปที่ที่นั่ง ด้านปลายคันเขียดหันไปทางหัวเรือทางมุม 45 องศากับท้ายเรือ ให้ด้านที่เป็นซี่ ๆ หันลงใต้น้ำ จากนั้นก็เอาตาข่ายรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง 1 เมตรยาวเท่าลำเรือ (เรียกรายัน) ปักเข้ากับกาบเรือด้านซ้ายยาวตลอดแนวกาบเรือ ท้องเรือใช้ใบไม้หรือใบต้นจากปิดท้องเรือไว้เพื่อป้องกันไม่ให้กุ้งที่กระโดดเข้ามาแล้วกระโดดออกไปนอกเรือ จากนั้นผู้เขียดก็จะนั่งบนที่รองนั่งเอียงตัวเล็กน้อยให้กาบเรือด้านปีกเอียงปริมน้ำแล้วก็พายไปช้า ๆ โดยขณะพายนั้น คันเขียดจะกวาดไปบนเลนทำให้กุ้งที่อาศัยอยู่ในเลนตกใจ กระโดดขึ้นมาเมื่อเห็นสีขาวยที่ปักก็ยิ่งตกใจ กระโดดลงท้องเรือทันที ถ้าเป็นกุ้งตัวโตกระโดดแรงลอยข้ามเรือไป ก็จะไปติดที่ตาข่าย (รายัน) ผึ่งตรงข้าม พอมีตลงผู้เขียดก็จะจุดตะเกียงแสงสว่างจะสะท้อนแสงที่ปักสีขาวยทำให้กุ้งมองเห็นชัดเจนและตกใจกระโดดเร็วขึ้น เมื่อน้ำทะเลขึ้นสูงชาวบ้านก็จะเลิกเขียดและจะสะบัดใบไม้เพื่อให้กุ้งที่อยู่ในท้องเรือตกไปรวม ๆ กัน และจะเก็บปัก เก็บเขียด เหน้ในไถออก เก็บตาข่าย เอาใบไม้โยนทิ้ง แล้วเตรียมตัวกลับบ้าน¹ โดยชาวเลออกเรือเขียดแต่ละครั้ง สามารถได้กุ้งกลับบ้านคราวละเต็ม ๆ ลำเรือทีเดียว

สำหรับการทำประมงด้วยรั้วไซมานและด้วยเหน้ ชาวบ้านจะใช้เวลาประมาณ 4 ชั่วโมงต่อวัน ส่วนอวนปลากระบอกใช้เวลาตั้งแต่เย็นถึงเช้าวรุ่งขึ้น ซึ่งในส่วนของอวนปลากระบอกนี้ ชาวบ้านเล่าว่าชาวบ้านต้องผูกอวนเองหรือจ้างเพื่อนบ้านผูกโดยต้องซื้อด้ายมาเป็นหมอน จากนั้นนำด้ายไปชุบไซเปิดแล้วจึงนำมาปั่น และนำไปผูกเป็นอวนมีขนาดตาอวนเล็กกว่าอวนเบอร์ 5² โดยในส่วนของผลผลิตจากการทำประมงนั้น ชาวบ้านเล่าว่าการออกทะเลแต่ละครั้งสามารถจับกุ้งได้ 3 - 4 เซ่งเป็นอย่างน้อยหรือถ้าเป็นพวกปูดำก็สามารถรื้อยกกลับบ้านได้คราวละเต็ม ๆ เหว หรือในการทำโพงพางและยอบปักในอ่าวปากพนัง ชาวบ้านจะได้ผลผลิตมากจนต้องแปรรูปเป็นอาหารแห้งก่อนนำไปขายหรือนำไปแลกข้าวสารตลอดจนสินค้าที่จำเป็นต่าง ๆ ที่ตลาดปากพนัง

นอกจากชาวบ้านจะใช้ป่าชายเลนเป็นแหล่งผลิตสินค้าแล้ว ชาวบ้านยังใช้ป่าชายเลนเป็นแหล่งอาหาร มีการนำไม้มาทำที่อยู่อาศัย ทำฟืน ตลอดจนมีการล่าสัตว์ในป่าเพื่อนำมาประกอบอาหารด้วย

สำหรับการทำประมงบริเวณทะเลนอกนั้น มีชาวบ้านออกมาทำมาหากินประมาณ 10 ลำเรือ โดยเครื่องมือที่ใช้ในยุคนั้นได้แก่ อวนทับตลิ่งและแห นอกจากนี้ยังมีการใช้เครื่องมือประเภท "ปาม" หรือ "ยอ" บริเวณทะเลนอกด้วย โดยสัตว์น้ำที่จับได้จากทะเลนอกในยุคนั้นได้แก่ ปลาตะลุมพุก³ ปลาลน ปลาฉลาม ปลาลูปลัน และปลานาก ส่วนสัตว์น้ำประเภทกุ้งที่จับได้ ได้แก่ กุ้งแช่บ้วย(แม่หวัด) กุ้งไข่เกลือ กุ้งกุลาดำ กุ้งมังกร กุ้งเหล็กชุด(กึ่งกระดาน) กุ้งแสม กุ้งขาว(กุ้งข้าวมัน) เป็นต้น

ประเด็นที่น่าสนใจคือ การทำมาหากินบริเวณทะเลนอกในระยะนี้ มีลักษณะเป็นการหากินริมตลิ่งและใช้เครื่องมือที่ไม่มีความซับซ้อน แต่ก็สามารถให้ผลผลิตจำนวนมาก จนกระทั่งหลังเหตุการณ์วาตภัยปี พ.ศ.

¹ ลักษณะคล้ายปลากระบอก แต่มีหัวเหลี่ยม เนื้อปลามีรสชาติอร่อยกว่าปลากระบอก ปัจจุบันได้สูญพันธุ์ไปแล้ว

² "ปัก" ทำด้วยไม้แบน ๆ ขนาดกว้าง 40 เซนติเมตร ความยาวเกือบเท่าความยาวของเรือ ทาด้วยสีขาวยเฉพาะด้านหน้า

³ "คันเขียด" ทำด้วยไม้ไผ่ที่แก่จัดทั้งลำ ยาวเท่า ๆ กับลำเรือ เจาะรูเล็ก ๆ ตลอดลำ เกลาไม้ไผ่เป็นอันเล็กเรียวยาวเหมือนก้านมะพร้าวสอดเข้าไปตามรูที่เจาะไว้ทุกรู ทำให้ได้คันเขียดที่มีซี่ ๆ เหมือนหวี

2505 การทำประมงในทะเลนอกเริ่มมีการใช้อวนเบอร์ 5 โดยเอาตัวอย่างมาจากชาวบ้านแถวหัวไทร⁴ ที่เข้ามาทำประมงบริเวณหน้าบ้านแหลม สัตว์น้ำที่ติดอวนมาในช่วงนั้นคือปลาฉลามโดยจะติดอวนมาครวละเป็นเซ่ง ๆ⁵

ภาพชีวิตของชุมชนชาวบ้านแหลมที่ผูกพันกับการใช้ทรัพยากรชายฝั่งบริเวณป่าชายเลนและทะเลในที่สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ครวละมาก ๆ ดำเนินมาโดยสงบ ราบจนกระทั่งเกิดเหตุการณ์วาตภัยครั้งใหญ่ขึ้นเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2505 คลื่นยักษ์ได้ทำลายบ้านเรือนของชาวบ้านทั้งหมด ป่ามะพร้าวที่เคยเป็นแนวกำบังคลื่นลมถูกโค่นล้ม หาดทรายที่เป็นแนววางหน้าหมู่บ้านถูกคลื่นลมโหมกระหน่ำพังทะลาย ส่งผลให้พื้นที่ที่เป็นอาณาเขตของหมู่บ้านยุบหายไปกว่าครึ่ง ชาวบ้านที่รอดชีวิตมาได้เล่าให้ฟังว่า พวกเขาต้องหนีเข้าไปหลบภัยในป่าชายเลนจนพายุสงบ รัฐบาลจึงเข้ามาช่วยเหลือด้วยการสร้างบ้านพักชั่วคราวให้บริเวณปลายแหลม มีการให้เงินช่วยเหลือโดยส่วนหนึ่งเป็นเงินกู้ที่รัฐบาลออกให้แก่กลุ่มชาวประมง และอีกส่วนหนึ่งเป็นเงินพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้รัฐบาลยังได้จัดเตรียมพื้นที่บริเวณนิคมสร้างตนเอง ต.ตะเนาะปูเต๊ะ อ.บันนังสตา จ.ยะลา เป็นที่รองรับการโยกย้ายของชาวบ้านด้วย

หลังเหตุการณ์สงบลง ชาวบ้านเกือบ 1,500 ชีวิตต้องล้มตายและหายสาบสูญ ในขณะที่พวกที่รอดตายบางส่วนก็ย้ายไปอยู่ในตลาดปากพ่องบ้าง หรือย้ายไปอยู่ในนิคมสร้างตนเองที่รัฐจัดทำให้บ้าง ส่วนคนที่เหลือประมาณ 5 - 6 ตระกูล ก็อพยพกลับมาตั้งบ้านเรือนในหมู่บ้าน โดยมีการจัดสรรที่ดินกันเองด้วยการประมาณการตำแหน่งที่ตั้งและเพื่อนบ้านใกล้เคียง แล้วทำการแบ่งสรรตามขนาดการถือครองเดิมที่เคยมี ตลอดจนเริ่มมีการทำมาหากิน ก่อร่างสร้างตัวขึ้นใหม่ โดยมีป่าชายเลนเป็นแหล่งพึ่งพาที่สำคัญของชาวบ้านเพราะความอุดมสมบูรณ์ของป่า ทำให้ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องใช้เครื่องมือที่มีความซับซ้อน และมักเป็นเครื่องมือที่ชาวบ้านสามารถทำขึ้นเองได้ หรือไม่ต้องลงทุนมากนัก

ช่วงที่สอง (พ.ศ. 2511 - 2525) : การทำประมงพื้นบ้านในสองฝั่งทะเล

การตั้งถิ่นฐานใหม่ของชาวบ้านแหลมในช่วงหลังเหตุการณ์วาตภัยปีพ.ศ. 2505 ที่ต้องพึ่งพาป่าชายเลนและทะเลใน ดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งปี พ.ศ. 2510 ความอุดมสมบูรณ์ของป่าชายเลน อ่าวปากพ่อง และทะเลนอก มีมากในระดับที่ทำให้ชีวิตของชาวบ้านซึ่งเริ่มต้นจากการไม่มีอะไรเลย เพราะถูกนำท่วมอย่างกระทันหันสามารถตั้งตัวได้ เกิดการสะสม และเริ่มมีเงินทุนมากพอในการซื้อเครื่องประมงที่มีประสิทธิภาพมาใช้ และเอื้อ

¹พอลตา แก่นแก้ว, อ่างแล้ว

²มอง นุ่นพันธุ์, สัมภาษณ์.23 กันยายน 2539

³มีลักษณะคล้ายปลาดอกไม้ มีก้างมาก และได้สูญพันธุ์ไปหลังเหตุการณ์วาตภัยปี พ.ศ. 2505

⁴เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดนครศรีธรรมราช มีแนวเขตติดกับอำเภอปากพ่อง

⁵มอง นุ่นพันธุ์, สัมภาษณ์. อ่างแล้ว

ต่อการขยายอาณาเขตการทำมาหากินไปสู่ทะเลนอกมากขึ้น โดยสัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญในยุคนั้นคือ “กุ้ง” ซึ่งมีชุกชุมมากบริเวณทะเลนอก

สำหรับเครื่องมือประมงที่สำคัญของชาวบ้านในยุคนั้นได้แก่ การเริ่มนำเครื่องเรือมาใช้ โดยเครื่องเรือในยุคแรกเป็นเครื่องยนต์มา TH 5 ราคาเฉลี่ยเครื่องละ 4,000 บาท แล้วย่อย ๆ พัฒนามาเป็นเครื่อง TH 6 (ราคาเครื่องละ 10,000 บาท) TH 7 (ราคาเครื่องละ 12,000 บาท) TH 8 (ราคาเครื่องละ 48,000 บาท) และเครื่อง F 8 - 9 (ราคาเครื่องละ 15,000 บาท) ส่วนอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำประมงที่สำคัญคือ “อวน 3 ชั้น” ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านสามารถจับกุ้งได้ในปริมาณที่มากขึ้น ทั้งนี้เพราะด้วยลักษณะองค์ประกอบของอวนที่มีถึง 3 ชั้นคือ ชั้นนอกทั้งสองด้าน เป็นส่วนที่เรียกว่า “เลื่อ” ทำจากอวนเบอร์ 5 ตาอวนมีขนาด 10 นิ้ว ส่วนอวนที่อยู่ตรงกลางระหว่างเลื่อทั้งสองเรียก “เนื้อ” ใช้อวนเบอร์ 3 ขนาดตาอวนเล็กกว่าชั้นนอกคือมีขนาดตาอวนประมาณ 4.5 เซนติเมตร ข้อดีของอวนชนิดนี้คือ การมีอวนซ้อนกันถึง 3 ชั้น ทำให้กุ้งที่มาติดอวนไม่สามารถหลุดออกไปได้ หรือถ้าหลุดก็มีจำนวนน้อย เพราะเมื่อกุ้งโดนอวนแล้วติดตัวออกเพื่อให้หลุดจากอวน กุ้งจะถูกอวนชั้นนอกมัดเอาไว้ทำให้ไม่สามารถหลุดรอดไปได้โดยง่าย

สำหรับการแพร่เข้ามาของอวนชนิดนี้ ชาวบ้านเล่าว่าเกิดจากการนำเข้ามาขายของพ่อค้าจากอำเภอท่าศาลา¹ ชาวบ้านทดลองใช้ แล้วได้ผลดีจึงมีการใช้ต่อ ๆ กันมา โดยจุดเด่นของอวน 3 ชั้นในช่วงแรกคือ ทุ่นซึ่งทำจากไม้ไผ่ และมีปริมาณอวนที่ใช้ประมาณ 24 ฟืน (หรือ 2 ร่อง ร่องละ 12 ฟืน) ต่อแถว ต่อมาจึงเริ่มเปลี่ยนมาใช้พลาสติกแทนไม้ไผ่ เพราะมีความคงทนมากกว่า โดยชาวบ้านจากปากพูนเข้ามาแนะนำและขายให้ โดยต่อมาเจ้าแก้วที่ปากพูนก็จ้างให้คนปากพูนทำและนำออกขายให้ชาวบ้านอีกทอดหนึ่ง และได้มีการเพิ่มขนาดอวนเป็นแถวละ 3 ร่อง ร่องละ 17 ฟืน หรือรวมต้องใช้อวนประมาณ 51 ฟืน ต่อแถว (ประมาณ 7,650 บาทต่อแถว) การวางอวนจะขึ้นอยู่กับระบบน้ำขึ้น - น้ำลง โดยช่วงเวลาที่เหมาะสมที่สุดคือช่วงน้ำเดิน² หรือในฤดูมรสุม นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการใช้อวนปลาเกะ เป็นอวนปลาที่มีขนาดตาอวนประมาณ 2 นิ้ว มีการวางในช่วงเดือน 4 - 5 - 6 โดยจะวางตอนค่ำ

ส่วนการทำประมงบริเวณป่าชายเลนและทะเลในนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่หรือแทบทั้งหมดยังคงให้ความสำคัญและนำไปทำประมงกันอยู่ โดยชาวบ้านจะเลือกทำประมงบริเวณทะเลในในช่วงหลังฤดูมรสุม หรือในช่วงที่ทะเลนอกมีคลื่นลมแรง ไม่สามารถออกเรือได้ นอกจากนี้ ยังปรากฏว่าเริ่มมีการทำประมงด้วยเครื่องมือประเภทอวนรุนเล็ก³ บริเวณอ่าวปากพูนแล้ว

¹ เป็นอำเภอหนึ่งในจังหวัดนครศรีธรรมราช

² คือช่วงที่มีน้ำขึ้นและน้ำลงต่างกันมาก ๆ ส่วนช่วงที่มีน้ำขึ้นกับน้ำลงแตกต่างกันน้อย ๆ เรียกว่าน้ำตาย

³ ยังไม่ปรากฏแน่ชัดว่า ชาวบ้านได้แบบอย่างมาจากที่ไหน แต่จากงานของพอลตา แก่นแก้ว ได้กล่าวถึงจุดกำเนิดของอวนลากว่าเกิดจากชาวประมงคนไทยในอำเภอปากพูน ได้จ้างชาวญี่ปุ่น 2 นาย ให้สอนเกี่ยวกับการทำประมงสมัยใหม่และเริ่มมีการนำวิทยาการสมัยใหม่ประเภทอวนลากมาใช้เป็นครั้งแรกเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2500 สำหรับชาวบ้านที่ทำอวนรุน ส่วนหนึ่งเป็นชาวบ้านปลายทราย ซึ่งอยู่ใกล้กับบ้านแหลมนั่นเอง

ในด้านการติดต่อกับภายนอก เริ่มมีท่าเรือข้ามฟากบริเวณบ้านปลายทราย โดยมีเรือโดยสารข้ามไปตลาดปากพ่อง และข้ามไปแถวปากนคร ทำให้ชาวบ้านมีช่องทางในการขายสินค้าทะเลมากขึ้น กล่าวคือสามารถนำลงเรือไปขายที่ตลาดปากพ่องตามรูปแบบที่เคยทำมา หรือนำไปขายที่บ้านปลายทราย

กล่าวโดยสรุป การทำประมงในช่วงนี้มีการขยายตัวสูงมากจนสามารถกล่าวได้ว่าเป็นยุคทองของการทำประมงในบริเวณนี้ก็ได้ กล่าวคือ มีชาวบ้านจากที่ต่าง ๆ อพยพเข้ามาทำประมงบริเวณแหลมตะลุมพุกจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะมีทรัพยากรชายฝั่งที่อุดมสมบูรณ์ และมีเส้นทางติดต่อกับภายนอกมากขึ้น มีการตัดถนนสายเชียรใหญ่ - ปากพ่อง (พ.ศ. 2510) และเริ่มมีเส้นทางติดต่อกับระหว่างแหลมตะลุมพุก - ปากพ่อง ซึ่งเอื้อต่อการขนส่งสินค้า ประกอบกับรัฐบาลมีการกำหนดนโยบายส่งเสริมธุรกิจประมง (พ.ศ. 2515) และมีชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการทำนา - นาถล่ม ในช่วงวาระภัยจำนวนมาก ทำให้ผู้คนเริ่มเปลี่ยนมาทำประมงและอพยพเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านมากขึ้น ทรัพยากรสัตว์น้ำเริ่มมีปริมาณลดลง ในขณะที่เครื่องมือประมงเริ่มมีการพัฒนาเพิ่มขึ้นและเริ่มมีการใช้ปริมาณอวนมาก

ช่วงที่สาม (พ.ศ. 2526 - ปัจจุบัน) : นางุ้งกับการทำประมงบริเวณทะเลนอก

ในช่วงนี้ บ้านแหลมเริ่มมีจำนวนประชากรเข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น โดยมีทั้งคนที่อพยพเข้ามาใหม่ และคนดั้งเดิมที่ไปอยู่ที่นิคมสร้างตนเองแล้วย้ายกลับมาเพราะไม่ประสบความสำเร็จในการเปลี่ยนอาชีพไปเป็นชาวสวน ประกอบกับบริเวณโดยรอบของหมู่บ้านเริ่มมีการทำนาถุ้งซึ่งให้ผลผลิตและให้ราคาดี ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีการเปลี่ยนอาชีพมาทำนาถุ้งโดยเฉพาะคนที่มั่งคั่งและมีทุนมากพอ ก็จะทำการเปลี่ยนอาชีพโดยเริ่มจากการทำนาธรรมชาติ ซึ่งได้กล่าวถึงกระบวนการใช้ทรัพยากรชายฝั่งผ่านวิธีการผลิตทั้งสองลักษณะตามลำดับ ดังนี้

การทำประมงพื้นบ้าน ชาวบ้านเริ่มหันมาทำประมงบริเวณทะเลนอกมากขึ้น โดยแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านหันมาทำประมงบริเวณทะเลนอกคือ มีการทำอวนรุนในทะเลในซึ่งส่งผลให้ปริมาณทรัพยากรลดลงและอวนรุนทำให้อวนของชาวบ้านได้รับความเสียหาย ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการทำประมงของชาวบ้านนั้น ชาวบ้านได้นำเครื่องเรือที่มีศักยภาพสูงขึ้นมาใช้ โดยเริ่มใช้เครื่องเจ้าพลัง 115 และเจ้าพลัง 140 (ราคาประมาณ 30,000 - 50,000 บาท) เพราะต้องแข่งกันทำมาหากิน มีการแย่งพื้นที่การลงอวน และเริ่มมีการนำวิทยุติดต่อดสื่อสารมาใช้ในการแจ้งข่าวสาร ทั้งด้านแหล่งที่มีปลาชุม แจ้งข่าวมรสุม แจ้งเรื่องอวนรุน และใช้ในการติดต่อกับครอบครัวบนฝั่ง เป็นต้น ส่วนอุปกรณ์ที่ใช้ในช่วงนี้ได้แก่อวน 3 ชั้นเบอร์ 2 ขนาดตาอวนประมาณ 5 นิ้ว กับ 4.3 เซนติเมตร ตามลำดับ อวนปลาทราย อวนปลากุเลา อวนหมึก และอวนปู ส่วนสาเหตุที่มีการใช้อุปกรณ์หลากหลายชิ้นส่วนหนึ่งเป็นเพราะมีการปริมาณกุ้งที่ลดลง ทำให้ชาวบ้านต้องหาทางเลือกหรือจับสัตว์น้ำประเภทอื่นเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ยังมีการเพิ่มจำนวนอวนมากขึ้น ตัวอย่างเช่นอวน 3 ชั้น มีการเพิ่มขนาดของอวนจาก 3 ร่อง เป็น 4 ร่อง แต่ละร่องมีจำนวนอวนประมาณ 20 - 25 ผืน เป็นต้น สำหรับการทำประมงบริเวณทะเลในนั้น ยังมีชาวบ้านบางส่วนเข้าไปทำมาหากินอยู่แต่มีจำนวนน้อยเพราะน้ำเริ่มตื้น การเดินทางเข้าออกเป็นไปด้วยความยากลำบาก และต้องใช้เวลาในการเดินทางมาก จนกระทั่งหลังปีพ.ศ. 2536 ทางราชการได้เข้ามาขุดลอกคลองให้ชาวบ้าน จึงเริ่มมีผู้เข้าไปทำประมงบริเวณทะเลในอีกครั้ง แต่ก็ไม่สามารถทำได้ยาวนานนักเพราะการทิ้งโคลน

ของนาุ้งทำให้คุณลองที่ได้รับการชดเชยกลับมาคืนเงิน และบางช่วงก็กลายเป็นดินแข็งซึ่งไม่สามารถใช้ได้อีกต่อไป นอกจากนี้ชาวบ้านยังต้องเผชิญกับปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรจากพวกอวนรุน อวนลาก โดยชาวบ้านเล่าว่าส่วนใหญ่เป็นเรือที่มาจาก จ.สุราษฎร์ธานี และปัญหาดังกล่าวเริ่มรุนแรงมากขึ้นนับจากปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา

สำหรับส่วนของการทำงานกุ้งนั้น เริ่มมีการทำอย่างจริงจังประมาณ ปี พ.ศ. 2534 โดยอยู่ในรูปนาุ้งเชิงธุรกิจ โดยในช่วงก่อนหน้านั้นมีการทำในลักษณะเป็นนาธรรมชาตีกว่าคือ เป็นการใช้น้ำจากคูถนน ซึ่งเป็นน้ำที่ไหลมาจากอ่าวปากพองผ่านป่าชายเลนเข้ามา น้ำเหล่านี้จะมีเชื้อกุ้งอยู่ประกอบกับชาวบ้านจะรับซื้อพันธุ์กุ้งจากเพื่อนบ้านนำมาปล่อยไว้ในนา เลี้ยงให้ได้ขนาดจึงค่อยขาย¹ แต่การทำนาในลักษณะดังกล่าวต้องเลิกไปเมื่อเลี้ยงรุ่นที่สาม เนื่องจากคลองตื้นเขินตื้นน้ำลำบาก เกิดปัญหาน้ำเสีย และมีการใช้ยาเบื่อในการจับปลา² จึงเริ่มหันมาเลี้ยงด้วยวิธีสมัยใหม่คือ ต้องใช้น้ำจากทะเลนอก(อ่าวไทย) โดยต่อท่อออกไปห่างจากฝั่ง 20 เมตร

สำหรับการเลี้ยงกุ้งเชิงธุรกิจนั้น ชาวบ้านต้องใช้เวลาในการเลี้ยงกุ้งมากขึ้น มีการลงทุนมากขึ้น โดยเฉลี่ยต้องใช้เวลาประมาณ 4 เดือน มีการใช้ยาแก้ปัญหาโรคต่าง ๆ และยามาเชื้อโรค เช่นยาแก้แบคทีเรีย โรคตับอักเสบ โรคตัวแดงจุดขาว เป็นต้น โดยโรคต่าง ๆ เหล่านี้เริ่มมีมากขึ้นเป็นลำดับทั้งนี้ เพราะมีสาเหตุจากน้ำเสีย ปัจจุบันชาวนาุ้งในหมู่บ้านประสบปัญหาการขาดทุนจำนวนมาก โดยชาวบ้านที่ทำนาุ้งเล่าว่าในช่วงแรกชาวบ้านมีรายได้จากการเลี้ยงกุ้งรุ่นละ 100,000 บาท เป็นอย่างน้อย แต่ในรุ่นหลังสุดชาวบ้านได้กำไรสูงสุดเพียง 8,000 บาท ทำให้ชาวบ้านที่ทำนาุ้งขนาดเล็ก (คือมีบ่อประมาณ 1 - 2 บ่อ) เลิกเลี้ยงกุ้งและหันมาประกอบอาชีพประมง หรือทำการค้าในเวลาต่อมา

ประเด็นที่น่าสนใจคือ การใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนบ้านแหลมเริ่มประสบปัญหา โดยเริ่มมีการเปลี่ยนจากการทำประมงบริเวณทะเลนอก และทะเลใน ไปสู่การทำนาุ้ง เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่งโดยส่วนหนึ่งเป็นผลโดยตรงจากการทำนาุ้ง กับอีกส่วนหนึ่งเป็นผลจากการขยายตัวของธุรกิจประมงขนาดใหญ่ ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนประสบปัญหาความขาดแคลนและดำรงชีวิตอยู่ด้วยความยากลำบาก รายได้ที่เคยได้จากการทำประมง และการทำนาุ้งในช่วงแรกเริ่มหายไปอย่างปัจจุบันทันด่วน ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนส่งผลให้ชาวบ้านปรับตัวไม่ทัน และหมู่บ้านต้องตกอยู่ในความสงบอีกครั้ง

ค. ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคม

ผลจากเหตุการณ์วาตภัยปี พ.ศ. 2505 ทำให้กล่าวได้ว่า ได้ตัดช่วงพัฒนาการของชุมชนออกไป โดยกลุ่มคนที่เป็นกลุ่มตระกูลเก่าที่เหลืออยู่และเป็นคนกลุ่มใหญ่ในชุมชนได้แก่ บัวโต นพรัตน์ นุ่นพันธ์ เจริญผล มณีวงศ์ รักขประเสริฐ และรอดประสิทธิ์ ความสัมพันธ์ในชุมชนจึงมีลักษณะเป็นแบบเครือญาติที่มีการช่วยเหลือกันตามอรรถภาพ และไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน ดังจะเห็นได้จากลักษณะการรวมกลุ่มในชุมชน ที่ประกอบ

¹ สัมภาษณ์ บุญฤทธิ์ ศรีอุบล

² สัมภาษณ์ ภิญโญ เจริญผล

ด้วยกลุ่มที่เป็นทางการได้แก่ กรรมการหมู่บ้าน และกลุ่มแม่บ้าน แต่ก็ไม่มีความชัดเจน ทั้งในด้านตัวบุคคล กล่าวคือมีเฉพาะผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านอีก 2 ท่าน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งสองหมู่บ้าน

สำหรับกลุ่มที่ไม่เป็นทางการได้แก่ กลุ่มผู้ใช้น้ำในหมู่ 3 และกลุ่มเรือ เป็นกลุ่มที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไขความจำเป็น กล่าวคือ ชาวบ้านมีปัญหาเรื่องน้ำจืด รัฐจึงได้จัดหาแหล่งน้ำและเสนอให้ชุมชนจัดกระบวนการบริหารจัดการน้ำกันเอง ซึ่งชาวบ้านก็สามารถดำเนินการได้ โดยกลุ่มคนที่เป็นกลไกหลักในการจัดการคือ ตัวแทนชาวบ้านของกลุ่มตระกูลหลักในชุมชน สำหรับกลุ่มเรือ คือกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน จะมาช่วยกันเข็นเรือขึ้นจากน้ำ เพื่อป้องกันคลื่นลม เพราะบริเวณหน้าหมู่บ้านมีคลื่นแรงและถี่ จึงต้องมีการเข็นเรือขึ้นมาพักบนฝั่ง

สำหรับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมที่เชื่อมโยงกับการใช้ทรัพยากรชายฝั่งนั้น กล่าวได้ว่ามีปรากฏให้เห็นน้อยมาก การคิด และการประยุกต์ใช้เครื่องมือในการผลิตมีลักษณะรับเอาจากภายนอก ชาวบ้านส่วนใหญ่มีลักษณะต่างคนต่างอยู่ ยกเว้นเฉพาะความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนฐานการผลิตแบบใหม่คือการทำนาุ้ง โดยปรากฏว่านาุ้งที่เป็นของชาวบ้านซึ่งมีขนาดเล็ก ส่วนใหญ่ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะความไม่สามารถแข่งขันในระดับของการผลิตเพราะนาุ้งขนาดใหญ่มีการผลิตมากและมีของเสียออกมามาก ทำให้นาุ้งขนาดเล็กได้รับผลกระทบ กับอีกเหตุผลหนึ่งคือ การขาดการถือครองที่ดินขนาดใหญ่และไม่มีทุนมากพอ ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถยกระดับการผลิตของตนเองได้ ในขณะที่เจ้าของนาุ้งขนาดใหญ่ที่เป็นของคนในย่านนั้น ส่วนใหญ่เป็นคนที่มีความสัมพันธ์กับกำนัน และนักการเมืองท้องถิ่นทั้งสิ้น

บทที่ 5

วัฒนธรรมของชุมชนภาคใต้ในการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง

ศึกษากรณี: ชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านปาดามูดี ต. แหลมโพธิ์ อ.เมือง จ. ปัตตานี

1. ลักษณะทางกายภาพ

บ้านปาดามูดี เป็นชุมชนชาวประมงพื้นบ้าน ตั้งอยู่บนปลายแหลมโพธิ์หรือในบริเวณอ่าวปัตตานี อีกด้านของหมู่บ้านจะติดกับทะเลเปิดด้านอ่าวไทย บ้านปาดามูดีตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ต.แหลมโพธิ์ อ.เมือง จ. ปัตตานี ชาวบ้านส่วนใหญ่จะนับถือศาสนาอิสลาม มีเพียง 2 ครอบครัวเท่านั้นที่นับถือศาสนาพุทธ มีเนื้อที่ทั้งหมด 3,425 ไร่ ปัจจุบันมีประชากร 219 ครัวเรือ จำนวน 1,324 คน มีเรือประมงอยู่ 250 ลำ

คำว่า “ปาดามูดี” นั้น “ปาดา” หมายถึง หาด ส่วน “มูดี” หมายถึง ต้นโพธิ์ หรือหมายถึงทิศตะวันออก แต่ชาวบ้านมักให้ความหมายของ “มูดี” ว่าเป็น ต้นโพธิ์มากกว่า เพราะในอดีตจะมีต้นโพธิ์ตั้งอยู่ตรงใจกลางของหมู่บ้าน และโดยลักษณะพื้นที่ตั้งหมู่บ้านที่เป็นแหลม จึงทำให้ทางราชการเรียกตำบลที่ประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน คือ ปาดามูดี ตะลีสะมิแล กำปงมูดี และดาโต๊ะว่า “ตำบลแหลมโพธิ์”

สำหรับอ่าวปัตตานีซึ่งเป็นสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่สำคัญของบ้านปาดามูดีนั้น เป็นเขตนํ้ากร่อย (estuary) ซึ่งจัดว่าเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ (wet land) มีพื้นที่ผิวนํ้า 75 ตารางกิโลเมตร และมีพื้นที่บนฝั่งรอบอ่าว ประมาณ 7,000 ไร่ โดยมีแม่น้ำปัตตานี แม่นํ้ายะหริ่ง และคลองบางนุมนํ้าจืดพร้อมด้วยธาตุอาหารให้ไหลลงสู่อ่าว ประกอบกับการอ่าวปัตตานีเป็นบริเวณเชื่อมต่อระหว่างบกกับทะเล ซึ่งเป็นเขตที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างสสารพลังงานระหว่างนํ้าจืดกับนํ้าทะเลและเป็นบริเวณที่บทบาทของกระแสนํ้าขึ้น - นํ้าลง, การไหลเวียนของนํ้าในอ่าว ได้ส่งผลให้เกิดการทับถมของตะกอนแร่ธาตุ จนทำให้อ่าวปัตตานีกลายเป็นแหล่งนํ้าที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งอาหาร แหล่งเพาะพันธุ์อนุบาลสัตว์นํ้าวัยอ่อน นอกจากนั้น ป่าชายเลนในบริเวณนี้บางแหล่งก็ยังเป็นป่าชายเลนที่มีความอุดมสมบูรณ์มากอีกด้วย ดังนั้น อ่าวปัตตานีจึงเป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ให้กับชาวประมงขนาดเล็กรอบ ๆ อ่าวที่อาศัยอยู่ในเขตอำเภอเมือง อ.ยะหริ่ง และอ.หนองจิก ถึง 30 หมู่บ้าน ประมาณ 6,000 ครัวเรือน (อ้าง มนตรี จันทวงศ์)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาหลายปีที่ผ่านมาได้มีการเปลี่ยนแปลงมากมายเกิดขึ้นในพื้นที่รอบอ่าวปัตตานีแห่งนี้ ไม่ว่าจะเป็นการขยายตัวของชุมชนเมือง การขยายตัวของอุตสาหกรรมต่าง ๆ บนฝั่งแม่น้ำ การขยายตัวของพื้นที่การทำนาเกลือ การสูญเสียของพื้นที่ป่าชายเลน การทำลายแหล่งอาศัยของสัตว์นํ้าดินและพื้นที่สาหร่าย โดยเรืออวนรุน อวนลาก ซึ่งส่งผลให้คุณภาพของนํ้าในอ่าวมีความเหมาะสมต่อชีวิตสัตว์นํ้าน้อยลง ปริมาณและพันธุ์สัตว์นํ้าในอ่าวจึงลดลงอย่างมาก

ทั้งนี้ ความเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศในอ่าวปัตตานีได้เกิดขึ้นอย่างควบคุมและเป็นเหตุเป็นผลกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของชุมชน/สังคมรอบ ๆ อ่าว บ้านปาดามูดีเป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศดังกล่าวนี้ แม้ว่าการทำประมงของชาวบ้านปาดามูดีจะทำให้

ทะเลเปิดด้านอ่าวไทยเป็นหลักก็ตาม แต่ฐานะของการเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำของอ่าวปัตตานีย่อมทำให้ชาวบ้านปาตานุติต้องได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ของอ่าวไปด้วยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2. ความเป็นมาของชุมชน

บ้านปาตานุติ เป็นชุมชนประมงที่ตั้งอยู่บริเวณปลายแหลมโพธิ์ ซึ่งเป็นแผ่นดินส่วนที่งอกขึ้นใหม่ เดิมไม่มีใครอาศัยครอบครอง กระทั่งเมื่อประมาณ 100 - 150 ปีก่อน ได้มีขุนนางเมืองยะหริ่งเข้ามาจับจองถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดิน แต่ก็ยังไม่ได้ทำประโยชน์ ปล่อยให้ดินทิ้งว่างไว้ ต่อมาจึงมีชาวบ้านเข้ามาขานำหรือกระท่อมชั่วคราวริมชายหาดเพื่อหาปลาในช่วงฤดูการเพราะทะเลบริเวณนี้มีปลาคอดมสมบูรณ์มาก จากนั้นก็เริ่มมีการอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งกันอย่างจริงจังมากขึ้น คนกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งบ้านมาจระ ในเขตอ.เมืองประมาณ 15 ครอบครัว รวมทั้งมีชาวจีนตระกูล “เซ่ติว” ที่มาจากเมืองจีนด้วยการแล่นเรือใบมาค้าเกลือและได้แต่งงานกับหญิงไทยและมาลงหลักปักฐาน ชื่อที่ดินอยู่ที่บ้านปาตานุตินี้ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2480 ที่นี้ได้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ประมาณ 30 - 40 ครัวเรือน โดยแยกกันอยู่อย่างกระจัดกระจายออกเป็นกลุ่มเล็ก ๆ

ต่อมา ชาวคราวเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในบริเวณนี้ได้แพร่กระจายออกไป ทำให้ชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียงหรือต่างอำเภอเริ่มอพยพเข้ามาอยู่ที่นี้มากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้บ้านปาตานุติกลายเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ในที่สุด

สำหรับการตั้งชุมชนของบ้านปาตานุติในอดีตนั้นจะตั้งอยู่บริเวณนี้ได้แพร่กระจายออกไป ทำให้ชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียงหรือต่างอำเภอเริ่มอพยพเข้ามาอยู่ที่นี้มากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้บ้านปาตานุติกลายเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่ในที่สุด

สำหรับการตั้งชุมชนของบ้านปาตานุติในอดีตนั้นจะตั้งอยู่บริเวณชายฝั่งหรือริมหาด เพราะสะดวกในการเดินทางและออกทำมาหากิน จวบจนกระทั่งมีการตัดถนนผ่านเข้ามาในหมู่บ้านเมื่อประมาณช่วงปี พ.ศ. 2521 - 2522 คนที่เคยอยู่ริมหาดก็เริ่มเข้ามาจับจองที่ดินบริเวณที่เป็นชุมชนในปัจจุบัน คนเหล่านั้นบางคนได้ซื้อที่ดินต่อจากเจ้าแก้วที่ชื่อ “อาแว” คนจีนตระกูล “เซ่ติว” เจ้าแก้วนี้ได้เข้ามาที่บ้านปาตานุติในช่วงแรก ๆ และได้ซื้อที่ดินประมาณ 300 ไร่ จากพวกขุนนางเจ้าเมืองเก่า¹ แต่ชาวบ้านบางคนก็เพียงแต่เช่าหรือขออาศัยอยู่ในที่ดินของเจ้าแก้วเท่านั้น สิ่งนี้ทำให้เจ้าแก้วสามารถกลายมาเป็นผู้อุปถัมภ์ของชาวบ้านบางส่วนและเป็นผู้ริเริ่มทำระบบแพปลาขึ้นในชุมชนเป็นรายแรกด้วย

3. วิวัฒนาการการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง

ช่วงที่ 1 : ราวปี พ.ศ. 2480 - 2512

การใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชาวบ้านปาตานุติจะเน้นหนักไปในการทำประมงชายฝั่งเพื่อการดำรงชีพ

¹ ได้แก่กลุ่มขุนนางเจ้าเมืองตระกูลพิพิธภักดี และตระกูลอัคคัลย์บุตร

และชาย ในขณะที่ทรัพยากรชายฝั่งอื่น เช่น ป่าชายเลนนั้น ชาวบ้านจะใช้ประโยชน์แต่เพียงเล็กน้อยในการทำเป็นพื้นหุงต้ม ซึ่งในปัจจุบันก็แทบไม่มีใครใช้พื้นในการหุงต้มอีกแล้ว เหตุที่การทำประมงชายฝั่งได้เป็นอาชีพหลักของชาวบ้านป่าตราบูดี้ก็เพราะสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านที่เป็นดินทรายนั้นไม่เหมาะแก่การปลูกพืช หรือปลูกข้าว ชาวบ้านจึงต้องพึ่งพาปัจจัยการดำรงชีพจากภายนอกชุมชนค่อนข้างมากผ่านทาง การขายผลผลิตจากสัตว์น้ำที่พวกเขาหามาได้

การทำประมงของชุมชนแห่งนี้ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2480 เป็นต้นมา เป็นการทำการประมงร่วมกันเป็นกลุ่มที่เรียกว่าการทำ "นาโก" โดยแต่ละกลุ่มจะใช้คนประมาณ 30 - 40 คน มีเรือกลุ่มละ 5 - 6 ลำ เรือที่ใช้ในช่วงแรก ๆ จะเป็นเรือใบที่มีลักษณะเป็นเรือกอและ²(ลายา)³ ขนาดจุคน 78 คน ใช้อวนขนาดใหญ่ที่มีตาอวนกว้าง มีวิธีทำแบบเหมือนการทำประมงแบบอวนล้อมซึ่ง ที่เน้นการจับปลาเป็นหลัก โดยจะมีเรือลำหนึ่งเป็นหัวหน้าหรือที่เรียกว่า "ไต" และมีเรืออีกลำซึ่งจะต้องมีเครื่องยนต์เพื่อลากจูงเรืออีก 4 ลำ ที่เหลือให้วิ่งไปยังตำแหน่งที่ทิ้ง "ซัง" เอาไว้ "ซัง" นั้นเป็นวัสดุที่ประกอบด้วยไม้ไผ่, ทางมะพร้าว, หวาย โดยจะใช้ไม้ไผ่เป็นแกนและมัดทางมะพร้าวไว้รอบ ๆ ไม้ไผ่ด้วยหวายหรือวัสดุอื่น ๆ ที่ผูกได้ สัตว์น้ำจะมานเวียนแหะทางมะพร้าวเป็นอาหาร ซังจึงเป็นที่ล่อปลาให้มาอยู่รวมฝูงกัน ทั้งนี้ไม้ไผ่จะเป็นแกนที่โผล่เหนือน้ำในลักษณะยื่นอันเป็นการบอกตำแหน่งของซังไปในตัว ชาวบ้านจะใช้อวนล้อมซัง แล้วถอดแกนไม้ไผ่ออก จากนั้นก็จะลากอวนพร้อมกับทางมะพร้าวและปลาที่ติดอวนมา (ดูรูปที่) ปลาที่ได้จะเป็นปลาหลากหลายชนิด เช่น ปลาอินทรี ปลาจาละเม็ด ปลาหลังเขียว ปลาทุ ปลาโอ ฯลฯ ปลาเหล่านี้ชาวบ้านจะนำมาตากแห้งแล้วส่งไปขายแถวสุโหงปาตี จ.นราธิวาส

การทำนาโกชาวบ้านจะต้องสัมพันธ์กับปัจจัยทางธรรมชาติหลายอย่าง โดยเฉพาะกระแสน้ำ กล่าวคือ ในช่วงที่กระแสน้ำเชี่ยวมาก (ประมาณ 9 - 13 คำ) ทั้งข้างขึ้นและข้างแรมจะทำนาโกไม่ได้เพราะกระแสน้ำจะพัดให้ซังจม นอกจากนั้นชาวบ้านยังต้องมีความสามารถในการฟังเสียงปลาที่จะทำให้รู้ว่าที่ซังมีปลามากพอหรือยัง และเป็นปลาชนิดใดก่อนที่จะนำปลาขึ้นมา ในการฟังเสียงปลาชาวประมงจะต้องดำลงไปใต้น้ำโดยใช้มือข้างหนึ่งยึดแคมเรือไว้

ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2512 - 2513 ชาวบ้านต้องเลิกทำนาโก เพราะมีเรือขนาดใหญ่จากภายนอกชุมชนที่ใช้เครื่องมือประเภทอวนล้อม อวนดำและอวนลาก เข้ามาหาปลาในบริเวณนี้ เรือเหล่านี้เป็นเรือของเจ้าแก้ว จาก จ.เพชรบุรี , จ.ประจวบคีรีขันธ์ โดยช่วงแรกจะเข้ามาประมาณ 20 - 30 ลำ แต่ก็ได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะทะเลแถบนี้มีความอุดมสมบูรณ์จนทำให้เกิดปัญหาคือ เมื่ออวนเหล่านี้ลอยมาติดซังของชาวบ้าน เรือก็จะตัดซังทิ้งไป ชาวบ้านต้องเดือดร้อนเพราะต้นทุนในการทำประมงเพิ่มขึ้น ชาวบ้านป่าตราบูดี้ทนมไม่ไหวจนต้องหาทางออกด้วยการปรับเปลี่ยนเครื่องมือและวิธีการทำประมงเสียใหม่

² ลักษณะเรือ

³ ลักษณะเรือที่ใช้ใบเป็นตัวขับเคลื่อน ซึ่งอาจรวมถึงการใช้เรือกอและมาทำเรือใบ

ช่วงที่ 2 : พ.ศ. 2513 - 2520

แม้ชาวบ้านปาตามูดีจะได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการทำประมงจากการทำ “นาโก” มาเป็นการทำ “บาวา” (อวนปลาจระเม็ด) และ “ปูเกะปาแย” (อวนปลาจวด) แล้วก็ตาม แต่ก็ดูเหมือนจะไม่เพียงพอต่อความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรชายฝั่งที่เกิดขึ้น ปลาชนิดต่าง ๆ เริ่มหายากมากขึ้น และชาวบ้านก็ไม่สามารถใช้เครื่องมือและวิธีการเหล่านี้จับสัตว์น้ำได้อีกต่อไป แม้ชาวบ้านจะได้ย้ายแหล่งมาทำกินที่ด้านในอ่าวปัตตานีด้วยแล้วก็ตาม ทั้งนี้เพราะเรือที่มาจากภายนอกที่เข้ามาได้เปลี่ยนไปเป็นเรือประมงแบบอวนรุนและอวนลากซึ่งเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่มีการนำเข้ามาในไทยเมื่อประมาณ 25 - 30 ปีที่ผ่านมา โดยในช่วงปี พ.ศ. 2512 - 2520 เรือเหล่านี้จะเป็นเรือในเขตจังหวัดปัตตานีซึ่งมีใช้กันมาโดยชาวบ้านหมู่บ้านรูสมิแลและบ้านบือติง เรืออวนลาก อวนรุนเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพสูงในการจับสัตว์น้ำ เพราะมีขนาดตาอวนถี่ เป็นเครื่องมือประมงที่ทำลายทรัพยากรชายฝั่งได้อย่างรวดเร็ว เพราะแม่แต่สัตว์น้ำที่มีขนาดเล็ก ๆ ซึ่งยังไม่สามารถนำมาขายได้ก็ยังคงติดอวนชนิดนี้มา รวมทั้งการทำลายเต่าทะเล พืชทะเลจำพวกหญ้าทะเล ปะการัง ด้วย

ชาวบ้านปาตามูดีจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนอีกครั้ง ด้วยการเริ่มนำเครื่องมือชนิดใหม่คือ อวนลอยกึ่งชั้นเดียว หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ปูเกะเตสลาเบ๊ะ” การที่ชาวบ้านปาตามูดีเปลี่ยนจากการทำประมงที่เน้นการจับปลาเป็นหลักมาเป็นการจับกึ่งแทนนั้นก็เพราะว่า อวนลอยกึ่งเป็นอุปกรณ์สำหรับใช้ทำบริเวณริมชายฝั่งไม่เกิน 5,000 เมตร จึงทำให้ชาวบ้านสามารถรอดพ้นจากการรบกวนของเรืออวนรุน อวนลากได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อปัญหาเรื่องเรืออวนรุนที่เข้ามามีจำนวนมากขึ้น และเรือเหล่านี้เริ่มที่จะบุกรุกเข้ามาทำประมงบริเวณริมชายฝั่งเป็นที่ที่ชาวบ้านทำมาหากินอยู่ ชาวบ้านปาตามูดีจึงต้องเริ่มมองหาเครื่องมือประมงชนิดใหม่ที่จะมาแก้ปัญหาการจับสัตว์น้ำได้น้อยลงของตน ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

ช่วงที่ 3 : 2521 - ปัจจุบัน

เมื่อถึงช่วงเวลานี้การทำนาโก,บาวา,และปูเกะปาแย ดูจะกลายเป็นเพียงตำนานที่ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านได้กล่าวถึง เพราะตอนนี้ชาวบ้านได้เปลี่ยนมายึดการทำประมงด้วยการใช้อวนลอยกึ่งเป็นหลัก

แต่จากสภาพการที่ทรัพยากรสัตว์น้ำเริ่มหายากมากขึ้น ชาวบ้านจึงต้องปรับเปลี่ยนจากการใช้อวนลอยกึ่งชั้นเดียวมาเป็นอวนลอยกึ่ง 8 ชั้น หรือที่เรียกกันว่า “ปูเกะอูแดมือเต”

อวนลอยกึ่ง 3 ชั้น ซึ่งเดิมเป็นที่นิยมกันมากในแถบจังหวัดนราธิวาสนั้น เป็นอวนสำหรับใช้วางทำการประมงบริเวณหน้าดินเพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะพฤติกรรมของกึ่งชนิดต่าง ๆ ที่ชอบอาศัยอยู่บริเวณพื้นท้องน้ำอวนจะซ้อนกันเป็น 3 ชั้น เนื้ออวนด้านในจะมีขนาดตาอวน 2 ซม. ส่วนเนื้ออวนด้านนอกทั้ง 2 ด้าน จะมีขนาดตาอวน 8 ซม. อวนทั้ง 3 ชั้นจะติดยึดกับราวบนและล่างของอวน โดยจะมีทุ่นลอยและทุ่นจมนผูกประกอบอวนให้ตั้งตรงยามอยู่ในน้ำ กึ่งจะผ่านเข้าสู่อวนชั้นในและจะติดพันอยู่ในระหว่างอวนชั้นกลาง ทำให้กึ่งและสัตว์น้ำชนิดอื่นไม่สามารถว่ายหนีออกไปได้ อวนลอยสามชั้นนี้จะถูกปล่อยให้ลอยไปตามกระแสน้ำ การลอยแต่ละครั้งจะใช้เวลาประมาณ 1/2 ถึง 1 ชั่วโมง ก่อนที่จะกู้อวนและปลดสัตว์น้ำที่ได้ออก (กันทิมา เทาะเจริญ และคณะ, มปป. : 30 - 31)

การใช้วอนลอยกึ่งสามชั้น ทำให้ชาวบ้านปาตานุติจับกึ่งได้อย่างมีประสิทธิภาพขึ้น นั่นคือ วอนลอยสามชั้นสามารถจับกึ่งได้ในขนาด 25 ตัว/กิโลกรัม ในขณะที่การใช้วอนลอยชั้นเดียวแบบเดิมที่มีขนาดกึ่งที่จับได้อยู่ที่ 15 ตัว / กิโลกรัมนั้นไม่สามารถจับกึ่งได้อีกต่อไปเพราะกึ่งในทะเลมีขนาดเล็กลงอันเนื่องมาจากการขยายตัวของ การใช้เครื่องมือแบบวอนรุน ที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายตัวแพปลาและโรงงานอุตสาหกรรมประเภตสัตว์น้ำแช่แข็งส่งออกนอกประเทศในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา ที่ทำให้ความต้องการสินค้าสัตว์เพิ่มขึ้นมาก

ทั้งนี้ จากข้อมูลการสำรวจโดยศูนย์ศึกษาและพัฒนาอ่าวปัตตานี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ร่วมกับชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพันธุ์พืชแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้จำแนกเรือวอนรุนที่ทำกินอยู่ในเขต จ.ปัตตานี ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ

1. เรือวอนรุนขนาดใหญ่และขนาดกลาง ส่วนใหญ่จะจอดพักเรืออยู่ในบริเวณแม่น้ำปัตตานี มีทั้งเรือที่ขึ้นทะเบียนเรือที่จังหวัดปัตตานีและเรือที่หมุนเวียนมาจากที่อื่นตามฤดูกาล เช่น สุราษฎร์ธานี เพชรบุรี นครศรีธรรมราช ขณะที่ทำการสำรวจมีประมาณ 150 - 200 ลำ ส่วนใหญ่จะทำการบริเวณนอกอ่าวปัตตานี คือบริเวณชายฝั่งเหนือแหลมตาชีถึงเทพา และจากแหลมตาชีถึงบ้านปานาเระ
2. เรือวอนรุนขนาดเล็กมีมากที่บ้านนุละมิแล อ.เมือง จ. ปัตตานี ขณะที่ทำการสำรวจ มีประมาณ 200 ลำ , ที่บ้านสายหมอมมี 2 ลำ,บ้านยูโย 20 ลำ มักจะทำการบริเวณอ่าวปัตตานีหรืออ่าวตะโลเกกาโปร์ (อ่าวปูล) หน้าหมู่บ้านบางปลาหมอ บ้านนุละมิแล บ้านนุดี จะทำการรุนขณะน้ำขึ้นวันละ 2 - 3 ชั่วโมง โดยจะเป็นการรุนภายในเขต 3,000 เมตร ทั้งสิ้น

จากข้อมูลจะเห็นได้ว่า ชาวประมงในหมู่บ้านใกล้เคียงบ้านปาตานุติบางแห่งก็มีการใช้เรือวอนรุนด้วย แต่ที่บ้านปาตานุติก็ไม่มีใครที่ทำประมงด้วยเรือวอนรุนนั้น ก็เพราะชาวบ้านคิดว่าทะเลมีเขตที่จำกัด ถ้าทำวอนรุนของ (กึ่ง ปลา) ขนาดเล็ก ๆ ที่ยังไม่ได้ขนาดก็จะเข้าวอนหมด พวกเขายากได้ของที่ได้ขนาดมากกว่า ถ้ามีใครสักคนหนึ่งทำวอนรุน ชาวบ้านคนอื่น ๆ ก็คงไม่ยอม (สัมภาษณ์ นายมาหะ เปาะนุ, 1 พ.ย. 2541)

แต่ทุกวันนี้เรือวอนรุนก็ทำให้ชาวบ้านหา กึ่ง ปลาได้น้อยลงทุกที แม้พวกเขาจะเปลี่ยนมาทำวอนลอยกึ่งสามชั้นแล้วก็ตาม ดังนั้นชาวประมงปาตานุติจึงต้องมีการจับสัตว์น้ำด้วยวิธีอื่น ๆ ควบคู่เพื่อมาเสริมรายได้ให้พอเพียงต่อการดำรงชีวิตด้วย โดยในช่วงที่ไม่สามารถออกวางอวนกึ่งได้ในแต่ละเดือน (ประมาณ 15 วัน ต่อเดือน) จะมีการจับสัตว์น้ำชนิดอื่น ๆ ในทะเลใหญ่ ได้แก่ การทำอวนปูและการตกหมึกซึ่งมักทำในบริเวณที่ห่างจากชายฝั่งออกไปประมาณ 5 - 6 ก.ม., อวนปลาทราย, อวนปลากระเบน ซึ่งจะทำในช่วงเวลาที่แตกต่างกันไป และในปัจจุบันมีเรือประมาณ 40 - 50 ลำ ที่ออกไปหาปลา หาหอยในอ่าวปัตตานีเพราะทะเลด้านนอกนั้นสัตว์น้ำมีจำนวนลดลงมาก

ทั้งนี้อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 เป็นต้นมา จังหวัดปัตตานีมีการขยายตัวของแพปลา โรงงานอุตสาหกรรมประเภหสัตว์น้ำแช่แข็ง ระบบห้องเย็น ธุรกิจการส่งสัตว์น้ำออกนอกประเทศ จึงทำให้มีจำนวนเรืออวนรุนเพิ่มขึ้นจากเดิมหลายเท่าตัว และมีการเปลี่ยนขนาดจากเรืออวนรุนขนาดเล็กมาเป็นเรืออวนรุนขนาดใหญ่มากขึ้น ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของการร่อยหรอลงอย่างมากของทรัพยากรชายฝั่ง ขณะที่ชาวประมงบ้านปาตานุติก็ยังคงใช้เครื่องมือประเภหอวนลอยสามชั้นอยู่เท่าเดิม ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านจึงลำบากมากขึ้น เพราะกุ้งปลาที่ทำได้มีจำนวนน้อยลงเป็นลำดับ นอกจากนี้สาเหตุจากความเสื่อมโทรมลงของป่าชายเลนอันเป็นที่พักตัวของสัตว์น้ำ ที่เกิดจากการบุกรุกทำลายโดยนาุ้ง และการลดจำนวนลงของสาหร่ายก็ยังเป็นสาเหตุอีกประการที่จำนวนสัตว์น้ำในบริเวณนี้ลดลงด้วย

4. ความเชื่อและพิธีกรรมกับการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง

ความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของการจับสัตว์น้ำของชาวบ้าน แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวในการทำมาหากินให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนไปของทรัพยากรชายฝั่ง อย่างไรก็ตามนอกเหนือจากรูปแบบเหล่านี้แล้ว ชาวบ้านก็ยังมีวิธีปฏิบัติทางพิธีกรรม/ความเชื่อ บางอย่างที่ใช้ในการทำประมง พิธีกรรมเหล่านี้มีส่วนช่วยสร้างความมั่นใจให้กับชาวบ้านได้ว่าเมื่อเขาออกทะเลแล้วจะได้กุ้ง ปลา กลับมามาก ๆ และจะสามารถกลับมาถึงฝั่งได้ด้วยความปลอดภัย โดยเฉพาะพิธีกรรม/ความเชื่อเกี่ยวกับเรือซึ่งเป็นเครื่องมือทำกินที่สำคัญที่สุด

ชาวบ้านเชื่อว่าเรือนั้นมีเจ้าของ มีตัวตนของวิญญาณสิงสถิตอยู่ เพราะเรือทำมาจากไม้ใหญ่ วิญญาณที่สิงสถิตอยู่มีดังนี้

1. ช่วงหัวเรือ เรียกว่า ตูแหว ตือรี ปากออีญา
2. ช่วงกลางเรือ เรียกว่า ตูแหว ตือรี ปากอมือลอ
3. ช่วงท้ายเรือ เรียกว่า ตูแหว ตือรี ปอซู

ทั้ง 3 ตัวตนนี้เป็นตัวนำโชคลาภ ถ้าวิญญาณเหล่านี้ไม่มาสิงสถิตยจะช่วยให้หาปลาได้ยาก ชาวบ้านปาตานุติรวมทั้งชุมชนประมงส่วนใหญ่ในแถบนี้จึงมีพิธีกรรมก่อนที่จะนำเรือใหม่ลงสู่ทะเล เรือใหม่จะต้องผ่านพิธีกรรมที่นำเอาของ 4 อย่าง คือ ข้าวคั่ว ข้าวเหนียวสีเหลือง ขนมคล้ายขนมลา และข้าวตัง มากำเป็นก้อนขยำแล้วโปะไว้ตรงสามส่วนดังกล่าวของเรือ ก่อนหน้าพิธีนี้จะต้องทำการล้างช้ดเรืออย่างดี และพรมน้ำผสมใบเตยที่ผ่านการเป่ามนต์แล้วลงบนเรือ โดยจะมีพ่อหมอเป็นคนจัดการ กล่าวโดยสรุปพิธีกรรมนี้จะเริ่มต้นที่ การขอพรกับพระเจ้า - ล้าง - พรม ของ 4 อย่างโปะบนเรือ หลังจากนั้นก็จะเป็นการทำ "หนูหรี" คือเลี้ยงพรรคพวกที่มาช่วยงาน มักจะทำกันที่ริมหาดก่อนจะนำเรือลงน้ำ และก่อนจะนำเรือลงน้ำก็ต้องดูฤกษ์ยามเสียก่อนด้วย

พิธีกรรมสำหรับเรือใหม่นี้ จะทำกันมากในช่วงที่ชาวบ้านปาตานุติยังทำนาโก บาวา และบุกะปาแยกกันอยู่ แต่ปัจจุบันมันได้ถูกลดลงขั้นตอนลงไปเหลือเพียงการล้างเรือ และการพรมน้ำมนต์ ส่วนข้าวเหนียวสีเหลืองก็มีกล้วยเข้ามาแทน บ่อยครั้งที่คนรุ่นใหม่ในชุมชนจะไม่ทำพิธีอะไรเลยเกี่ยวกับการนี้ แต่ผู้ที่มีอายุมากกว่า 50 ปีขึ้นไปจะยังคงความเชื่อในเรื่องนี้และจะสรุปทันทีเมื่อคนรุ่นลูก รุ่นหลาน ออกทะเลหากุ้งปลาแล้วไม่ได้ว่าเป็นเพราะพวกนี้ไม่ยอมเชื่อวิธีปฏิบัติของคนเฒ่าคนแก่

นอกจากนี้ก็ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวขณะออกทะเล เช่น เชื่อกันว่าขณะวางอวนอยู่ในทะเลไม่ควรพูดหรือกล่าวถึง “เสือ, หมู, เหี้ย, หมา, พระ, พุดคำสบถ, คำสาปแช่ง” เพราะจะทำให้ชวย ทำมาหากินไม่ได้ ชาวบ้านบอกว่าเคยมีตัวอย่างแบบนี้ คนที่ไม่เชื่อจะหาปลา กุ้ง ได้น้อยมากหรือไม่ได้เลย รวมทั้งความเชื่อในเรื่องการปฏิบัติเมื่อต้องพบกับสัตว์ใหญ่ในทะเล เช่น ปลาฉลาม ปลาฉลาม ซึ่งจะต้องห้ามพูด ดู ด่า สัตว์ใหญ่นี้ เพราะจะทำให้มันอาฆาต ชาวบ้านเล่าให้ฟังถึงตัวอย่างของเด็กวัยรุ่นในหมู่บ้านที่ออกทะเลไปวางอวนลอยกุ้งและพบปลาฉลาม เด็กหนุ่มผู้นั้นสบถว่า “นาแตนี่” แปลว่า “ไอ้สัตว์นี้” พอเสร็จจากการทำประมงจะแล่นเรือกลับบ้านปรากฏว่าปลาฉลามได้ว่ายเคียงไปกับเรือลำนั้น และเมื่อถึงที่ตื้นก็ว่ายกลับ ความเชื่อเหล่านี้แม้ว่าคนรุ่นใหม่จะไม่ค่อยยึดถือแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่ค่อยมีใครกล้าฝ่าฝืน นอกจากนี้ยังมีข้อห้ามที่สำคัญอีกอย่างคือ การห้ามขายที่ยังไม่ได้แต่งงานหรือแต่งงานแล้วกระทำ “ซินะ” คือ กระทำการร่วมประเวณีกับสตรีที่ไม่ใช่ภรรยาของตน เพราะจะทำให้ตัวเองสกปรก ถ้ากระทำก่อนการลงเรือก็จะเจอเหตุการณ์ที่มีอาภาทหรือเหตุร้าย เช่น เรือล่ม หรืออาจจะหาปลาไม่ได้

5. การร่อยหรอลงของทรัพยากรชายฝั่งกับการปรับตัวของชาวบ้าน

แม้ชาวบ้านจะพยายามรับมือกับปัญหาการร่อยหรอลงของจำนวนสัตว์น้ำที่เริ่มเกิดขึ้นนับตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2500 มาโดยตลอด ด้วยการเปลี่ยนเครื่องมือการทำประมงของตนมาหลายครั้งแล้วก็ตาม แต่มันก็ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาจำนวนสัตว์น้ำที่ชาวบ้านหาได้ก็ยังมีจำนวนน้อยลงเรื่อย ๆ พร้อม ๆ กับการเติบโตของอุตสาหกรรมสัตว์น้ำแช่แข็งและจำนวนเรืออวนรุนแรงจากภายนอกที่เพิ่มมากขึ้นทุกที จนอาชีพประมงของชาวบ้านนั้นไม่เพียงพอต่อการยังชีพอีกต่อไป

ชาวบ้านจำนวนมากทั้งหญิงและชายโดยเฉพาะคนที่มีฐานะไม่ค่อยดีนัก เช่น ชาวบ้านที่เป็นลูกน้องเรือหรือลูกหนี้ของเจ้าแก๊วได้ตัดสินใจเปลี่ยนอาชีพและอพยพไปทำงานรับจ้างที่ประเทศมาเลเซีย มีทั้งการไปรับจ้างทำข้าวเกรียบ รับจ้างเป็นคนขายอาหาร เป็นพนักงานเสิร์ฟ เป็นกูก เป็นลูกเรือประมงอวนดำ หรือไม่ก็ไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในเขตตัวเมืองปัตตานี เช่น โรงงานทำปลาหมึก ทำปลากระป๋อง เป็นต้น ปัจจุบันมีชาวบ้านปาตาบูตีประมาณ 20 ครัวเรือนที่อพยพไปทำงานที่มาเลย์กันทั้งครอบครัว และอีก 50 ครัวเรือนที่มีเฉพาะคนรุ่นลูก - หลาน ออกไปรับจ้างที่มาเลเซีย (เฉลี่ยครอบครัวละ 2 คน)

ส่วนผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดีบางรายนั้น ได้มีการเปลี่ยนอาชีพจากประมงไปทำการค้าขาย เช่น รายของนายหามะ มามะ อายุ 56 ปี เป็นคนดั้งเดิมของบ้านปาตาบูตี บิดาของเขาประกอบอาชีพประมงมาก่อน และตัวเขาก็เคยทำอาชีพประมงควบคู่ไปกับการขายของชำในหมู่บ้านที่ขายมาประมาณ 10 กว่าปีแล้ว นายหามะได้เลิกทำการประมงเมื่อ 3 ปีก่อน แล้วหันมาประกอบอาชีพค้าขายและขับรถ 2 แถวของตน รับจ้างส่งคนงานในหมู่บ้านไปทำงานยังโรงงานในเขตตัวเมือง เขาให้เหตุผลของการเลิกทำประมงว่าเพราะถูกเรืออวนรุนรบกวนมากเกินไป แต่เขายังคิดว่าต่อไปหากปัญหาเรื่องเรืออวนรุนลดน้อยลงเขาก็อาจจะกลับไปทำประมงอีก นอกจากนี้ยังมีเจ้าของร้านขายของชำอีกรายในหมู่บ้านคือ นางอาชีชะ อูสมาน ที่ปัจจุบันทำมาหากินด้วยการเปิดร้านขายของชำ, เข้าหุ้นทำนา, และสามีของเธอก็มีอาชีพในการเพาะเลี้ยงนกเขาชวาขาย ครอบครัวของเธอจัดได้ว่ามีฐานะค่อนข้างดี มีรถกระบะ 1 คัน สิ่งนี้ทำให้เห็นได้ว่าครอบครัวประกอบอาชีพอื่น ๆ บางอย่างนอกเหนือไป

จากการทำประมงนั้น สามารถที่จะเป็นแหล่งรายได้ที่ดีกว่าได้ เพียงแต่การประกอบอาชีพอื่น ๆ ที่มีรายได้มาก เช่นนี้ต้องใช้ทุนในการประกอบการมากและจะทำได้เฉพาะผู้ที่ปัจจัยเอื้ออำนวยอยู่ก่อนแล้วเท่านั้น

ปัญหาการลดน้อยลงของจำนวนสัตว์น้ำ แม้จะทำให้ชาวบ้านบางส่วนต้องพยายามปรับตัวด้วยการเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่น ๆ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่รอดได้ก็ตาม แต่ก็ยังมีชาวบ้านปาตามูตีอีกจำนวนมากที่ยังคงดำรงชีพอยู่ด้วยการทำประมง และพวกเขาที่ตระหนักดีถึงปัญหาและสาเหตุของการลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำ ชาวบ้านแทบทุกรายจะบอกเล่าต่อผู้วิจัยไปในทิศทางเดียวกันถึงปริมาณสัตว์น้ำที่เคยจับได้ในอดีตกับปัจจุบันดังเช่นที่ เจ้าแก้วคนหนึ่งเล่าว่า “เมื่อก่อนตอนออกเลกับบ๊ะ (พ่อ) อย่างน้อยได้ 10 โล ถ้าได้แค่ 10 โลก็ไม่อยากออกกันแล้ว ถ้ามากก็ 30 โลต่อวัน เดียวนี้ได้กันที่ 1 - 2 โล เมื่อก่อนวางอวนตรงไหนก็ได้ เดียวนี้ไม่ได้แล้ว อวนลาก อวนรุนใหญ่ขึ้นเรื่อย ๆ มาจากที่ไกล ๆ ถ้าวันนี้มีกุ้ง พอกกลางคืนอวนรุนเข้า วันรุ่งขึ้นก็ไม่มีกุ้งเลย...” (สัมภาษณ์ เจ้าแก้ว เชิง, 1 พ.ย. 2541) หรือดังที่ชาวประมงเจ้าของเรือลำหนึ่งบอกว่า “...เมื่อก่อนที่เรืออวนรุนยังไม่เข้ามา ออกเลที่ได้ของเยอะ... เมื่อก่อนเรืออวนรุนมีขนาดเล็ก ต่อมาก็คือเรือใหญ่จากทางสุราษฎร์ ระยอง นครศรีธรรมราช เมื่อ 3 ปี ที่ผ่านมาก็มีเรือในปัตตานีเองด้วย...” จะเห็นได้ว่าชาวบ้านที่ยังทำอาชีพประมงเหล่านี้ตระหนักดีถึงผลกระทบที่พวกเขาต้องได้รับ แม้แต่คนที่เป็นเจ้าแก้วก็ตระหนักว่าตนมีความเดือดร้อนจากการเข้ามาของเรืออวนรุน เพราะมันจะทำให้ลูกน้องแพของเขาลดจำนวนลง เนื่องจากหลายคนได้เปลี่ยนอาชีพและอพยพไปทำงานยังประเทศมาเลเซีย ส่งผลให้เจ้าแก้วซื้อกุ้งปลาในราคาถูกจากลูกน้องได้น้อยลงจนต้องขาดรายได้บางส่วนไป

ชาวบ้านนั้นมีข้อสรุปต่อทางออกสำหรับปัญหานี้อยู่หลายประการ นับตั้งแต่ความต้องการให้รัฐเข้มงวดต่อเรือใหญ่ที่รุกล้ำเข้ามาในเขต 3,000 เมตร , ต้องการให้มีการยกเลิกการใช้เครื่องมืออวนรุน อวนลาก และให้ทางการรีบเรื่อนั้นเสีย, ต้องการให้ในเขต 3,000 เมตร นั้นมีทุ่นวางหรือมีไฟที่แสดงเขตให้เห็นได้ชัดเจน รวมทั้งอยากให้มีการขยายเขตหวงห้ามจาก 3,000 เมตร เป็น 7,000 ฟันเมตร บางคนก็คิดจะออกไปจับกุมเรืออวนรุนอวนลากเองแต่ก็กลัวว่าจะเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย และต้องการให้มีการขยายเขตอนุรักษ์ออกไปอีก

การตระหนักถึงปัญหาทำให้ชาวบ้านพยายามหาทางแก้ไข มีทั้งการไปร้องเรียนกับทางราชการผ่านนายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด และมีการรวมกลุ่มชาวบ้านออกไปตักเตือนเรืออวนรุนที่ได้ทำมาตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2530 บางครั้งวิธีการเหล่านี้ก็ได้ผล บางครั้งก็ไม่ได้ผล ต่อมาชาวบ้านได้ช่วยกันเรียไรเงิน แล้วจัดเวรยามกันออกไปจับเรืออวนรุนกันเองกระทั่งถูก เรืออวนรุนแจ้งความกลับ จนแกนนำชาวบ้านต้องไปประสานงานให้ทาง ส.ส., ส.จ. ช่วยจัดการเรื่องคดีให้ นอกจากนั้นชาวบ้านปาตามูตีก็ได้เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ กับองค์กรชาวประมงพื้นบ้านซึ่งเป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวกันของชาวประมงพื้นบ้านรอบอ่าวปัตตานีหลาย ๆ หมู่บ้าน หลายอำเภอ โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการท้องถิ่นจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ที่เริ่มมีขึ้นตั้งแต่ช่วงปลายปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา กิจกรรมที่ชาวบ้านเข้าร่วมมีทั้งการเป็นการเข้าร่วมประชุม การดูงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง, การประกาศเขตอนุรักษ์ 3,000 เมตร

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าการรวมตัวกันเป็นองค์กรเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งของชาวประมงพื้นบ้านบริเวณรอบอ่าวปัตตานี รวมทั้งเข้าร่วมกิจกรรมกับกลุ่มนี้ของคนในหมู่บ้านปาตามูตีนั้นเป็นรูปแบบหนึ่งของการพยายามในการแก้ไขปัญหาการร่อยหรอลง/การแย่งชิงทรัพยากรชายฝั่งกับภายนอกของชาวบ้าน เพราะชาวบ้าน

ได้รับความเดือดร้อนจากปัญหานี้อย่างชัดเจน การออกทะเลแล้วไม่ได้กึ่งปลา ทำให้ต้องเสียเวลา เสียค่าน้ำมัน ค่าเสื่อมราคาของเครื่องมือประมงโดยเปล่าประโยชน์ทำให้ชาวบ้านต้องมีความเป็นอยู่ที่ลำบากและมีภาระหนี้สินมากขึ้นทุกที นักพัฒนาในองค์กรพัฒนาเอกชนได้เล่าถึงประบวนการรวมตัวกันของชาวบ้านหลาย ๆ หมู่บ้านรอบ ๆ อ่าวว่า "...ชาวบ้านรู้ปัญหาของพวกตนเองดี และพยายามแก้ปัญหามาก่อนที่ NGOs จะเข้ามาเสียอีก สมัยก่อนเขาจะออกไปจับ (เรืออวนรุน) กันเอง เจ้าหน้าที่รัฐไม่เกี่ยว NGOs ก็ยังไม่มี จับแล้วก็ไม่ส่งเจ้าหน้าที่ตำรวจหนัก ๆ เข้าไปเมื่อไม่ได้ผลถึงกับยิง ฆ่า แล้วเขาเรือทิ้งก็มี พอเห็นความรุนแรง เจ้าหน้าที่รัฐก็เลยเข้ามา ชาวบ้านก็ลดความรุนแรง ตอนหลัง NGOs, นักวิชาการจาก มอ.ปัตตานีก็เข้ามา และคิดกันว่าทำอะไรดี ช่วงนั้นเราก็เห็นว่า ชาวบ้านที่นี่มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากร ก็ดูจากการที่เขาพยายามปกป้องที่ผ่านมาก็เลยมีการประสานงานกันขึ้น มีเวทีพูดคุยในหมู่บ้าน ประชุมกันบ่อยมาก จนได้ข้อสรุปคือ จะทำอะไรที่จะชี้ประเด็นปัญหาเหล่านี้ที่ชุมชนประมงเหล่านี้เผชิญอยู่ ให้คนในสังคมได้รับรู้ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้องโดยตรง (สัมภาษณ์ สุวิทย์ มาตยาณุมัติ)

อย่างไรก็ตาม แม้ชาวบ้านจะได้ดำเนินการต่าง ๆ มากมายเพื่อแก้ปัญหาการเข้ามาของเรืออวนรุน อวนลาก แต่ก็ดูเหมือนว่าจะไม่ประสบความสำเร็จมากนัก ทุกวันนี้เรืออวนรุนก็ยังทำการในเขต 3,000 เมตร อยู่เช่นเดิม ปัจจุบันความเข้มข้นและความต่อเนื่องในการรวมตัวกับองค์กรของชาวประมงพื้นบ้านอื่น ๆ ของชาวบ้านปาตาบูดีก็เริ่มลดน้อยลง และดูเหมือนว่าชาวบ้านที่นี่จะเริ่มอ่อนล้าลงไปทุกทีต่อการแก้ปัญหาของพวกเขา แต่ในอีกด้านหนึ่งสิ่งเหล่านี้ก็ได้ทำให้ชาวบ้านมีการเรียนรู้และมีความเห็นต่อความล้มเหลวที่ชัดเจนมากขึ้น ชาวบ้านหลายคนมองว่าที่เรืออวนรุนยังมีมากก็เพราะข้าราชการไม่จริงจังในการปราบปราม มีการรับสินบนได้ไต่จากพวกเรืออวนรุน พวกนี้มีเงินหนาเมื่อถูกจับก็สามารถจ่ายเงินวิ่งเต้นได้ ชาวบ้านบอกว่าประเทศไทยไม่เหมือนกับประเทศมาเลเซีย ที่นั่นถ้าเรืออวนรุนถูกจับก็คือจับจริง บางครั้งเรือที่ฝ่าฝืนจะถึงกับถูกเผา แต่ในไทยนั้น ถูกจับแล้วก็ยังออกมาหาปลาต่อได้ จนชาวบ้านรู้สึกท้อแท้และให้เห็นได้ชัดเจนมากขึ้นถึงความไม่เป็นธรรม (สัมภาษณ์ นายมะดี สะมะแอ, 1 พ.ย. 2541) และเห็นว่าทั้ง ส.ส. และนักการเมืองท้องถิ่นไม่มีความตั้งใจจริงที่จะแก้ปัญหาให้แก่พวกเขา มีหน้าซ้ำพวกเรืออวนรุนก็คือหวั่นไหวของ ส.ส. นั่นเอง และในส่วนของรัฐบาลก็ช่วยชาวบ้านแต่ปากเท่านั้น แต่ไม่มีรูปธรรมในการช่วยแก้ปัญหาเลย ชาวบ้านบางคนเห็นว่าตัวชาวบ้านปาตาบูดีเองนั้นในตอนนั้นไม่รู้ว่าจะต้องเดินทางไปทางไหนกันดีแล้ว ดังนั้นในการแก้ปัญหานี้จะต้องอาศัยความช่วยเหลือจากนักวิชาการ, NGOs ซึ่งชาวบ้านหลายคนก็มองทั้งนักวิชาการ, NGOs ในแง่ดีว่าเป็นตัวตั้งตัวตีให้ชาวบ้านได้เกิดการรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา (สัมภาษณ์ นายหามะ มามะ, 31 ต.ค. 2541) และเห็นว่าคนพวกนี้น่าจะเข้ามาปฏิบัติการในหมู่บ้านให้ต่อเนื่องมากกว่านี้ แต่ชาวบ้านบางคนเช่น ผู้ใหญ่บ้าน แม้จะเคยทำกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ร่วมกับ NGOs นักวิชาการ หลายอย่างก็ตาม แต่เขาก็ไม่ค่อยชอบการดำเนินงานของคนเหล่านี้มากนัก เพราะเห็นว่าไม่ค่อยทำงานตามขั้นตอน ไม่ยอมประสานงานกับทางการหรือทางผู้ใหญ่บ้านก่อน

6. ลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนบ้านปาตาบูตี

ความสัมพันธ์ทางสังคมในบ้านปาตาบูตีแห่งนี้ เป็นสิ่งที่ผูกพันอย่างมากกับสภาพของทรัพยากรชายฝั่ง ไม่ว่าจะเป็นความอุดมสมบูรณ์หรือความร่อยหรอลงของทรัพยากรชายฝั่งและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชายฝั่ง

6.1 ความสัมพันธ์ในระบบเจ้าแก่/แพปลา

ความสัมพันธ์ในรูปแบบนี้มีมาตั้งแต่ช่วงแรกที่หมู่บ้านยังทำการประมงร่วมกันเป็นกลุ่มแบบนาโก ซึ่งเป็น

วิธีการจับสัตว์น้ำโดยการใช้อวนตาข่ายขนาดใหญ่และใช้แรงงานคนจำนวนมาก ในการทำนาโกจะมีเจ้าแก่คนจีน ซึ่งเป็นผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีเป็นเจ้าของผู้ลงทุนทำการประมง และเนื่องจากการทำนาโกต้องใช้แรงงานคนมาก จึงต้องมีการจัดระบบการทำงานโดยเริ่มจากการหา “ไต” มาทำหน้าที่จัดการ หลูกน้องและวางแผนการจับปลาทั้งหมด

“ไต” จะต้องเป็นคนที่มีความรู้เกี่ยวกับแหล่งที่อาศัยของปลา ต้องฟังเสียงปลาเก้ง และจะเป็นผู้ที่คนส่วนใหญ่ให้ความเคารพนับถือ ไตจะทำหน้าที่จัดหาแรงงานโดยการชักชวนเพื่อนบ้านหรือญาติมิตรจากที่ต่าง ๆ ให้เข้ามาทำประมงในกลุ่มของตน ไตจะควบคุมให้เจ้าแก่ผ่านทางหัวหน้ากลุ่มที่ตนได้ตั้งขึ้น ในกรณีที่แต่ละกลุ่มมีความขัดแย้งจนหัวหน้ากลุ่มไม่สามารถจัดการได้ไตก็จะมาเป็นผู้จัดการ

ในด้านการแจกจ่ายผลผลิตนั้น ไตจะทำหน้าที่แจกจ่ายผลผลิตให้แก่ลูกเรือ โดยแบ่งให้คนละเท่า ๆ กัน จากผลผลิตที่เหลือจากการแบ่งให้เจ้าแก่แล้ว ส่วนตัวไตจะได้อีกส่วนแบ่งเป็น 2 เท่าของลูกน้อง หลังจากนั้นลูกน้องเรือก็จะนำผลผลิตที่ได้รับจากการแบ่งปันนี้มาขายให้แก่เจ้าแก่อีกรอบหนึ่ง ทั้งนี้ ลูกเรือทุกคนจะมีสมุดจดบันทึกรายได้ที่ตนได้รับแต่ละครั้งเพื่อนำไปเบิกเงินเมื่อสิ้นน้ำหนึ่ง ๆ หรือจะเบิกทันทีเลยก็ได้ (สัมภาษณ์อดีตไตเป๊ะเซ็ง ชำเซ็ง, 31 ต.ค. 2541) กระบวนการเหล่านี้จะสามารถดำเนินไปได้อย่างราบรื่น ไม่มีความขัดแย้งก็ต่อเมื่อลูกเรือมีความเชื่อใจในไต นี่คือเหตุผลว่าทำไมไตจึงต้องเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้การยอมรับ นอกจากนั้น การที่บ้านปาตาบูตีในอดีตเป็นชุมชนขนาดเล็ก ชาวบ้านทุกคนต่างรู้จัก เป็นญาติพี่น้องกันและรู้นิสัยใจคอกัน สิ่งนี้จึงเป็นกลไกที่สร้างความไว้เนื้อเชื่อใจกันไปในตัวแล้ว กระนั้นก็ดี การเปลี่ยนกลุ่มสังกัดของลูกน้องเรือก็ยังเกิดขึ้นได้บ้าง แม้ในระบบเจ้าแก่ - ไต จะอยู่ได้ด้วยกลไกสำคัญคือ การเลี้ยงคนและอุปถัมภ์คำจุนช่วยเหลือก็ตาม แต่การย้ายกลุ่มในยุคนั้นก็ไม่มีมากนัก โดยลูกน้องเรือที่ต้องการจะย้ายกลุ่มจะต้องไปคุยกับไตใหม่ก่อน ถ้าไตใหม่ยอมรับเข้ากลุ่ม เขาก็ต้องชำระหนี้ที่ค้างอยู่กับเจ้าแก่เก่าให้หมดก่อน

แม้ว่าไตจะมีบทบาทสำคัญในการดูแลและควบคุมคน แต่ผู้ที่มีบทบาทในการเป็นผู้อุปถัมภ์ชาวบ้านที่สำคัญยิ่งกว่าไตและยังคงมีบทบาทต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันก็คือ “เจ้าแก่” ดังจะเห็นได้ตั้งแต่อดีตที่ชาวบ้านปาตาบูตีจำนวนมากไม่มีที่ดินของตนเองในการก่อตั้งบ้านเรือน ส่วนใหญ่จะปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่ที่ดินของเจ้าแก่โดยเฉพาะเจ้าแก่อาแว คนจีนตระกูลเซ่ตีว หลังจากหมดยุคการเป็นกลุ่มทำนาโกและชาวบ้านได้เปลี่ยนมาทำอวนลอยกุ้งชั้นเดียว ซึ่งเป็นลักษณะของการทำประมงแบบแยกกันหาปลาด้วยเรือท้ายตัดลำเล็ก ๆ เจ้าแก่ผู้นี้ก็ได้หันมากเป็นผู้ออกทุนให้ชาวบ้านกู้เพื่อนำมาลงทุนซื้อเรือ เครื่องยนต์เรือ และอุปกรณ์ทำประมงต่าง ๆ และผู้ที่กลายมาเป็นลูกน้องเจ้าแก่ส่วนใหญ่ก็จะเป็นคนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของตนเอง

ระบบเก่าแก่/แพปลาในช่วงนี้จะเป็นรูปแบบที่เก่าแก่จะออกทุนซื้อเรือและเครื่องยนต์ให้ลูกน้อง และเมื่อลูกน้องหากุ้งปลามาได้ก็ต้องขายให้กับเก่าแก่เพียงผู้เดียวเท่านั้น ทั้งนี้ราคาที่เก่าแก่รับซื้อนี้จะถูกกว่าราคาตลาดทั่วไป ประมาณกิโลกรัมละ 10 บาท ส่วนจำนวนหนี้ที่เก่าแก่ให้ยืมในการซื้อเรือ ซึ่งมักจะตกเป็นเงินงบประมาณ 20,000 - 40,000 บาท นั้นจะจ่ายคืนเมื่อไหร่หรือจ่ายอย่างไรก็ได้ ในการตกลงกู้ยืมเงินกันนั้นก็ไม่ได้มีการทำหนังสือสัญญากันแต่อย่างใดเป็นการตกลงกันแบบที่ชาวบ้านเรียกว่าเป็นการให้สัจจะกัน แต่ถ้าหากลูกน้องต้องการจะเปลี่ยนไปสังกัดอยู่กับเก่าแก่คนอื่นก็ต้องใช้หนี้เก่าให้หมดเสียก่อน ส่วนใหญ่ผู้ที่ต้องการเปลี่ยนเก่าแก่มักจะนำเอาเงินของเก่าแก่คนใหม่มาใช้หนี้เก่าแก่คนเก่า

ชาวบ้านหลายคนไม่พอใจกับระบบเก่าแก่/แพปลาแบบนี้ บางคนเห็นว่าทุกอย่างขึ้นอยู่กับกำหนัดโดยเก่าแก่ทั้งหมด นับตั้งแต่การคัดเลือกขนาดกุ้ง ปลาที่ชาวบ้านเอาไปขาย การชั่งกิโล การกำหนดราคา ลูกน้องจะไม่มีสิทธิใด ๆ ในการต่อรอง และรู้สึกว่ามันต้องเสียเปรียบมาก (สัมภาษณ์ อับดุลเลาะห์ ดอเลาะห์, 1 พ.ย. 2541) บางคนก็อยากให้มีระบบสหกรณ์ในหมู่บ้านแทนที่ระบบแพปลาของเก่าแก่ แต่ก็คิดว่าคงจะเป็นไปได้ยาก เพราะไม่มีใครเป็นแกนนำในการดำเนินการ (สัมภาษณ์ อุซิง อุซิง, 31 ต.ค. 2541) ลูกน้องแพหลายคนพยายามหนีการถูกเอาเปรียบโดยการเปลี่ยนเก่าแก่สังกัด เพราะเห็นว่าเก่าแก่รายใหม่ให้ราคาในการรับซื้อมากกว่าเก่าแก่เดิม แต่ลูกน้องบางรายก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับราคาในการรับซื้อมากนัก แต่ต้องการจะย้ายสังกัดไปอยู่กับเก่าแก่รายที่ตนเห็นว่านิสัยดี ไม่จุกจิก ซึบ่น และบางรายก็ต้องการเป็นลูกน้องเก่าแก่รายที่เป็นที่พึ่งได้มากกว่า เช่น เลือกเก่าแก่ที่รวยกว่า มีลูกน้องในสังกัดเยอะกว่า เพราะจะมั่นคงและสามารถเป็นที่พึ่งแก่ลูกน้องได้มากกว่าเก่าแก่แพเล็ก ๆ

อย่างไรก็ดี ชาวบ้านยังเห็นว่าปัจจุบันคงต้องยอมจำนนต่อสภาวะการณ์เช่นนี้ไปก่อน และเห็นว่าระบบนี้ยังมีความจำเป็นอยู่มาก แม้เก่าแก่จะตั้งราคาซื้อกุ้ง ปลา ต่ำกว่าราคาตลาดก็ตาม เพราะเมื่อกุ้งปลามีน้อยชาวบ้านก็ยังมีหนทางที่จำกัดในการหาเงิน ในขณะที่ชาวบ้านยังต้องการเงินทุนในการซ่อมแซมหรือซื้อหาอุปกรณ์ เช่น อวน ซึ่งเมื่อถึงเวลาที่จะเปลี่ยนหรือซ่อมอยู่เสมอ นอกจากนั้นมันยังมีข้อดีอีกประการคือ การที่ไม่มีกำหนดระยะเวลาที่แน่นอนในการชำระหนี้ และเก่าแก่ที่บ้านปาตาบูตีนี้ก็ได้มีการหักเงินรายได้ของลูกหนี้เป็นค่าใช้จ่ายนี้ในแต่ละวัน อีกทั้งเก่าแก่บางคนก็ได้คิดค่าเช่าที่ดินที่ลูกน้องมาปลูกสร้างบ้านเรือนอีกด้วย แต่ถึงกระนั้นความร่อยหรอลงของสัตว์น้ำและการเสื่อมโทรมของทรัพยากรชายฝั่งก็ทำให้ชาวบ้านได้กลายมาเป็นลูกหนี้ของเก่าแก่กันถ้วนหน้า และโอกาสในการหลุดหนีก็มีน้อยลง หนี้สินได้กลายมาเป็นตัวดูดกลืนรายได้ของชาวประมงมากกว่าที่จะช่วยผ่อนปรนปัญหา

การที่เก่าแก่เป็นผู้ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจในชุมชน ทำให้เก่าแก่และกลุ่มลูกหลาน พี่น้องของเขาสามารถเข้ามามีบทบาททางการเมืองในชุมชนได้มาก และฐานทรัพยากรทางเศรษฐกิจนี้เองที่ช่วยส่งเสริมให้คนรุ่นลูกรุ่นหลานของเก่าแก่ได้มีโอกาสในการประกอบอาชีพที่ดี มีรายได้มากกว่าชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ดังเช่น กรณีของนายวิโรจน์ แซ่ตี้ว หรือเก่าแก่ไซ่ อายุ 36 ปี บุตรชายของเก่าแก่อาแว ผู้ซึ่งนอกจากจะสืบทอดมรดกที่ดินสวนมะพร้าวและกิจการแพที่มีลูกน้อง/เรือในสังกัดจำนวนมากมาจากเก่าแก่อาแวผู้เป็นพ่อแล้วนั้น เขายังดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านบ้านปาตาบูตีมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 อีกด้วย ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้นายวิโรจน์ได้เป็นผู้ใหญ่บ้านนั้นก็คือ บารมีของผู้เป็นพ่อ ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินที่ชาวบ้านหลายสิบครัวเรือนสร้างบ้านเรือนอยู่

และการมีที่ดินครอบครองเป็นจำนวนมากทำให้ถ้าแก่อาแวสามารถที่จะทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนหมู่บ้านได้ด้วยการบริจาคที่ดินของตนเป็นที่สร้างโรงเรียน สุสานฝังศพ (กุโบ) ส่วนตัวนายวิโรจน์เองก็ได้บริจาคที่ดินมรดกของตนให้เป็นที่ตั้งสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็กของหมู่บ้าน นอกจากนั้น สถานะการเป็นถ้าแก่ที่สืบต่อมาจากพ่อก็ทำให้ลูกน้องเรือซึ่งเป็นผู้ที่มีหนี้สินและสร้างบ้านอยู่บนที่ดินของเขา (มีประมาณ 30 ครอบครั้ว) กลายมาเป็นหัวคะแนนในการเลือกตั้งให้แก่เขาโดยปริยาย

ส่วนพี่น้องคนอื่น ๆ ของนายวิโรจน์ก็จะเป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดี เช่น พี่สาวคนหนึ่งของเขาเป็นถ้าแก่และเป็นผู้รับซื้อปลาในกระชัง พี่น้องบางคนก็ได้เข้าไปอยู่ในแวดวงราชการ ผ่านทางการได้เรียนหนังสือในชั้นสูงขึ้นไปและเข้ารับราชการครู หรือผ่านทาง การแต่งงานกับข้าราชการ เช่น พี่สาวอีกคนหนึ่งแต่งงานไปกับปลัดอำเภอ

นอกจากแพของถ้าแก่อาแวและลูก ๆ ที่เป็นแพใหญ่ที่มีลูกน้องอยู่หลายลำแล้วนั้น ยังมีถ้าแก่รายอื่นในบ้านปาตาบูตีอีก 3 - 4 ราย แต่จะเป็นแพขนาดเล็ก ๆ ลงมา มีเรืออยู่ในสังกัดไม่มากลำนัก และบางครั้งก็เป็นระบบแพที่ทำกันในหมู่ครอบครัว เครือญาติ เช่น ถ้าแก่ยา เซ็ง อายุ 45 ปี มีเรือลูกน้องในสังกัด 6 ลำ ในจำนวนนี้มี 3 ลำ ที่เป็นเรือลูกชายถ้าแก่ยาเอง ถ้าแก่เป็นคนดั้งเดิมของบ้านปาตาบูตี เริ่มออกทะเลโดยเป็นลูกมือของบิดาครั้งแรกเมื่อเรียนจบชั้น ป.2 เมื่ออายุประมาณ 17 ก็มีเรือเป็นของตัวเองได้ด้วยการกู้เงินจำนวน 3,000 บาท มาจากถ้าแก่ในหมู่บ้านใกล้เคียง และเป็นลูกน้องของถ้าแก่รายนี้อยู่ถึง 20 ปี จากนั้นจึงได้หยิบยืมเงินจากญาติพี่น้องมาไถ่ถอนถ้าแก่ จากนั้นก็หันมาประกอบอาชีพรับซื้อกุ้งปลาแล้วนำไปขายที่ตัวจังหวัดปัตตานีหรือไม่ก็ขายต่อให้รถที่เข้ามารับซื้อถึงในหมู่บ้าน

อย่างไรก็ตาม รูปแบบการพึ่งพา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านเศรษฐกิจหรือด้านเงินทองนั้น ไม่ได้มีเพียงในระบบถ้าแก่แพปลาเท่านั้น แต่ยังปรากฏในแบบอื่น ๆ ด้วยเช่น การซื้อของเงินเชื่อจากร้านขายของชำ ที่บ้านปาตาบูตีมีร้านขายของชำอยู่ 4 ร้าน ลูกค้าส่วนใหญ่จะซื้อของที่จำเป็นในชีวิต เช่น ข้าวสาร ลิโพ บุหรี่ ด้วยเงินเชื่อและจะชำระหนี้เมื่อถึงคราวที่ออกทะเลได้กึ่ง ปลา ตัวอย่างเช่น ร้านขายของชำของนางอาชีชะ และร้านของนายหามะ จะมีคนติดหนี้อยู่ประมาณร้านละ 20 ราย จำนวนหนี้จะอยู่ระหว่าง 1,000 - 2,000 บาท ทั้งนี้ เจ้าของร้านจะต้องคอยฟังข่าวว่าแต่ละวันใครออกทะเลแล้วได้กึ่งปลามาเยอะบ้าง เพื่อจะได้ให้เขามาจ่ายเงินที่ค้างชำระ นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านที่ฐานะดีบางคน (ในที่นี้ก็คือพี่สาวของผู้ใหญ่บ้านนั่นเอง) เป็นผู้ออกเงินกู้ให้แก่ชาวบ้าน โดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 20 ชาวบ้านที่มากู้มักต้องการเงินไปใช้ในยามฉุกเฉิน เช่น เป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานที่ประเทศมาเลเซีย

6.2 ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างเจ้าของเรือ กับลูกจ้างเรือ

ความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างซึ่งเป็นเจ้าของเรือ กับลูกจ้าง เป็นความสัมพันธ์อีกลักษณะหนึ่งที่ปรากฏในชุมชนบ้านปาตาบูตี ทั้งนี้ เจ้าของเรือส่วนใหญ่จะเป็นลูกน้องแพของถ้าแก่ ซึ่งเขาได้กู้เงินถ้าแก่มาลงทุนซื้อเรือและอุปกรณ์การทำประมง และมีภาระต้องนำสัตว์น้ำที่ได้มาขายให้แก่ถ้าแก่ของตน ส่วนลูกจ้างเรือก็คือผู้ที่ไม่ม่เรือของตนเอง มารับจ้างเป็นลูกมือหาปลาให้กับเรือลำอื่น ๆ ส่วนใหญ่จะเป็นเด็กหนุ่มมีอายุอยู่ในช่วง 16 - 30 ปี ครอบครัวของพวกเขาไม่ได้ประกอบอาชีพประมงและจะเป็นครอบครัวที่ทำงานรับจ้างกันทั้งหมด

เช่น นายรอบี อายุ 19 ปี เป็นลูกจ้างเรือ ในเรือเขาต้องทำหน้าที่เป็นคนปล่อยยวน สาวอน และตักน้ำออกจากเรือ พ่อแม่ของเขาทำงานรับจ้างอยู่ในเรืออวนดำ และเป็นแม่บ้านอยู่ในประเทศมาเลเซียมาหลายปีแล้ว ส่วนพี่สาวของเขาอีก 2 คน ก็ทำงานรับจ้างที่โรงงานในเมือง

รายได้จากการออกเรือแต่ละครั้ง เจ้าของเรือจะหักค่าอวนและค่าน้ำมันออกก่อนในสัดส่วนร้อยละ 30 รายได้ที่เหลือถูกแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ดังนี้ คือ ส่วนแรกเป็นค่าเครื่องยนต์ ส่วนที่สองเป็นค่าต้นทุนเรือ ส่วนที่สามเป็นรายได้ของเจ้าของเรือ และส่วนที่เหลือก็จะเป็นรายได้ของลูกน้องหรือลูกจ้างเรือนั่นเอง ซึ่งโดยเฉลี่ยแล้ว ถ้าได้กุ้งมาในราคา 1,000 บาท ลูกจ้างเรือก็ได้เงินประมาณ 200 บาท ทั้งนี้ในการออกทะเลแต่ละครั้งเจ้าของเรือจะต้องเป็นผู้เตรียมกับข้าวกับปลาให้แก่ลูกน้องในระหว่างออกเรือด้วย

6.3 ความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวและเครือญาติ

ลักษณะความสัมพันธ์ภายในครอบครัวที่เด่นชัดที่สุดก็คือ การที่ในครอบครัวหนึ่ง ๆ จะมีการแบ่งงานกันทำ โดยเฉพาะครอบครัวที่ทำอาชีพประมง ที่ส่วนใหญ่ผู้ชายผู้เป็นพ่อและสามีจะเป็นฝ่ายออกทะเล หรือออกไปรับจ้างลูกน้องเรือ ส่วนฝ่ายหญิงจะทำหน้าที่หลักในการเลี้ยงลูกและเตรียมกับข้าวกับปลาสำหรับการออกเรือ ปกติเรือจะออกตั้งแต่ช่วง 4 - 5 นาฬิกา และจะกลับเข้าฝั่งเวลาประมาณ 11 นาฬิกา ผู้หญิงจะออกมารอเรือเข้าฝั่งที่ชายหาดเพื่อเตรียมที่ทางสำหรับการขึ้นเรือขึ้นมาจอดบนฝั่ง โดยต้องนำท่อนไม้มาวางเรียงกันและต้องช่วยกันขึ้นเรือขึ้นมาจากน้ำ อย่างไรก็ตามการขึ้นเรือขึ้นฝั่งนั้น ชาวบ้านทั้งหมดก็จะช่วย ๆ กันขึ้นเรือทุกลำที่มาถึงฝั่งในแต่ละวัน ซึ่งเป็นรูปแบบการช่วยเหลือที่มีมานานตั้งแต่อดีตแล้ว

ความสัมพันธ์ภายในครอบครัวจะเป็นความสัมพันธ์หลักและเป็นพื้นฐานสำคัญต่อชีวิตความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพประมงของคนรุ่นต่อมา กล่าวคือ เด็กชายคนหนึ่ง เมื่อโตขึ้นจนมีอายุประมาณ 10 ขวบ เขาก็จะได้เรียนรู้วิธีการออกทะเลจากผู้เป็นพ่อ และจะกลายเป็นผู้ช่วยลูกน้องเรือของพ่อ และเมื่อผู้เป็นพ่ออายุมากขึ้น เขาก็จะเลิกออกทะเล ผู้เป็นลูกก็จะกลายเป็นผู้ออกทะเลทำประมงอย่างเต็มตัวแทน เช่นเดียวกันในช่วงของการก่อตั้งชุมชนที่ยังมีการทำประมงแบบนาโกอยู่ ผู้ที่จะเป็นไต้ที่ทำหน้าที่ควบคุมการหาปลาบางรายจะมีการสืบทอดตำแหน่งจากผู้เป็นพ่อซึ่งเป็นไต้มาก่อน เมื่อผู้เป็นพ่อมีอายุมากขึ้นหรือเสียชีวิต ผู้เป็นลูกก็จะดำรงตำแหน่งไต้แทน หรือในบางกรณีความสามารถของไต้ผู้เป็นพ่อ หรือญาติผู้ใหญ่ ก็ได้ช่วยให้บางคนสามารถถูกคัดเลือกเข้าไปทำงานเป็นไต้ให้เจ้าแก่บางคนได้ นอกจากนี้ ครอบครัวก็ยังเป็นหน่วยที่มีความสำคัญต่อการประกอบอาชีพของคนหนุ่มที่ยังไม่สามารถตั้งตัวจนถึงขนาดที่มีเรือประมงเป็นของตนเองได้ เช่น กรณีของนายยู โชะ มะลี อายุ 21 ปี และน้องชายอายุไล่เลี่ยกันของเขา ที่ทั้งสองรับจ้างออกเรือให้แม่ของตัวเอง โดยได้รับเงินค่าจ้างที่คิดเป็นรายวันจากแม่

ส่วนความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาตินั้นก็มีหลายลักษณะ บางกลุ่มเครือญาตินั้นก็มีการช่วยเหลือกันในด้านเงินทอง ให้หยิบยืมเงินทุนในการตั้งตัวประกอบอาชีพ รวมทั้งการพึ่งพากันในด้านอื่น ๆ และการไปเยี่ยมเยียนดูแลยามเจ็บไข้ได้ป่วย แต่ชาวบ้านหลายคนก็บอกว่าในกลุ่มญาติของตนก็ไม่ได้มีการช่วยเหลืออะไรกันนัก เพราะแต่ละคนก็มีฐานะยากจนพอ ๆ กัน นอกจากนี้กลุ่มเครือญาติก็ยังมีฐานะเป็นฐานะค้ำคูณสำคัญของผู้ที่

ต้องการมีบทบาททางการเมืองในชุมชน เช่น การสมัครเป็นสมาชิก อบต. โดยเฉพาะผู้ที่เป็นคนดั้งเดิมของบ้าน ปาตาบูดีซึ่งจะมีเครือญาติเยอะ (สัมภาษณ์ นายหาเมาะ มามะ, 31 ต.ค. 2541)

6.4 ความสัมพันธ์ทางการเมืองในชุมชน

ผู้ที่มีบทบาททางการเมืองในชุมชนบ้านปาตาบูดีส่วนใหญ่จะเป็นคนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ที่นั่นมาตั้งแต่คนรุ่นพ่อแม่ และพวกเขาก็มีปัจจัยสนับสนุน เช่น ฐานะทางเศรษฐกิจและบารมีที่พ่อแม่สั่งสมมา ดังในกรณีของผู้ใหญ่บ้านที่ได้กล่าวไปแล้ว ส่วนในรายเป็นผู้สูงอายุที่ยังคงมีบทบาททางการเมืองในชุมชนอยู่นั้น ก็จะต้องเป็นคนที่มีความสำคัญและได้รับการยอมรับนับถือมาตั้งแต่ครั้งอดีต เช่น เป๊าะเซ็ง ซ่าเซ็ง ที่เดิมเคยเป็นได้ในระบบนาโก ผู้ที่เป็นได้นั้นจะต้องมีความเป็นผู้นำ มีความเป็นนักเลง และได้รับการยอมรับจากลูกน้องทุกคน ทุกวันนี้แม้เป๊าะเซ็งจะมีอายุมากขึ้นและไม่ได้ออกทะเลแล้วก็ตาม แต่เขาก็ยังมีบทบาทอยู่หลายอย่างเพราะความที่เป็นผู้ที่คนในชุมชนให้การยอมรับนับถือ ได้แก่การเป็นคณะกรรมการมัสยิด และยังเป็นผู้สนับสนุนให้หลานชายของตนได้เป็นสมาชิกอบต. เพราะเป๊าะเซ็งสามารถที่จะคุมคะแนนเสียงได้ถึง 40 - 50 เสียง และเป๊าะเซ็ง ก็ยังเป็นผู้ประสานงานในการขออิฐ ปูน จาก ส.ส. ในพื้นที่ในการก่อสร้างมัสยิดอีกด้วย

ผู้ที่มีบทบาททางการเมืองในหมู่บ้านไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้านหรือคนที่ เป็นสมาชิก อบต. หรือผู้สูงอายุที่เป็นที่นับถือของคนในหมู่บ้าน มักจะเป็นผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการพยายามแก้ปัญหาการบุกรุกของเรืออวนรูนวน ลาก เป็นผู้นำประชุม พูดคุยกับชาวบ้าน หรือการร่างหนังสือต่าง ๆ ในขณะที่ผู้ที่มีส่วนร่วมน้อยมักจะเป็นคนรุ่นหนุ่มและเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพรับจ้างเป็นลูกน้องเรือ และคนที่ไม่ได้ทำประมง แต่ถ้าหากมีงานที่ต้องใช้คนมาก เช่น การเดินขบวนประท้วง พวกเขาจะมาช่วยด้วย นอกจากนั้น ผู้นำในหมู่บ้านเหล่านี้มักจะสามารถในการมองเห็นปัญหาและวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งมองเห็นทางออกได้อย่างชัดเจนกว่าชาวบ้านทั่วไป เช่น นายนิราศ อาแสะ สมาชิก อบต. ของบ้านปาตาบูดี ที่เขาสามารถอธิบายให้ผู้วิจัยได้ทราบถึงกระบวนการก่อตัวของกลุ่มชาวบ้านทั้งในระดับเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน อำเภอ จนเกิดเป็นสมพันธ์ประมงพื้นบ้านภาคใต้ จนสามารถขึ้นมา มีบทบาทผลักดันในระดับจังหวัดมากขึ้น และเขามีความเห็น ว่า ชาวบ้านนั้นจะต้องรวมตัวกันต่อไปเรื่อย ๆ ชาวบ้านจะต้องมีการพบปะประชุม หรือกันตลอดเวลา จะทำ ๆ หยุด ๆ ไม่ได้ แล้วจะหวังพึ่งทางราชการแต่เพียงอย่างเดียวก็คงจะแก้ปัญหาไม่ได้ แต่ถ้าชุมชนเข้มแข็งก็จะแก้ปัญหาได้ ถ้าวุ่นใจอ่อนแอปัญหาต่าง ๆ ก็จะรุนแรงขึ้นอีก (สัมภาษณ์ นิราศ อาแวะ, 2 พ.ย. 2541)

บทที่ 6

บทสรุป

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่าแบบแผนการให้คุณค่าและการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนภาคใต้ และกระบวนการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนศึกษาถึงเหตุปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทั้งนี้ การศึกษาได้ศึกษาเชิงคุณภาพในพื้นที่ 3 ชุมชนด้วยกัน คือ 1) ชุมชนบ้านกลาง ต.ถ้ำพราน กิ่ง อ.สุขสำราญ จ.ระนอง 2) ชุมชนบ้านแหลม ต.แหลมตะลุมพุก อ.ปากพะนัง จ.นครศรีธรรมราช 3) ชุมชนปาดานูดี ต.แหลมโพธิ์ อ.เมือง จ.ปัตตานี

ซึ่งจากการศึกษาสามารถสรุปในเชิงเปรียบเทียบระหว่างชุมชนทั้ง 3 ได้ดังต่อไปนี้

1. แบบแผนการให้คุณค่าและการใช้ทรัพยากรชายฝั่งและกระบวนการปรับเปลี่ยน

เนื่องจากแบบแผนการให้คุณค่าและการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชาวบ้านในชุมชนทั้ง 3 แห่ง พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น จึงไม่อาจกล่าวถึงแบบแผนการให้คุณค่าและการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชาวบ้านในลักษณะภาพนิ่ง จึงขอกกล่าวในลักษณะของกระบวนการปรับเปลี่ยนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

1.1 แบบแผนการให้คุณค่าทรัพยากร

ชุมชนทั้ง 3 ล้วนอาศัยฐานทรัพยากรที่สำคัญ คือ ทรัพยากรชายฝั่งอันแบ่งได้เป็นพื้นที่บริเวณชายฝั่ง, ป่าชายเลน, คลอง และทะเลที่ห่างจากชายฝั่งไม่เกิน 10 กิโลเมตร ชุมชนเหล่านี้ได้พึ่งพิงทรัพยากรดังกล่าวอย่างยาวนาน จนได้ก่อเกิดระบบการให้คุณค่าและได้มีกลไกในการสืบทอดผ่านทางพิธีกรรม คำสอน เรื่องเล่าต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อหลักประกันความอยู่รอดของชุมชนนั่นเอง

ระบบการให้คุณค่าอาจแบ่งออกไปเป็น 3 ลักษณะด้วยกัน คือ

- 1) การให้คุณค่าในฐานะอำนาจศักดิ์สิทธิ์
- 2) การให้คุณค่าด้านความสมดุลย์ของระบบนิเวศน์
- 3) การให้คุณค่าในทางเศรษฐกิจ

1.1.1 การให้คุณค่าในฐานะอำนาจศักดิ์สิทธิ์

ชาวบ้านจะให้คุณค่ากับทรัพยากรในฐานะที่ทรัพยากรนั้นมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นเจ้าของการจะได้ของมา จึงจะต้องทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นพอใจ และงดเว้นการกระทำที่จะทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นไม่พอใจ ด้วยเหตุนี้ชุมชนจึงได้กำหนดแบบแผนในการสัมพันธ์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ เพื่อรักษาไว้ซึ่งดุลยภาพของความสัมพันธ์ที่เหมาะสม แบบแผนดังกล่าวปรากฏในหลายรูปแบบ เช่น ในชุมชนบ้านกลางมีการเซ่นผีเจ้า และการฆ่าควายปีละตัวของกลุ่มชาวบ้านที่ทำปี๊ะ เพื่อให้ได้ปลา มาก ๆ และป้องกันอันตรายที่จะเกิดกับพวกตน ในขณะที่บ้านปาดานูดีเชื่อว่าเรือมีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์อาศัยอยู่ ดังนั้นก่อนที่จะนำเรือลงทะเลจะต้องมีการทำพิธีเซ่นไหว้วิญญาณที่สิ่งสถิตย์อยู่ที่เรือก่อน

นอกจากนี้ในการออกทะเลก็มีความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวขณะออกทะเล เช่น การไม่พูดถึงสัตว์ร้าย ห้ามพูดคำหยาบ ห้ามดูสัตว์ใหญ่ที่พบ เช่น ปลาฉลาม หากใครฝ่าฝืนชาวบ้านเชื่อว่า จะทำให้ได้กุ้งปลาน้อยและมีอันตรายด้วย รวมทั้งมีการห้ามมิให้มีการร่วมประเวณีกับหญิงที่ไม่ใช่ภรรยาของตนด้วย เพราะจะทำให้ไม่เป็นมงคล หาปลาไม่ได้หรือเกิดอาเภทขึ้นได้

อย่างไรก็ตามแม้ว่าความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของทรัพยากรจะลดน้อยลงไป ตามความเจริญของเทคโนโลยี ไม่มีการปฏิบัติกันอย่างเคร่งครัดเช่น ในอดีต แต่ก็คงมีอิทธิพลต่อการควบคุมพฤติกรรมของปัจเจกผู้น้อยเช่นกัน

1.1.2 การให้คุณค่าด้านความสมดุลย์ของระบบนิเวศน์

ชาวบ้านรู้ฐานทรัพยากรคือ หลักประกันของความอยู่รอด ดังนั้น หากทรัพยากรหมดไปก็จะกระทบต่อความมั่นคงของชุมชนอย่างแน่นอน ดังนั้น ชุมชนจึงมีการควบคุมการใช้ทรัพยากรให้มีความเหมาะสม กล่าวคือจะต้องให้เกิดความสมดุลย์ของระบบนิเวศน์ เพื่อให้มีทรัพยากรใช้ต่อไปในอนาคต เช่น การที่ชาวบ้านกลางมีการตกลงกันเองภายในชุมชนเพื่อให้การใช้ไม้โกงกางมีการควบคุมการใช้ที่เหมาะสม และกรณีที่บ้านปาตานุติไม่ได้หันไปทำอวนรุนเช่นเดียวกับหมู่บ้านใกล้เคียง “ทั้งนี้เพราะเหตุผลที่เชื่อว่าทะเลมีข้อจำกัด ถ้าทำอวนรุน (กึ่ง ปลา) ขนาดเล็ก ๆ ที่ยังไม่ได้ขนาดก็จะเข้าอวนหมด พวกเขาอยากได้กุ้งปลาที่ได้ขนาดมากกว่า ถ้ามีใครสักคนหนึ่งทำอวนรุน ชาวบ้านคนอื่น ๆ ก็คงไม่ยอม”

1.1.3 การให้คุณค่าในทางเศรษฐกิจ

การให้คุณค่าในทางเศรษฐกิจเป็นการให้คุณค่าทรัพยากรในเชิงมูลค่า ซึ่งเป็นคุณค่าที่ชาวบ้านให้มากขึ้นในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากความต้องการนำทรัพยากรไปเปลี่ยนเป็นรูปของเงินตรานั่นเอง

อาจกล่าวได้ว่าการให้คุณค่าของชาวบ้านต่อทรัพยากรชายฝั่งมีลักษณะที่ผสมผสานกันทั้งใน 3 มิติ ดังจะเห็นได้ว่าการให้คุณค่าด้านเศรษฐกิจเพิ่มมากกว่าการให้คุณค่าด้านอำนาจศักดิ์สิทธิ์และคุณค่าด้านความสมดุลย์ของระบบนิเวศน์

1.2 การใช้ทรัพยากรชายฝั่ง

เมื่อพิจารณาการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของทั้ง 3 ชุมชนแล้ว อาจแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วงด้วยกัน คือ (1) ยุคการใช้ทรัพยากรแบบยังชีพ (2) ยุคการใช้ทรัพยากรแบบพัฒนาเพื่อการค้า และ (3) ยุคทรัพยากรขาดแคลนและความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร

1.2.1 ยุคการใช้ทรัพยากรแบบยังชีพ

ยุคนี้เป็นยุคเริ่มต้นของการตั้งชุมชน ชาวบ้านจะนำทรัพยากรส่วนใหญ่มาใช้เพื่อยังชีพ เช่น นำไม้โกงกางมาสร้างบ้าน การประมงนั้นก็อยู่ในขั้นของการเริ่มต้น ดังจะเห็นได้ว่า ในกรณีบ้านท่ากลางเดิมที่ชาวบ้านมิได้ทำการประมงโดยตรง แต่ได้เข้าไปบุกเบิกป่าเพื่อทำสวน ปลูกข้าว และทำประมงไปด้วย ด้วยลักษณะดังกล่าวจึงเป็นการผลิตสิ่งจำเป็นในชีวิตเพื่อดำรงชีพมากกว่าเพื่อการค้า

ในชุมชนบ้านแหลมและชุมชนปาตาบูดี แม้ไม่มีการผลิตข้าวและทำสวน เพราะพื้นที่ไม่เหมาะสม ชาวบ้านก็เอาสัตว์น้ำมาแลกข้าวจากชุมชนใกล้เคียงที่ผลิตข้าวได้ การค้าขายแม้จะมีบ้างแต่ก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ในด้านการผลิตชาวบ้านจะใช้วัสดุจากธรรมชาติมาดัดแปลงเป็นอุปกรณ์ในการประมงแบบง่าย ๆ เช่น การทำโป๊ะและโป๊ะของชาวบ้านท่ากลาง ซึ่งทำจากไม้ไผ่และหวาย ชาวบ้านแหลมใช้เรือแจว เรือเสียด รั้วไซมาน อวน และแห ในขณะที่บ้านปาตาบูดีมีการทำซึ่ง โดยใช้ทางมะพร้าว ไม้ไผ่ และทรายเพื่อล่อให้ปลามาอยู่เป็นฝูง

การทำประมงในช่วงนี้ยังมีการใช้แรงงานคนเป็นหลัก ดังนั้น จึงมีการรวมกลุ่มในการทำประมงตั้งแต่ 5 - 6 คน จนถึง 30 - 40 คน เช่น การทำโป๊ะ และการทำนาโก ดังนั้นความสัมพันธ์ในการผลิตจึงเป็นไปในลักษณะการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เมื่อได้ปลามากก็แบ่งปันกัน

และในการทำประมงนั้นยังต้องอาศัยภูมิปัญญาในการเข้าใจธรรมชาติเพราะจะต้องทำการประมงให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ จึงสามารถจับสัตว์น้ำได้ ดังนั้นชาวประมงจึงมีภูมิปัญญาในการเข้าใจกระแส น้ำ กระแสนลม พฤติกรรมของสัตว์น้ำ รวมทั้งท้องฟ้าและดวงดาว ซึ่งภูมิปัญญาเหล่านี้ได้มีการคิดค้นและมีการถ่ายทอดสู่คนรุ่นต่อไป

1.2.2 ยุคการใช้ทรัพยากรแบบพัฒนาเพื่อการค้า (พ.ศ. 2500 - 2530)

ในยุคนี้เป็นช่วงที่ประเทศไทยได้มีการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานจำนวนมาก ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้การคมนาคมมีความสะดวกและเข้าถึงพื้นที่ต่าง ๆ มากขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การค้าได้เกิดการขยายตัวมากขึ้น เกิดการเชื่อมต่อนิคมระหว่างเมืองกับชนบท การเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเมื่อยังชีพในชนบทจึงได้เริ่มเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อขาย เช่น การที่ถนนเพชรเกษมตัดผ่านบ้านท่ากลาง เมื่อ พ.ศ. 2506 - 2507 ทำให้เกิดการทำการประมงอย่างจริงจังมากขึ้น เพราะมีแพปลาที่คอยรับซื้อสัตว์น้ำ เพื่อนำไปขายต่อที่แพใหญ่ในต.กำพวน จ.ระนอง และถนนตัดเข้าบ้านปาตาบูดี จ.ปัตตานี เมื่อ พ.ศ. 2521 - 2522

และเพื่อให้สอดคล้องกับการทำประมงเพื่อการค้า ในยุคนี้จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงปัจจัยการผลิตที่สำคัญ นั่นคือการนำเครื่องยนต์มาใช้แทนแรงคนและแทนแรงลม (เรือที่ใช้ใบ) การนำเครื่องยนต์มาใช้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและความสัมพันธ์ทางการผลิตอย่างมาก

การใช้เครื่องยนต์ทำให้ชาวประมงสามารถออกไปทำประมงได้ไกลกว่าเดิมและใช้จำนวนคนน้อยลง ต่อมาจึงมีการพัฒนาเครื่องยนต์ให้มีความแข็งแรงมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนมาเป็นการใช้อวนแทนเครื่องมือประจำที่ เช่น โป๊ะ, รั้วไซมาน ฯลฯ มากขึ้น

การเปลี่ยนมาใช้เครื่องยนต์ยังทำให้เกิดระบบถ้ำแก่ขึ้นภายในชุมชน เนื่องจากชาวบ้านต้องพึ่งพาเงินทุนจากถ้ำแก่ในการซื้อเครื่องยนต์และอวน จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ในการผลิตในลักษณะถ้ำแก่ - ลูกน้อง ซึ่งลักษณะดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างชัดเจนที่บ้านท่ากลางและบ้านปาตาบูดี แต่ไม่เกิดขึ้นที่บ้านแหลม ทั้งนี้เนื่องจากบ้านแหลมขาดความพร้อมของพัฒนาการชุมชน เนื่องจากเกิดเหตุมหาวาตภัย

ความสัมพันธ์ในลักษณะเก่าแก่ - ลูกน้อง ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของสังคมภายในชุมชนอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน กล่าวคือเกิดการจัดกลุ่มของชาวบ้านตามกลุ่มที่ขึ้นกับเก่าแก่ อันทำให้เกิดการจัดความสัมพันธ์กันใหม่ในชุมชน ซึ่งรวมถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วย เก้าแก่จึงเป็นดุลอำนาจใหม่ในชุมชน ที่มีอิทธิพลไม่เฉพาะต่อชาวประมงในกลุ่มเท่านั้น แต่รวมถึงการจัดสรรผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วย เช่น กรณีบ้านปาตาบูตีที่ลูกของเก้าแก่แพปลาได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน ย่อมสะท้อนความจริงดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ยังเกิดความสัมพันธ์ในลักษณะเจ้าของเรือกับลูกน้องหรือลูกจ้างอีกด้วย เพราะการทำประมงในยุคนี้มีลักษณะต่างคนต่างออกเรือของตัวเอง ดังนั้นจึงขาดแคลนแรงงาน จึงต้องมีระบบการจ้างงานขึ้น แต่อย่างไรก็ตามชาวประมงส่วนใหญ่จะใช้แรงงานในครอบครัวก่อน หากไม่พอก็จะจ้างจากญาติพี่น้องและคนในชุมชน

ในส่วนปาชายเลนพบว่ามีการซื้อขายมากเช่นกันในยุคนี้ ที่บ้านท่ากลางมีการตัดไม้โกงกางไปเผาถ่าน ทั้งที่ได้รับความเสียหายและที่เป็นการลักลอบตัด จนป่าโกงกางถูกตัดจนหมด และได้มีการยกเลิกการเผาถ่านเมื่อปี พ.ศ. 2529 หลังจากที่มีการประกาศเขตอุทยานในปี พ.ศ. 2526

1.2.3 ยุคทรัพยากรขาดแคลนและความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร (พ.ศ. 2531 - ปัจจุบัน)

ในยุคนี้เป็นยุคที่ชาวประมงพบว่าการหากินเริ่มฝืดเคือง การทำประมงจะต้องต่อสู้ดิ้นรนมากขึ้นทุกที ๆ เช่น ต้องพยายามแข่งขันกันสร้างเครื่องยนต์ที่วิ่งได้เร็วกว่าคนอื่น เพื่อจะได้ไปถึงจุดที่มีกุ้งปลาก่อน และออกไปได้ไกลมากขึ้น ดังกรณีชาวประมงที่บ้านแหลม พบว่ามีการเปลี่ยนขนาดของเครื่องยนต์ให้ใหญ่ขึ้นเป็นลำดับ

ส่วนอวนก็มีการพัฒนาจากการใช้อวนชั้นเดียวเป็นอวนสามชั้น เพื่อให้สามารถจับกุ้งได้ดีขึ้น ซึ่งอวนสามชั้นนี้ได้มีการแพร่หลายไปยังชุมชนทั้ง 3 อย่างรวดเร็ว และมีการใช้อวนในจำนวนมากขึ้น จากเดิมที่เคยใช้ 2 ร่อง ๆ ละ 12 ฟืน เป็น 3 - 4 ร่อง ๆ ละ 20 - 25 ฟืน

การลดลงของทรัพยากรจนชาวประมงเกิดความขัดสนนั้น เกิดจากสาเหตุใหญ่ คือ มีการทำประมงพาณิชย์มากขึ้น และมีการใช้เครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำสูง เช่น เรืออวนรุน, อวนลาก ซึ่งเป็นลักษณะการจับสัตว์น้ำทุกชนิด และเป็นสัตว์น้ำที่มีขนาดเล็ก

ชาวประมงทั้ง 3 ชุมชนต่างต้องเผชิญกับปัญหาเรืออวนรุน อวนลาก เช่นเดียวกัน ซึ่งนอกจากใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยแล้ว ยังเข้ามาทำการประมงในเขตไม่เกิน 3,000 เมตร จากชายฝั่ง ถึงแม้จะมีกฎหมายห้ามไว้ก็ตาม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างชาวประมงพื้นบ้านกับกลุ่มเรือประมงพาณิชย์ที่ลุลำเข้ามาในเขต 3,000 เมตร จนทำให้เกิดการกระทบกระทั่ง และนำไปสู่การรวมตัวในลักษณะของกลุ่ม - ชมรม ชาวประมงพื้นบ้าน เช่น ชมรมชาวประมงพื้นบ้าน กิ่ง อ.สุขสำราญ จ.ระนอง, ชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

ในส่วนทรัพยากรปาชายเลน ยังคงเป็นแหล่งไม้ใช้สอยและเป็นแหล่งหาอาหารของชุมชน และได้มีการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่เป็นการทำนากุ้ง ซึ่งเป็นรูปแบบการผลิตแบบใหม่ที่มีผลกระทบต่อ

การเปลี่ยนสภาพพื้นที่อย่างมาก เนื่องจากต้องมีการขุดบ่อเลี้ยงกุ้งที่มีความกว้างตั้งแต่บ่อละ 0.5 - 1 ไร่ และมีการนำน้ำเค็มเข้ามาเลี้ยงในบ่อ อย่างไรก็ตามการทำนากุ้งก็เป็นเพียงคนส่วนน้อยเท่านั้น

สรุป

การใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนจากกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชน อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การใช้ทรัพยากรมีการเปลี่ยนแปลงจากการใช้ทรัพยากรแบบยังชีพด้วยเครื่องมือที่ใช้วัสดุธรรมชาติอย่างง่าย ๆ เป็นการใช้ทรัพยากรเพื่อการค้าเป็นหลักและเปลี่ยนเป็นเครื่องมือที่เป็นเครื่องยนต์และอุปกรณ์ที่ผลิตผ่านโรงงาน และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทำให้ชาวบ้านจะต้องพัฒนาปัจจัยการผลิตให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรยังเชื่อมโยงกับการขยายตัวของโครงสร้างพื้นฐานถนนและระบบตลาด และในอีกด้านหนึ่งก็ส่งผลต่อการจัดความสัมพันธ์ภายในชุมชนทำให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะนายทุนผู้เป็นเจ้าของทุนและผู้ใช้แรงงาน ความสัมพันธ์ในลักษณะกลุ่มอุปถัมภ์ และความสัมพันธ์ผ่านการจ้างแรงงาน

2. ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากร

2.1 ระบบสิทธิชุมชน

เพื่อให้การใช้ทรัพยากรเป็นไปโดยราบรื่น ไม่เกิดการแย่งชิงกันขึ้นภายในชุมชน ชุมชนจึงได้จัดระบบความสัมพันธ์ในการใช้ทรัพยากรขึ้น เพื่อเป็นแนวปฏิบัติที่ทุกคนในชุมชนยึดถือร่วมกัน ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวปรากฏในรูป “ระบบสิทธิชุมชน” ซึ่งระบบสิทธิชุมชนจะกำหนดหลักเกณฑ์ว่าใครบ้างที่จะมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรและควรใช้อย่างไร

ในกรณี การทำโปงพางที่บ้านท่ากลางได้ผ่านการจัดระเบียบสิทธิชุมชนดังกล่าว ดังจะเห็นได้ว่าคนที่มีสิทธิครอบครองบริเวณที่ทำโปงพาง เป็นคนที่ได้จับจองไว้ก่อน ซึ่งสิทธินี้จะได้รับการยอมรับจากคนภายในชุมชน เมื่อมีคนพยายามละเมิดสิทธิดังกล่าว ก็จะมีกลไกในการคลี่คลายความขัดแย้ง โดยอาศัยผู้นำ เช่น กำนัน เป็นผู้ไกล่เกลี่ย ทั้งนี้ เป็นไปภายใต้หลักเกณฑ์สิทธิดังกล่าว นอกจากนี้ชุมชนยังมีการควบคุมจำนวนโปงพางให้มีปริมาณที่เหมาะสมกับพื้นที่ เมื่อเต็มพื้นที่แล้วก็ไม่สามารถเพิ่มได้ และสิทธิในการทำโปงพางก็มีการตกทอดเป็นมรดก

2.2 สิทธิในการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน

สิทธิในการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานเป็นสิทธิที่ชุมชนให้ความสำคัญเพื่อการอยู่รอดของสมาชิกในชุมชน สิทธิดังกล่าวปรากฏในรูปที่ชุมชนมีการรักษาสีทธิในการใช้ทรัพยากรเพื่อตอบสนองการยังชีพ เช่น สิทธิในการใช้ไม้ในป่าชายเลน เพื่อซ่อมแซมที่อยู่อาศัย ซึ่งถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน สิทธินี้ยังคงดำรงอยู่แม้ว่าจะมีการประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติแล้วก็ตาม โดยชุมชนจะมีการจัดระเบียบในการใช้ตามความจำเป็นและเพื่อการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศน์ด้วย

2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของทรัพยากรและผู้ใช้ทรัพยากร

ความสัมพันธ์เช่นนี้ปรากฏในลักษณะระบบอุปถัมภ์ เนื่องจากมีผู้ครอบครองทรัพยากรไว้มาก ในขณะที่คนอื่นที่ต้องการไม่มี เช่น กรณีเช่าแก่บ้านปาดามูติ ที่ครอบครองที่ดินจำนวน 300 ไร่ และอนุญาตให้คนอื่นอยู่ในที่ดินของตนได้ แต่ก็จะต้องตอบแทนด้วยการขายกุ้งปลาให้กับเช่าแก่ และการช่วยเหลือทางด้านอื่น ๆ เช่น การสนับสนุนให้ลูกชายของเช่าแก่ไปเป็นผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น

ความสัมพันธ์อีกลักษณะหนึ่งแม้จะไม่ใช้ความสัมพันธ์เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรที่นำไปสู่การเข้าถึงทรัพยากร ทรัพยากรประมงทะเลแม้จะเป็นทรัพยากรส่วนรวมที่ทุกคนมีสิทธิใช้ แต่ในความเป็นจริง การจะเข้าถึงทรัพยากรดังกล่าวจะต้องมีเครื่องมือที่ดีด้วย การมีเครื่องมือที่ดีจะต้องมีเงินทุน ชาวประมงส่วนใหญ่ที่ไม่มีเงินทุนเพียงพอซึ่งต้องกู้ยืมจากเช่าแก่ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าเช่าแก่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดการเข้าถึงทรัพยากร

จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างผู้ครอบครองทรัพยากรและหรือผู้มีเงินทุนกับชาวบ้านทั่วไปเป็นผลต่อการเข้าถึงทรัพยากรด้วย ด้วยเหตุนี้ผู้ที่มิบทบาทในการกำหนดการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งเป็นผู้ที่มีอิทธิพลในสังคมของชุมชน เป็นบุคคลที่คนให้ความเคารพนับถือ ซึ่งนำไปสู่การกำหนดโครงสร้างทางสังคมในด้านอื่น ๆ ด้วย

3. การปรับตัวของชาวบ้าน

การลดลงของทรัพยากรสัตว์น้ำและการถูกเบียดขับจากเรือประมงพาณิชย์ ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านดำรงอยู่ได้อย่างยากลำบาก ทะเลไม่อาจเป็นหลักประกันของความมั่นคงในชีวิตได้อีกต่อไป จากกรณีศึกษาที่ 3 ชุมชน เราพบว่าชาวบ้านมีการปรับตัวที่หลากหลาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและความพร้อมของแต่ละบุคคล

ทั้งนี้อาจจะแบ่งการปรับตัวออกไปเป็น 2 ลักษณะด้วยกัน

3.1 การปรับตัวภายใต้อาชีพประมง เป็นการยังคงยึดอาชีพประมงต่อไป โดยการเพิ่มขนาดของเครื่องยนต์และจำนวนของอุปกรณ์จับสัตว์น้ำ

3.2 การเปลี่ยนอาชีพ เป็นการเปลี่ยนจากอาชีพไปทำอาชีพอื่น เช่น การขายของชำ, การทำนา, การไปทำงานรับจ้างในประเทศมาเลเซีย เป็นต้น อย่างไรก็ตามการปรับตัวโดยการเปลี่ยนอาชีพใหม่เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยากมากสำหรับชาวประมง เนื่องจากขาดความพร้อมในด้านต่าง ๆ

4. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนวัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนชายฝั่งภาคใต้

4.1 การขยายตัวของระบบตลาด ทำให้เกิดการเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก เป็นการผลิตเพื่อขายเป็นหลัก เมื่อมีเป้าหมายเพื่อขายการให้คุณค่าและรูปแบบการใช้ทรัพยากรจึงเปลี่ยนไป มีอัตราเร่งในการนำทรัพยากรมาใช้ที่รวดเร็วยิ่งขึ้นและมีปริมาณมากขึ้น

4.2 การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีนับเป็นปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรชายฝั่ง คือการเปลี่ยนจากแรงงานคนเป็นเครื่องจักร และการเปลี่ยนเป็นอุปกรณ์ที่ผลิตผ่านโรงงาน รวมทั้งเทคโนโลยีในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำด้วย

4.3 กระแสบริโภคนิยม แบบแผน ค่านิยม และทัศนคติของชาวบ้านต่อชีวิตและทรัพยากรของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเกิดจากการปฏิสัมพันธ์กับภายนอก นับว่าเป็นปัจจัยภายนอกที่มีอิทธิพลอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบแผนการดำเนินชีวิต และค่านิยมของลัทธิบริโภคนิยม ที่ทำให้ชาวบ้านให้ความสำคัญกับมูลค่าของทรัพยากรมากกว่าคุณค่า

4.4 การเพิ่มขึ้นของประชากรและความต้องการทรัพยากรที่มากขึ้น ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบการทรัพยากรที่มีอยู่ค่อนข้างจำกัด เช่น ที่ดิน ป่าชายเลน อีกทั้งยังมีความต้องการในการผลิตสัตว์น้ำ ซึ่งต้องมีการเปลี่ยนสภาพพื้นที่ด้วย เช่น การทำนาเกลือ

4.5 ความเสื่อมโทรมของทรัพยากร การลดลงของจำนวนและชนิดสัตว์น้ำ รวมทั้งการลดลงของป่าชายเลน ทำให้รูปแบบการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านเปลี่ยนไป คือ มีการใช้อย่างระมัดระวังมากขึ้น แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการพยายามเพิ่มปริมาณการผลิต ซึ่งสองด้านนี้ดูเหมือนจะตรงข้ามกัน อันสะท้อนให้เห็นการใช้ทรัพยากรที่มีความขัดแย้งอยู่ในตัวเอง

บรรณานุกรม

- กังวาลย์ จันทโรชิตี. การจัดการประมงโดยชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2541.
- ฉวีวรรณ ประจวบเหมาะ, แล่ใต้สี่ทศวรรษ : ความเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม และพัฒนาการทางการเมือง (ในช่วงเวลา 2490 - 2536) กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, 2536.
- ชลิตา บัณฑุงศ์. หัวโพง พัฒนาการ ลักษณะ และการปรับตัวของชาวประมงพื้นบ้านอันดามัน. กรุงเทพฯ : โครงการความร่วมมือเพื่อการฟื้นฟูทรัพยากรฝั่งธรรมชาติอันดามัน, 2543.
- นฤมล ธิญธิระนันท์. "ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในภาคใต้ : สถานภาพการศึกษา" ในพลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสถานการณ์ในประเทศไทย. 495 - 513.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชนพื้นเมือง ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่า หุ่นใหญ่แนวรกร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โลกดุษฎีภาพ, 2539.
- พอลตา เก่นแก้ว. "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนปากพ่อง พ.ศ. 2439 - 2525.", บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์, 2528.
- มณีรัตน์ มิตรประสาธ. "การก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมอำนาจประชาชน : ศึกษากรณีชุมชนประมงพื้นบ้าน อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง." วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2539.
- เลิศชาย ศิริชัย จีรวุฒิ เสนาคำ และมานะ ช่วยชู. เรือปั่นไฟปลากะตักกับผลกระทบต่อทะเลและชุมชนประมงพื้นบ้าน. นครศรีธรรมราช : มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์, 2542.
- วัฒนา สุกันศีล. ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำชายฝั่งทะเลในภาคใต้. ปัตตานี : คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี, 2542.
- สุนันทา นิลเพชร. อวนรุน...มาตรการแห่งท้องทะเลไทย กรณีศึกษา ผลกระทบและมาตรการปัญหา. สงขลา : โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งทะเลภาคใต้, 2543.
- "อวนลาก" ภาพสะท้อนวิกฤตทะเลไทย : แก้ไขโดยองค์กรชุมชน. กรุงเทพฯ : โครงการการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้, 2544.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. รายงานเชิงวิเคราะห์ เรื่อง การเปลี่ยนแปลงการประมงทะเลไทย จากสำมะโนประมงทะเล พ.ศ. 2528 และ 2538.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ "สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร : สถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับวิถีคิด" ใน อานันท์ บรรณธิการ. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากรสถานการณ์ในประเทศไทย, 2543.
- บรรณธิการ. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร : กระบวนทัศน์และนโยบาย กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- อัมพร แก้วหนู. ใน สถาพร ศรีสังข์ บรรณธิการ. วารสารทักษิณคดี ปีที่ 5 ฉบับที่ 1 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2540 - เดือนมกราคม พ.ศ. 2541. สงขลา : สถาบันทักษิณคดี, 2541.